

Доктор Морори

ДОКТОР МОРО ОРОЛИ

ГЕРБЕРТ УЭЛЛС

ДОКТОР
МОРО
ОРОЛИ

*Инглиз тилидан Тилаволди ЖЎРАЕВ ҳамда
Маҳбуба МАМАЖОНОВА таржимаси.*

Тошкент

"НАВРЎЗ" нашриёти

1993

Герберт Уэлс. Доктор Моро ороли. Фантастик қисса. "Наврӯз" нашриёти — 1993 йил, 128 бет.

Машҳур англиз фантаст ёзувчиси Герберт Уэлс номи китобхонларга яхши таниш. Унинг "Вақт машинаси", "Кўринмас одам" номли қиссалари жаҳон адабиёти дурдоналари қаторида туради. "Доктор Моро ороли" асари адибнинг учинчи машҳур қиссаси. Мазкур асарда табиат қонунларига қарши бориб, инсонни ҳайвон билан қўшиш ва шу асно янги бир махлуқ яратишга аҳд этган ёвуз олимнинг фожиаси бутун даҳшати билан ўз ифодасини топган.

Герберт Уэллс

МУНДАРИЖА

I Б О Б

7 "ЛЕДИ ВЕЙН" КЕМАСИНИНГ ҚАЙИГИДА

II Б О Б

9 БОРАР ЖОЙИ НОТАЙИН ОДАМ

III Б О Б

12 АНТИҚА ҚИЁФА

IV Б О Б

16 БОРТ ОЛДИДА

V Б О Б

19 ОРОЛГА ТУШИШ

VI Б О Б

22 БАРКАСДАГИ БЕДАВОЛАР

VII Б О Б

26 ҚУЛФ ЭШИК

VIII Б О Б

30 ПУМАНИНГ ҚИЧҚИРИҒИ

IX Б О Б

32 ЎРМОНДАГИ ТЎҚНАШУВ

X Б О Б

40 ОДАМЗОД ФАРЁДИ

XI Б О Б

43 ОДАМ ИЗИДАН ОВ

- ХII Б О Б
47 ҚОНУН ЖАРЧИЛАРИ
- ХIII Б О Б
54 МУЗОКАРА
- ХIV Б О Б
58 ДОКТОР МОРОНИНГ ТУШУНТИРГАНИ
- ХV Б О Б
68 ҲАЙВОНСИФАТ ОДАМЛАР ТАЪРИФИДА
- ХVI БОБ
72 ҲАЙВОНСИФАТ ОДАМЛАР
ҚОН ТАЪМИНИ ТУЙДИЛАР
- ХVII Б О Б
83 ФАЛОКАТ
- ХVIII Б О Б
87 МОРО ТОПИЛДИ
- ХIX Б О Б
90 МОНТГОМЕРИНИНГ "БАЙРАМИ"
- ХХ Б О Б
96 МАХЛУҚЛАР ОРАСИДА ЁЛҒИЗ
- ХХI Б О Б
101 ҲАЙВОНСИФАТ ОДАМЛАР
АСЛ ҲОЛИГА ҚАЙТДИЛАР
- ХХII Б О Б
111 ТАНҲОЛИККА МУБТАЛО
- 114** Тилаволди Жўраев ФАНТАСТИКА ҚИРОЛИ

"ЛЕДИ ВЕЙН" КЕМАСИНИНГ ҚАЙИҒИДА

Мен "Леди Вейн" кемасининг ҳалокати тўғрисида матбуотда айтилган гапларга ҳеч қандай қўшимча киритмоқчи эмасман. Маълумки, у Калядодан йўлга чиққанининг ўнинчи куниди бир кема қолдиғига урилиб, чўкиб кетган. Кеманинг етти нафар денгизчиси жон сақлаган баркасни ўн саккиз кун деганда "Х.М.Мертл" ҳарбий кемаси қутқарган. Уларнинг қай тахлит омон қолганликлари ҳақидаги тафсилотлар теграсида шунақанги шов-шув кўтарилдики, даҳшат бобида у "Медуза" воқеасидан сира қолишмасди. Бироқ мен "Леди Вейн" тафсилотига бошқа, янада даҳшатлироқ, ақлни шоширувчи бир воқеани қўшимча қилмоқчиман. Ҳали—ҳануз одамлар ўртасида ўшанда яна бир қайиқда тўрт киши қутулиб қолган эди, улар ҳалок бўлишган, деган гап-сўзлар юради. Лекин бу нотўғри. Бунинг исботи учун етарли далилларим бор, зеро, ўша тўрт кишининг бири — ўзим.

Авалло, шунини таъкидламоқ жоизки, қайиқда тўрт эмас, уч киши бўлган — "капитан кемадан сакраганини кўрган" ("Дейли Нюс", 17 март 1887 йил) Констанс бахтга қаршими ё бахтимизгами, қайиққача етиб келмади. Синиқ бушприт остида қалашиб ётган чигал арқонлар орасидан чиқиб, сувга калла ташлаган пайт оёғи чилвирга ўралиб, бир зум ҳавода муаллақ осилиб турди-да, сўнг сув юзасида қалқиб юрган ғўлага боши билан гурсиллаб урилди. Биз у томон ошиқдик, бироқ қайтиб у сув юзасида кўринмади.

Унинг қайиққача етиб келолмагани нафақат бизнинг, балки ўзининг ҳам бахти экан. Ичгани сувимиз оз, егани эса сувга бўккан камгина қотган нондан бошқа ҳеч вақо йўқ — фалокат ҳеч қутилмаганда рўй берган, кема бунга сира тайёр эмас эди. Биз баркасадаги шерикларимизда озиқ-овқат мўл деб хаёл қилиб (аслида уларда ҳам танқис бўлган-ов), орқаларидан роса ҳайҳайладик, аммо овозимизни ҳеч зор эшитмади, эрталабга бориб эса улардан умуман ном-нишон кўрмадик. Қайиқ бетўхтов чайқалиб турганидан туриб, у ёқ-бу ёққа қараш имкони ҳам йўқ эди. Пўртана тинимсиз қайиқни ўз комига тортар, биз зўр бериб унга чап беришга тиришардик. Мен билан қутулиб қолганлардан бирининг исми Хелмар бўлиб, у ҳам худди камина қатори йўловчи, иккинчи ҳамроҳим эса (исмини билмайман) хиёл дудуқланиб гапирадиган паст бўйли, бақувват денгизчи эди.

Саккиз кун денгизда оч-наҳор тентирадик, ичимлик сув тугади, ташналик азоби ҳеч чидаб бўлмас даражага етди. Фалокат

юз берганидан икки кун кейин денгиз секин-аста тинчланди, сув юзи ойнадай тиниқ бўлиб қолди. Бу саккиз кун даҳшатини фақат бошидан кечирган кишигина англашга қодир! Бошдан кечирмаган бўлса, ундан бахтлироқ одам йўқ. Иккинчи кундан эътиборан биз деярли гаплашганимиз йўқ, барчамиз қимир этмай, олисга термулиб ёки олазарақ кўзларимиз билан даҳшат ва заифлик бир-биримизни қай тахлит енгиб бораётганини кузатганча ётардик. Қуёш аёвсиз қиздирарди. Тўртинчи кунга келиб сув тугади, мияни даҳшатли фикрлар чулғай бошлади, бу кўзларимиздан аён эди; адашмасам, олтинчи кун Хелмар барчанинг дилидаги гапни айтди. Эсимда, биз шу қадар беҳол, оволаримиз заиф эдикки, бир-биримизга энгашиб, базўр пичирлашдик. Мен Хелмарнинг таклифига бутун вужудим билан қарши турдим, зеро, бундай қилгандан кўра қайиқ тубини тешиб, барчамиз акулаларга ем бўлганимиз аълороқ эди, бироқ Хелмар шундай қилсак, чанқоқ азобидан қутуламиз, деб айтдики, бу гап денгизчига ҳам маъқул бўлди.

Ўла қолсам ҳам қуръа ташлашга кўнмас эдим, бироқ тунда Хелмар денгизчи билан нималарнидир пичирлаша бошлади, мен эсам, барибир улар билан олишига ҳолим етмаслигини билсам-да, қўлимда пичоқни маҳкам ушлаганча қайиқ тумшугида ўтирардим. Эрталабга яқин Хелмарнинг таклифига кўнишга мажбур бўлдим ва биз қисматимизни аниқлашни ярим пенсли тангага ҳавола этдик.

Қуръа денгизчига тушди, бироқ у ичимизда энг бақуввати бўлгани боис норозиланиб, Хелмарга ташланди. Улар ёқа бўғишиб, ўринларидан туриб кетдилар. Мен ётган кўйим Хелмарга ёрдам бериш мақсадида улар томон эмакладим, энди денгизчининг оёғидан тутмоқчи эдим, қайиқ илкис чайқалдию денгизчи қоқиниб, иккиси ҳам сувга ағанади. Улар баайни тош чўккандек денгиз қаърига сингиб кетдилар. Ҳатто буни кўриб кулиб юборганим ҳам ёдимда, билмадим, қаердан босиб келди экан кулги ўша пайт.

Қайиқнинг қайси ўринида қанча вақт ғужанак тушиб ётганимни билмайман, хаёлимда: "Агар туролсам, тезроқ ақлдан озиб ўлиш учун денгизнинг шўр сувидан тўйиб-тўйиб симирадим", деган фикр чарх урарди фақат. Бир пайт олис-олисда, уфқ этагида кема кўринди, бироқ мен худди оддий суратни кўраётгандек бефарқ ётавердим. Рост, ўша пайт хаёлим ўзимда эмасди, бироқ ҳозир ҳаммасини аниқ эслайман. Бошимнинг тўлқинга мос маромда чайқалиши, уфқ этагида кўринган кеманинг дам кўтарилиб, дам тушиб ўйноқлаши ҳамон ёдимда. Сира эсимдан чиқмайди, гўё жоним узилиб боряптию надомат билан ўйлаяпман: "Бунча имилламаса бу кема, кечикиб, фақат жасадим устидан чиқишса-я... тақдирнинг бундан ачкироқ ҳазили бўлармикан?.."

Қайиқ ўринидаги бош қўйиб, қаршимда ўйноқлаётган кемага

күз тикканча жуда узоқ ётдим. У мўъжазгина елканли кема бўлиб, шамолга қарши сузаётгани боис тинимсиз биланглар, тўлқиндан тўлқинга урилар эди. Қарангки, бирор йўл билан кемадагилар эътиборини ўзимга жалб этиш ўша пайт хаёлимга ҳам келмабди, фақат унинг яқинлашиб қолган тумшугини иллаганим эсимда, сўнг ўзимни чоғроққина бўлмада кўрдим, бўлак ҳеч нарсани эслаёлмайман. Фақат мени зинадан кемага кўтариб олиб чиқишаётган пайт сепкилюз, қизғиш сочлари ўсиқ баҳайбат бир кимсанинг энгашиб, менга қараб тургани элас-элас ёдимда. Шундан сўнг хаёлимни аллақандай қорамтир чеҳраю яқиндан тикилиб турган галати кўзлар узуқ-юлуқ банд этдики, уларга қайта рўпара келмасам, босинқи туш деб гумон қилган бўлардим. Охири тишларим орасидан аллақандай суюқлик қуйишганини биламан. Бори — шу, бошқа ҳеч нарса эсимда йўқ.

И Б О Б

БОРАР ЖОЙИ НОТАЙИН ОДАМ

Мен ётган каюта тор ва ниҳоятда ифлос эди. Тепамда ўрта ёшлардаги малласоч, оч сарғиш мўйлови дағал, пастки лаби осилиб тушган киши қўлимдан ушлаб ўтирарди. Биз бир зум бир-биримизга жимгина тикилиб турдик. Унинг оч кўкимтир кўзлари совуқ, маъносиз эди.

Пича ўтгач, юқоридан аввал баайни оғир темир каравотнинг сурилишига, сўнг эса қандайдир йирик ҳайвоннинг бўғиқ ўкиригига монанд овозлар келди. Шу баробар ёнимда ўтирган киши ҳам тилга кирди.

Чамаси, у саволини такрорлади:

— Хўш, тузукмисиз энди?

Аадашмасам, тузукман, деб айтдим-ов. Сўнг бу ерга қандай тушиб қолганимни сўрадим. Чамаси, у бу саволни юзимдан пайқади, чунки овозим ўзимга ҳам эшитилмаётган эди.

— Сизни ўлар ҳолатда қайикдан топдик, — деди у. — Қайиққа "Леди Вейн" деб ёзилган экан. Ҳаммаёғи қон...

Шу пайт бирдан кўзим қўлимга тушди, у шу қадар озгин, ингичка эдики, худди суяк тўлдирилган ичакни эслатарди. Шунини кўрдиму қайиқда юз берган барча воқеалар кўз ўнгимда қайта жонланди.

— Мана бундан ичинг, — дея киши менга қандайдир қизил, муздек ичимлик тутди.

Ундан қон таъми келарди. Ичиб, пича ўзимга келган бўлдим.

— Пешонангиз ёрлақанган экан, — деди у, — доктори бор кемага учраганингизни қаранг.

Унинг тили бироз чучук, гапларини уқиш қийин эди.

— Бу қанақа кема? — деб сўрадим мен оқиста, узоқ гапирмаганимдан овозим хириллаб чиқди.

— Кичкинагина савдо кемаси, Арикадан Каляога кетяпти. Асли қаердан — билмайман. Анави туғма тентаклар юртидан бўлса, ажаб эмас. Мен ҳам бир йўловчиман, Арикадан келяпман. Кема соҳибини ғирт эшак дейсиз, исми Девис, капитан ҳам ўзи, ҳужжатимни йўқотганман дейдими-ей, тушуниб бўлмайди. Тентак бўлмаса, кемани ном қуригандек "Ипекакуана" деб номлармиди. Бироқ денгиз сокин пайти сузиши ёмон эмас.

Юқоридан яна ҳайвон ўкириги ва одам товуши эшитилди.

— Жин ургур! — дея сўқинди бошқа биров ва яна сукунат чўқди.

— Нариги дунёга жўнашингизга бир баҳя қолган экан, — деди ҳамсуҳбатим. — Ҳа, шундай. Сал олдинроқ укол қилдим. Қўлингизда оғриқ сезаётгандирсиз? Ўшандан. Салкам ўттиз соат беҳуш ётдингиз.

Фикрлашим ниҳоятда суст эди. Юқорида итларнинг ҳуриши хаёлимни бузди.

— Бирор нарса есам дегандим, кўнглим озгандек бўляпти, — дедим мен.

— Менга раҳмат денг, — деди киши. — Худди билгандек сизга қўй гўштидан шўрва буюриб қўйибман, ҳозир пишади.

— Раҳмат, — дедим мен руҳланиб. — Бажонидил бир қошиқ ичаман.

— Ҳа, дарвоқе, — деди у бир дақиқалик иккиланишдан сўнг, — синчковлигимни маъзур тутасиз, айтинг-чи, қандай қилиб қайиқда якка қолдингиз, жуда қизиқ-ку.

Унинг кўзларида шубҳа учқуни йилтирагандек бўлди.

— Ҳу, овозинг ўчгур! — У туйқус шартга ўрнидан туриб, бўлмадан отилиб чиқиб кетди, зум ўтмай кимгадир жаҳл билан ўшқиргани эшитилди, унга жавоб қилган одамнинг тили менга тушунарсиз эди. Сўнг нимадир гупиллади, ҳатто ёқалашгандек ҳам бўлишдими-ей, билмадим — қулоқларимга ишонадиган аҳволда эмас эдим ҳали. Киши тинимсиз ҳураётган итларга пўписа қилиб, бўлмага қайтди.

— Дарвоқе, — деди у остона ҳатларкан, — бошингиздан кечирган воқеаларни гапириб бермоқчи эдингиз.

Мен Эдуард Прендик деб ўзимни таништирдим, сўнг моддий жиҳатдан ўзимга тўқ одам эканим, табиёт илмига қизиқишим ҳақида гапирдим. Афтидан, гапларим уни қизиқтириб қўйди.

— Бир пайтлар камина ҳам дорилфунунда биологияни ўганганман, чувалчанглар ирсияти, шиллиққуртлар умуртқаси, хуллас, шу сингари бало-баттарларни тадқиқ қилганман; мана, шунга ҳам бирпасда ўн йил бўпти! Ҳуш, сиз гапиринг, гапираверинг, қайиқда нима воқеа юз берди?

Лўндагина қилиб бўлган гапни айтиб бердим, хийла заифлигим боис чўзиб ўтирмадим, бор гапни қисқача тушунтирдим. Ҳикоям

самимияти билан уни мафтун этди, гапимни тугатгач, у яна табиёт илмига, ўзининг биология соҳасидаги тадқиқотларига қайтди, Тоттенхем Кортроуд ва Гауэрстритга тааллуқли гапларни бир бошдан суриштира кетди.

— Каплатзининг ҳануз обрўси жойидадир? — деди у. — Қандай ажойиб дорилфунун эди-я!

У жуда учар талаба бўлган кўринар, гапининг мавзуси энди томошахоналарга келиб тақалмоқда эди. Ҳа пайт бошидан кечирган қизиқ-қизик воқеалардан ҳам ҳикоя қилди:

— Қаранг-а, шунга ҳам ўн йил бўпти. Қандай ажойиб давр эди-я! Еш, навқирон, лекин ниҳоятда гўл эканман, ўйнаб-кулишга-ку роса ўйнаб-кулдим, армоним йўқ, бироқ йигирма бирга кирмасдан инқиллаб қолдим. Мана, энди ҳаммаси бошқача. Майли, роса гаплашдик, мен энди бориб ошпаздан хабар олай, у эшак шўрвани нима қилди экан.

Туйқус юқоридан шунақанги даҳшатли ўкирик эшитилдики, мен қўрқанимдан жойимда бир сакраб тушдим.

— Нима бало бу? — дедим суҳбатдошим ортидан, бироқ эшик ёпилиб бўлган эди.

Бир оздан сўнг у шўрва кўтариб қайтиб келди, гўшт ҳиди шу қадар ништаҳали эдики, даҳшатли ўкирик ҳам ёдимдан чиқибди.

Ичимга овқат тушиб, уйқуга тўйганимга бир кундаёқ менга жон кириб, бемалол ўрнимдан турадиган ва юриб дераза олдига борадиган бўлдим. Деразадан денгизга, унинг биз билан беллашишни бас қилган мовий тўлқинларига боқардим. Чамаси, кема шамол билан бир йўналишда кетиб борарди. Дераза олдида сувни кузатиб турарканман, Монтгомери — малласоч суҳбатдошимнинг исми шундай экан — кириб келди, мен ундан кийгани уст-бош сўрадим. У менга ўзининг бўздан тикилган қўпол кийимларидан айримларини берди, гапига қараганда, менинг уст-бошимни ташлаб юборишибди. Монтгомери новча, яғриндор одам эди, у берган кийим эгнимда қопдай шалвираб қолди.

У гап орасида капитан ўлгудек мастлигини, ўз бўлмасида учиб ётганини қистириб ўтди. Кийинаётиб, кеманинг борар манзили хусусида қизиққан бўлдим. У кема Гаваяга кетяпти, йўлда мен тушиб қолишим керак, деди.

— Қаерда? — деб сўрадим мен.

— Бир оролда... Мен ўша ерда яшайман. Билишимча, оролнинг номи йўқ.

Шундай деркан, унинг пастки лаби янада осилиб тушди, афти эса шу қадар тундлашдики, хаёлимга беихтиёр саволларим унга ёқмаяпти, деган фикр келди.

— Мана, мен тайёр, — дедим.

У мени ўзи билан ташқарига бошлади.

АНТИҚА ҚИЁФА

Бўлмадан чиқаверишда йўлни тўсиб бир киши турарди. У зинага бир оёғини қўйиб, бизга орқа ўгирган қўйи ҳадеб люкдан ташқарига тикиларди. Киши паст бўйли, яғриндор, қўпол, гўштдор бўйнини жун қоплаган, калласи икки елкасига чуқур ботган эди. Эғнида тим кўк астарбоб газламадан тикилган камзул, қора дағал сочлари ўсиб, пахмайиб кетган. Юқоридан итларнинг ириллаши эшитилар, лекин ўзлари кўзга ташланмасди. Шу дам йўлакдаги киши туйқус қаддини ростлаб, орқага чекинди. Урилиб кетмасин учун илкис кафтим билан ўзимни ҳимоялаганимни биладан, киши ҳайвонларга хос тезкорлик билан шартга мен томон ўгирилди.

Ёпирай, унинг қоп-қора башарасини кўриб, кайфим учиб кетди. Киши ниҳоят даражада бадбуруш эди. Ҳайвон тумшугини эслагувчи жағи олдинга туртиб чиққан, ўрадай ним очиқ оғзидан кўриниб турган оқиш тишлари шу қадар йирик эдики, умрим бино бўлиб одам зотида бундай тишни кўрмагандим. Кўзининг оқини қон қоплаган, фақат қорачиғи теграсидагина ингичка оқ доира қолган, холос. Қиёфасида ҳам ғалати ҳадик зоҳир.

— Ҳаҳ, падар лаънат! — деди Монтгомери. — Қани, қоч йўлдан!

Бадбашара кимса индамай ўзини четга олди. Зинадан кўтарилаётиб ҳам сира ундан кўзимни узолмадим. Монтгомери бир зум унинг олдида ушланиб қолди.

— Ўзинг биласан, бу ерда сенга пишириб қўйгани йўқ, — деди у анча юмшаб. — Сенинг жойинг ҳўв тумшук томонда.

Бадбашара киши бошини қўйи эгиб, ғужанак бўлиб олди.

— Улар... мени сиғдиришмаяпти, — деди дўриллаган ғалати овозда.

— Сиғдиришмаяпти? — деди Монтгомери таҳдиднамо. — Сенга мен айтяпман, қани, жўна-чи жойингга.

У яна нимадир демоқчи эди, бироқ менга кўзи тушиб, ортимдан йўналди. Ярим йўлда тўхтаб, яна ортимга қарадим, кимсанинг бу қадар беўхшовлиги мени ҳайратга соларди. Умрим бино бўлиб бунчалик бадбуруш қиёфани кўрмагандим, аммо (ёпирай, шунақаси ҳам бўларкан-да?!) назаримда, қачонлардир худди шу, мени ҳозир дол қолдирган афт-ангор ва юз ифодани қаердадир кўргандек ҳам эдим. Кейинроқ миямга келди: балки мени қайиқдан чиқариб олаётганларида кўргандирман. Бироқ бу ҳам менга тасалли бермади, худди уни илгарироқ кўргандек эдим. Зеро, бундай гайриоддий нусхани бир кўрган одам ҳеч қачон унутолмайди!

Хаёлимни орқамдан келаётган Монтгомерининг қадам товуши

бўлди, мен ўгирилиб, кема палубасини кўздан кечира бошладим. Пастда эшитган овозларим кўз олдимда ястанган манзарага мени деярли ҳозирлаб қўйган экан. Бунақа ифлос палубани умримда биринчи кўришим. Сабзи пўчоғи, ҳар хил барг ва кўкат қолдиқлари ҳамда таърифлашга қалам ботинмайдиган бошқа хил ахлатлар аралаш-қуралаш бўлиб ётибди. Ўртадаги грот мачтага важоҳати отни ҳуркитувчи хунук този итлар боғланган. Улар мени кўрибоқ худди занжирни узгудек жон-жаҳдлари билан ташланиб, ҳура бошладилар. Қуйруқ томондаги мачта олдига қўйилган тор темир қафасга қамалиб ҳайбатли пума* ётибди. Унг томонда, борт яқинида қуёнлар билан тўла бир нечта қафас турибди, уларнинг рўпарасига — тўр яшикка эса ёлғиз лама** қамалган. Итларга чарм тумшугбоғ кийгизилган экан. Палубада кема чамбарагини бошқариб бораётган қотма денгизчидан бошқа одам уруғи йўқ.

Шамол кеманинг ямоқ-ясқоқ, кир-чир елканларини бор бўйи шиширган, денгиз бўйлаб бир маромда елдириб борарди. Осмон мусаффо, қуёш ғарб сари оғган, асов тўлқинлар кўпириб биз билан бирга чопади. Биз чамбаракни ёнлаб кема қуйруғига ўтдик ва анча вақт сувнинг кўпириб ўйноқлаши, пуфакларнинг шишиб ёрилишини томоша қилиб турдик. Сўнг мен ўгирилиб, кеманинг бошдан адоқ ифлос ва тартибсиз палубасига ишора қилдим.

— Нима бу, денгиз ҳайвонотхонасими? — деб сўрадим Монтгомеридан.

— Шунга яқинроқ, — деб жавоб қилди у.

— Ҳайвонлар бу ерда нимага керак? Сотгани олиб кетиш-яптими ёки камёб турларими? Капитан уларни жанубдаги бандаргоҳлардан бирортасида пуллаш ниятидадир-да?

— Бўлиши мумкин, — деди истамайгина Монтгомери ва кема қуйруғи томон бош бурди.

Шу пайт туйқус люк томондан қичқириқ ва кимнингдир бўралаб сўқиниши эшитилди, сўнг палубага бояги бадбашара кимса қочиб чиқди. Унинг кетидан бошига оқ фуражка қўндирган малла сочли бақувват бир киши чиқиб келди. Уни кўргач, менга ҳуравериб чарчаган този итлар яна жазавага минишди. Улар кимсага жон-жаҳдлари билан ташланишар, занжирни узиб юбормоқчи бўлишарди. Бадбуруш бир зум нима қиларини билмай, итлар қошида гангиб қолди, шунинг устига кетидан етиб келган малласоч киши қулочкашлаб туриб унинг гарданига мушт солди. Шўрлик кушхонада миясига зарб еган сўқимдек қулаб, боши билан итларнинг оёғи остидаги ахлатга кириб кетди. Бахтига итларнинг тумшугбоғи бор эди. Малласоч кишининг тантанавор қаҳқаҳаси янгради, у оёғида зўрға турар, ё ортидаги люкка,

*Пума — Америкo чангалзорларида учровчи йирик ёввойи мушук. (Муҳар..)

**Лама — туянинг Жанубий Америкoда яшовчи хили. (Муҳар.)

ёки олдинга, ҳозиргина ўзи қулатган қурбони устига ағдарилиши ҳеч гап эмасди.

Малласоч кишининг бу ишидан Монтгомерининг газоби қўзиди.

— Ҳой, сал ўпкангизни босинг! — деди у титраб.

Бирпасда кема тумшугига одам йиғилди.

Бадбуруш кимса итларнинг оёғи тагида тинимсиз ўкириб типирчиларди. Ҳеч ким унга ёрдам беришни ўйламас, итлар уни тимдалаб, тумшуклари билан туртиб, баттар ўтакасини ёришарди. Пастдан чиқиб келган денгизчилар, баайни қизиқ ҳангомага гувоҳ бўлгандек, қий-чув қилишиб итларни олқишлашарди. Монтгомери дарғазаб қичқирди ва шаҳдам одимлар билан олға юрди. Мен унинг кетидан эргашдим.

Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмай бадбуруш алақачон оёқда турар, гандираклаганча даврадан нари кетиб борарди. У шу асно мачтани ушлаб турувчи йўгон арқонга яқинлашиб, беҳол суянди ва елкаси оша итларга ёвсираб қараганча ҳарсиллаб туриб қолди. Малла мириқиб ҳаҳоларди.

— Менга қаранг, капитан, — деди Монтгомери дудуқланиши яна ҳам ортиб ва келиб малласоч кишининг тирсагидан тутди. — Бундай қилишга ҳаққингиз йўқ.

Мен Монтгомерининг орқасида турардим. Капитан хиёл бурилиб, унга ўзининг маст, лоқайд кўзларини қадади.

— Нима? Ҳақ... ҳаққим йўқ? — дея у Монтгомерининг юзига бир дақиқа карахт қараб турди-да, қўшимча қилди: — Даф бўл кўзимдан ҳамманг!

Бир силтаб сепкилдор қўлларини бўшатди, икки-уч уриниб, ниҳоят, уларни чўнтакларига тикди.

— Бу одам — йўловчи, — деди Монтгомери. — Унга қўл кўтармаслигингизни маслаҳат берардим.

— Даф бўл деяпман! — дея ўшқирди капитан яна. Шундай деб у кескин бурилган эди, гандираклаб, йиқилишига сал қолди. — Кўнглим нимани тусаса, шуни қиламан, бу — менинг кемам.

Менимча, Монтгомери уни шу тобда тинч қўйгани маъқулроқ эди. Кўриб турибди-ку, ахир, у маст. Бироқ Монтгомери ранг-рўйи бўздек оқарганча, унинг кетидан эргашиб борт олдига келди.

— Менга қаранг, капитан, — деди бўш келмай, — хизматкоримга бундай "илтифот" кўрсатишга ҳаққингиз йўқ. Шўрлик кемага чиқибдики, унга тинчлик бермайсиз.

Мастликнинг зўридан капитаннинг оғзига қалима келмай, тутилди.

— Даф бўларинг! — деди, бўлак сўз тополмади.

Воқеани кузатиб шунга амин бўлдимки, Монтгомери унча-мунчага бўш келадиган, ён бериб кетадиган одамлар тоифасидан эмас. Айни жанжал ҳам анча илгари газак олган кўринди.

— Бу одам маст, — дедим мен, аралашиб ортиқча эканини сезиб турсам ҳам, — унга тенг бўлманг!

Монтгомерининг осиглиқ лаби титраб кетди.

— Унинг маст бўлмаган куни йўқ. Нима, маст бўлса, йўловчилар билан истаганча иш тутаверадими?

— Менинг кемамдек тоза кема йўқ эди, — деди капитан ва қўли билан қафаслар турган томонга ишора қилди. — Энди унга бир қаранг!

Дарҳақиқат, кема қараб бўлмас даражада ифлос эди.

— Одамларим ҳам ниҳоятда покиза эди.

— Ахир, ҳайвонларни олишга ўзингиз рози бўлдингиз-ку, — деди Монтгомери.

— Бошингиздан қолсин ўша лаънати оролингиз. Нима бор экан оролда бунақанги ҳайвонларга? Анави қаролингиз-чи, унинг нимаси одам? Ўша лаънати тавия-я? Унга бу ерда нима бор? Мабодо, бутун кемани ҳам ўзингизники деб ўйламаяпсизми?

— Ўша шўрлик тавия кемага чиқибдики, одамларингиз унга кун бермайди.

— Бунинг нимасига ҳайрон бўласиз, ахир у ғирт иблисининг ўзгинаси-ку. Одамларимнинг уни кўрарга кўзлари йўқ, менинг ҳам. Ҳеч кимнинг тоқати йўқ унга. Ҳатто ўзингизнинг ҳам.

Монтгомери унга тескари ўғирилди.

— Барибир уни тинч қўйишингиз керак, вассалом, — деди гапини бошини қимирлатиб тасдиқлаб.

Бу гапдан сўнг капитанники баттар тутди-ку.

— Агар уни кеманинг шу томонида яна кўрсам, қорнини ёриб, ичак-чавоғини бошига салла қиламан, — дея ўшқирди.

— Ҳой, сиз кимсиз ўзи, менга ақл ўргатадиган? Кеманинг капитани менман — капитан ҳам, хўжайин ҳам менман, тушундингизми? Бу ерда қонун менман, такрор айтаман, қонун ҳам, пайгамбар ҳам ўзим, ёлғиз ўзим. Рози бўлган бўлсам, йўловчи билан унинг малайини Арикага олиб бориб, бир неча ҳайвонлар билан бирга келтириб қўйишга рози бўлганман. Асло қандайдир худо урган иблисни... қандайдир...

У Монтгомерини чангитиб сўқди. Монтгомери шаҳд билан у томон юрган эди, шартта йўлини тўсдим.

— Қўйинг, кайфи бор, — дедим.

Капитан аввалгидан ҳам баттар чангитиб сўқинишга тушди.

— Бас қилинг! — дедим мен у томон шартта ўғирилиб — Монтгомерининг тоқати тугагани юзидан кўриниб турарди. Аммо сўкишнинг тагида энди мен қолдим.

Капитаннинг кўзига ёмон кўриниб қолганимдан қатъи назар, муштлашув олдини олишга эришдим. Турли тоифа одамлар орасида кўп бўлганман, лекин ҳеч кимнинг оғзидан бу қадар қўпол, уятсиз ибораларни эшитмагандим. Табиат мени қанчалар мўмин-қобил қилиб яратган бўлмасин, унинг айрим сўзларига базўр чидаб турардим. "Бас қилинг", дея капитаннинг юзига оёқ қўйишга қўйиб, унга ҳеч ким эмаслигимни, шунчаки илтифот ёки инсоний раҳм-шафқатни деб кемага чиқариб олинган

ҳемириси йўқ бир текинхўр йўловчи эканлигимни мутлоқ унутиб қўйган эдим. Буни капитан менга лўндагина қилиб тушунтириб берди. Аммо нима бўлганда ҳам муштлашувнинг олдини олишга эришган эдим.

IV Б О Б

БОРТ ОЛДИДА

Ўша оқшом, қуёш ботар-ботмай ер кўринди ва кема лангар ташлади. Монтгомери менга манзилга етиб келганини маълум қилди. Ер хийла узоқдалиги боис ҳеч балони фарқлаб бўлмас, денгизнинг мовий юзаси ялтираб, оролни тўқ кўк рангда, кафтдек қилиб кўрсатиб турарди. Оролдан кўкка ингичка тутун ўрламоқда эди.

Ер кўзга ташланган пайт капитан палубада кўринмасди. У менга обдон заҳрини сочиб, пастга тушиб кетди, кейин билсам, бўлмасининг полига ётиб ухлаб қолган экан. Кемани унинг ёрдамчиси бошқарар, бу ўша — биз чамбарак олдида кўрган қотма, индамас киши эди. Кўринишидан, у ҳам Монтгомери билан чиқишмас, шу туфайлими, иккаламизга ҳам бирдек бефарқ эди. Уни гапга солишга ҳарчанд уринмай, ҳеч иш чиқмади, тушликни учовлон жим, ҳўмрайиб ўтириб қилдик. Менга яна шу нарса қаттиқ ботдики, кемадагиларнинг барчаси негадир ҳамроҳим ва унинг ҳайвонларини хушлашмасди. Мен Монтгомери ҳайвонларни олиб кетишдан кўзланган мақсадни сир тутса керак, дея хулоса чиқардим, жуда билгим келса ҳам сўроқламадим.

Осмонда юлдузлар чарақлар, биз эсак ҳамон палуба ўртасидаги майдончада гап сотиб ўтирардик. Кеманинг сарғимтир нур таралаётган тумшуғи томондан келаётган гала-ғовур ҳамда ҳайвонлар шарпасини ҳисобга олмаганда, тун сокин ва мусаффо. Пума қафас бурчагига тикилиб, ғужанак бўлиб олган, бизга кўзлари ёниб, совуқ тикилмоқда. Итлар, афтидан, уйқуда. Монтгомери сигара чиқарди.

У хотиротлар оғушига қайтиб, юраги эзила-эзила мен билан Лондон ҳақида суҳбатлашди, ўтган вақт мобайнида юз берган ўзгаришлар хусусида сўраб—суриштирди. Унинг гап оҳангидан ўша пайтдаги ҳаёт тарзини ниҳоятда хуш кўргани, бироқ кутилмагандан ундан айро тушгани яққол сезилиб турарди. Мен батаври имкон суҳбатни қизитишга ҳаракат қилардим. Орқадан тушиб турган хира чироқ ёруғида унинг озгин, рангпар юзига тикилганча гапларини эшитарканман, суҳбатдошим оддий одам эмаслигига тобора ишонч ҳосил қилиб борардим. Гап орасида у истиқомат қилувчи ғафлат пардаси оғушидаги оролчага оҳиста қараб қўйдим.

Бу одам поёнсиз кенглик бағрига фақат мени қутқариш учун

танда қўйгандек туюларди. Эртага у кемани тарк этади ва биз бир-биримизни бошқа кўрмаймиз. У билан танишувимиз оддий-одатий тарзда кечган тақдирда ҳам барибир хотирамда қоларди. Ахир шундай ўқимишли одам бетайин бир оролда ёлғиз нима қилади, шунча ҳайвонни бу ерга келтиришдан мақсади нима? Беихтиёр капитаннинг саволини эсладим: "Нима бор экан оролда бунақанги ҳайвонларга?" Қизиқ, нега ундан илк бор ҳайвонлар кимники, деб сўраганимда, улардан тонди? Кейин анави хизматкорининг афт-ангори, ўзини тутишида ҳам аллақандай ғайритабиийлик мавжуд. Шуларнинг бари бир бўлиб суҳбатдошимга сирли кўланка ташлар, хаёлимни танг қилиб, тилимни боғларди.

Лондон тўғрисидаги гапларга яқун ясаганимизда тун ярмидан оққан, биз ёнма-ён, бортга энгашган кўйи ҳар биримиз ўз хаёлимиз билан банд, юлдузлар акси жимирлаётган сувга ўйчан тикилиб турардик. Шу тобда туйқус кўнглим эриб, дилим шукрона ҳиссига тўлди ва мен миннатдорчилик изҳор этишга тушдим.

— Ростини айтсам... — дедим мен ва бироз тўхтаб, давом этдим: — Сиз менинг ҳаётимни сақлаб қолдингиз.

— Тасодиф, — деди у, — оддий бир тасодиф.

— Лекин барибир миннатдорчилик билдиришга бурчлиман.

— Э, қўйсангиз-чи, арзимайди. Сиз ёрдамга муҳтож эдингиз, менда эса бунга имкон бор эди. Қилган ишим фақат сизга укол санчишу овқатлантириш бўлди, холос. Мабодо, бирорта кам учровчи жонивор учраганда ҳам шундай иш тутган бўлардим. Барибир зерикиб ҳам юрувдим, нима биландир овунишим керак эди. Агар ўша куни кайфиятим чатоқ бўлганда ёки афтингиз менга ёқмаганда, билмадим, ҳозир аҳволингиз нима кечарди.

Бу гап орага бироз совуқлик солгандек бўлди.

— Ҳар ҳолда... — дея гапга оғиз жуфтладим мен, бироқ у шартта кесди:

— Айтдим-ку, шунчаки тасодиф, деб. Инсон ҳаёти катта-кичик тасодифлардан иборат ўзи. Фақат эси пастларгина ишонишмайди бунга. Хўш, мен нега тараққий дунёдан ўзилиб, Лондон кайф-сафосидан маҳрум, бу ерларда санғиб юрибман? Шунинг учунки, бундан бир йил муқадам, туманли бир оқшом ўн дақиқага ақлимни бой бериб қўйганман...

У жимиб қолди.

— Хўш, кейин-чи? — деб сўрадим мен.

— Бўлгани шу.

Иккимиз ҳам сукутга толдик. Пича ўтгач, у кутилмаганда кулиб юборди.

— Юлдузлар аксида тилни қичитадиган нимадир борми, дейман-а. Қил-қизил эшак бўлсам ҳам ёриламан энди сизга.

— Ниманики айтманг, бари иккимизнинг орамизда қолади.

У гапириш ниятида оғиз жуфтлади-ю, бироқ кейин иккиланиб бош чайқади.

— Майли, айтгингиз келмаса, айтманг, — дедим мен. — Билишим унчалик шарт эмас. Сир сирлигича қолгани маъқул. Менга ишониб ёрилганингиз билан фақат озроқ енгил тортасиз, холос. Шайтон йўлдан оздириб, оғзимдан гуллаб қўйсам... Нима бўлади кейин?

У тараддулланиб, нималардир деб пичирлади. Шўрлик, гап очишга очиб, энди ноқулай аҳволда қолган, нима деярини билмасди. Гапнинг пўскаллеси, бўлғуси докторни Лондонни тарк этишга мажбур қилган сабабларни билишга унчалик хушим ҳам йўқ эди. Буни хаёлан тасаввур қилиш сира бир қийинчилик тўғдирмасди. Мен оҳиста елкамни қисиб, нари ўгирилдим. Сал нарида аллақандай шарпа бортга суянган кўйи сувдаги юлдузлар аксига кўз тикиб турарди. Бу ўша. Монтгомерининг сўхтаси совуқ хизматкори эди. У, худди нигоҳимни сезгандек, менга елкаси оша қаради, сўнг тез бошини буриб, яна сувга кўз тикди.

Балки бу сизга аҳамиятсиз туюлар-у, бироқ мен турган еримда қотиб қолдим. Яқин орадаги ягона ёруғлик манбаи чамбарак олдидаги чироқ эди. У қоронғилик бағрида туриб, мен томон бошини бурганда юзини бир лаҳза чироқ ёритганига қарамай, унинг оч-яшил йилтиллоқ кўзларини аниқ кўрдим.

Буни қарангки, ўша вақт мен қизғиш шуъла одамзот кўзида баъзан акс этиши мумкинлигини билмас эканман. Қаршимда бутунлай ғайриоддий бир мавжудот турарди. Кўзлари ёниб турмиш бу бадбуруш нусха ўй-хаёлимни шу қадар чулғаб олдики, бир дақиқа олис болаликдан мерос ваҳимали хотиралар исканжасида қолдим. Ваҳима қандай тез босган бўлса, шундай тез тарқади. Қаршимда ўша шарпа ҳануз бортга суянган кўйи сувдаги юлдузлар аксига кўз тикиб турар, энди у сира ғайриоддий туюлмасди. Монтгомери яна тилга кирди.

— Бўлмага тушсак бўлармиди, — деди у, — очиқ ҳавода шунча сайр қилганингиз етар.

Мен унга пойинтар-сойинтар нимадир дедим. Биз пастга тушдик, у мен билан бўлмам эшиги олдида хайрли тун тилаб хайрлашди.

Тун бўйи алоқ-чалоқ тушлар кўриб чиқдим. Хира заъфарон ой анча кеч пайдо бўлди. Унинг сирли заиф нурулари бўлмага хиёл қийшайиб тушиб, деворда каравотимнинг баҳайбат кўланкаси акс этди. Юқорида итлар уйғониб, ҳуриб, ириллай бошлашди. Чўчиб-чўчиб ётиб, фақат тонготарда кўзим илинибди.

ОРОЛГА ТУШИШ

Эрта тонгда — ўзимга келганимнинг иккинчи, кемага олинганимнинг, чамамда, тўртинчи кунни — ўқ товушию одамлар талотўпини туш кўриб, алаҳсираб уйғондим, юқорида ҳадеб ҳирқираб томоқ йиртишарди. Кўзимни ишқалаб, овозга қулоқ тутганча ётарканман, қаердалигимни сира англай олмасдим. Туйқус юқоридан яланг оёқларнинг шап-шуп юргани, зилдек буюмларнинг тарақ-туриғи ҳамда занжирларнинг шарақлаши эшитилди. Кема дабдурустан бурилиб, сув қаттиқ шалоплади, бўлманинг кафтдек думалоқ дарчасига кўкиш-сарғимтир кўпикли тўлқин келиб урилди. Апил-тапил кийиниб, юқорига чопдим.

Пиллапоялардан кўтариларканман, қирмизи осмон (қуёш энди чиқиб келмоқда эди) ва капитаннинг йўғон белию малласоч бошини кўрдим, у, қўлида кеманинг бош мачтасидан ошириб ташланган арқон, пума қафасини аста сувга туширмоқда эди. Шўрлик жониворнинг кўзлари қўрқувдан ола-кула бўлиб кетган, тор қафас тагига маҳкам қапишиб олганди.

— Барини туширинглар, — дея ўшқирарди капитан, — биттасини ҳам қолдирманглар! Бу иблислардан кемани тозалайман!

У шундоққина йўлим устида турарди, палубага чиқиш учун елкасига қоқишга мажбур бўлдим. У жойида бир сакраб тушди, сўнг мен томон ўгирилди-да, ортга тисарилди. У ҳануз маст эди.

— Ҳа?! — дея ўшшайди у, сўнг сал ўзига келди чоғи, қолиплашга тушди: — Ҳа-а, мистер... мистер...

— Прендик, — дедим мен.

— Қанақа Прендик?! — дея қичқирди у туйқус. — Унингни Ўчир — мана, сиз кимсиз. Мистер Унингни Ўчир.

Бу чўчқа билан тенг бўлиб, обрў топмаслигини сездим. Бироқ унинг кейинги тутган ишини сира кутмаган эдим. У қўлини Монтгомери билан кенг елкали, сочлари қордек оппоқ, эгнига кўк жужундан тикилган кир камзул кийган киши (афтидан, у ҳозиргина кемага кўтарилган эди) гаплашиб турган кўприкча томон нуқди.

— Бир анавиларнинг ёнига жўнаб қолинг-чи, — дея қичқирди капитан. — Қани, мистер Унингни Ўчир, бўла қолинг!

Унинг овозини эшитиб Монтгомери билан анави кимса биз томон ўгирилишди.

— Нима деганингиз бу? — дея анграйдим мен.

— Кемадан туёғингизни шикиллатинг, мистер Унингни Ўчир, деганим. Қани, кемани бўшатинг-чи, чаққонроқ бўлинг, мистер

Унингни Ўчир. Кема, шўринг қурғур кема бир ахлатдан тозалансин. Қани, чаққон-чаққон!

Мен унга меровсираб тикилиб турардим. Бироқ пича ўтиб, ўзимнинг ҳам майлим шу эканини англадим. Бунақанги уришқоқ, жирраки одамнинг кемасида йўловчи бўлиб кетгандан кетмаган маъқул. Мен Монтгомери томонга қарардим.

— Биз сизни олиб қололмаймиз, — деди Монтгомери билан турган одам қатъий.

— Олиб қололмайсиз? Нега? — дедим мен эсанкираб.

Унинг чеҳрасидек қатъиятли, қўрқув билмас чеҳрани биринчи кўришим эди.

— Менга қаранг, — дея мен капитан томон ўгирилдим.

— Бўшатинг кемани, — деб ўшқирди у яна. — Бу кема ҳайвонлар ёки ҳайвондан ҳам бешбаттар одамхўрларни ташишга мўлжалланмаган. Бўшатинг. Улар сизни олиб қолишадими, йўқми — билмайман, тўрт томонингиз қибла. Бу ерда ризқ-насибангиз тугаган. Анави дўстларингиз билан бирга қўшмозор бўлинг! Тупурдим бунақанги оролга, уни қайтиб энди елкамнинг чуқури кўрсин!

— Менга қаранг, Монтгомери... — дедим мен.

У пастки лабини буриб, ёнидаги оппоқ сочили кишига ишора қилди, бу унинг ёрдам беришга ожизман, дегани эди.

— Сизга ўзим ёрдам бераман, — деди кесатиб капитан.

Шундан сўнг ўртада беҳуда мунозара бошланди. Мен уч кишининг дам унисига, дам бунисига ялиниб-ёлворар, бир оппоқ сочили кишидан қирғоққа тушишга ижозат сўрасам, бир маст капитандан кемада қолдиришини илтимос қилардим. Шу даражага бориб етдики, ҳатто денгизчиларга ҳам илтижо қилишга тушдим. Монтгомери лом-мим демас, фақат бош чайқарди, холос.

— Кемани бўшатинг, дедимми, бўшатасиз, тамом-вассалом! — дея тинимсиз жавварди капитан. — Қонун мен учун икки пул! Бу кемада ўзим хон, ўзим бекман.

Ялиниб-ёлворишим беҳуда эканлигини сезгач, мен дўқ-пўписига ўтдим, бироқ оғиз очиб улгурмай овозим гиппа бўғилди. Ўсал бўлганимдан жазавам тутиб қуйруқ томон йўналдим, чексиз бўшлиққа тикилганча маъюс туриб қолдим.

Алҳол, денгизчилар чаққонлик билан юкларни, ҳайвонлар қамалган қафасларни туширишарди. Кеманинг шамолга тескари томонида катта, елканлари кўтариғли баркас тайёр турар, юклар ўшанга туширилмоқда эди. Баркас кема панасида тургани боис юкларни қабул қилиб олгани келган ороликлар кўринмасди.

Монтгомери ҳам, унинг ҳамроҳи ҳам менга бефарқ, юк ташиётган тўрт-беш нафар денгизчига йўл-йўриқ кўрсатиш ва кўмак бериш билан машғул эди. Капитан ҳам ўша ерда, бироқ у ёрдамлашишдан кўра кўпроқ ҳалақит берарди. Мени эса дам умидсизлик, дам алам босиб келмоқда эди. Тақдирга тан бериб, юк туширишларини жимгина кузатиб турарканман, ўз

қисматимдан кулишни ҳам, йиғлашни ҳам билмасдим. Устига устак, нонушта ҳам қилмаганман, қорним оч, бу борган сари мени тушқунликка туширарди. Очлик ва ҳолсизлик эса одамни қўрқоқ қилиб қўяди. Капитаннинг дарду фикри мени кемадан йўқотиш эканлигини, унга қаршилиқ кўрсатиш беҳудалигини яхши тушунар, шу билан бирга Монтгомери ҳамда унинг шеригини ҳам мени оролда олиб қолишга кўндириб бўлмаслигимни билиб турардим. Борманми, йўқманми — ҳеч кимнинг парвосига келаётгани йўқ, ҳамма ўлиб-тирилиб кемадаги юкларни баркасга тушириш билан овора... Хуллас, пешонада борини кўришга рози бўлишдан бошқа иложим йўқ эди.

Ниҳоят, юклар тушириб бўлиниб, навбат менга етди. Мени кўприкча томон судрадилар, ҳолим йўқлигимдан зўрға қаршилиқ кўрсатардим. Буни қарангки, шу вазиятда ҳам Монтгомери билан бирга баркасда ўтирган одамларнинг галати қорамтир юзлари назаримдан четда қолмасди. Баркас юкларни қабул қилиб бўлиши билан кемадан ажралди. Шундоққина оёғим остида сув шалоплади ва мен бошим билан сувга қуламаслик учун жонҳолатда ўзимни орқага ташладим.

Баркасдагилар кулиб, бир нималар деб қийқиришди. Монтгомери уларни сўкиб берди. Капитан, унинг ёрдамчиси ва қарашиб юрган денгизчилардан бири мени судраб, кема тумшугига олиб келишди. У ерда "Леди Вейн"дан мерос эшкаксиз, ярмигача сув қайиқ боғлоғли турарди. Мен унга тушишдан бош тортиб, палубага чўзилиб ётиб олдим. Лекин барибир мени арқонга боғлаб, мажбуран қайиққа туширдилар. Сўнг шартта арқонни кесиб, мени буткул тақдир ҳукмига топширдилар.

Секин-аста кема билан орамиздаги масофа узоқлаша бошлади. Мен ҳайкалдек қотганча денгизчиларнинг елканларни кўтариб, шамолга тўғрилашларига термулиб турардим. Ниҳоят, елканлар патирлаб шишди. Мен кеманинг довул ва бўронларда шикаст еган бортига унсиз тикилардим. У борган сари мендан узоқлашиб бормоқда эди.

Кейин унинг ортидан бурилиб ҳам қараганим йўқ, қайиқ ичига тиқилганча сокин жимираётган ҳайҳотдек уммонга лоқайд термулиб, карахт ўтиравардим. Секин-аста ақл-ҳушим жойига тушиб, яна ўша ярмигача сув лаънати қайиқда эканимни ҳис этдим. Орқамга ўгирилиб қайиқдан анча олислаб кетган кемани кўрдим, унинг қуйруғида малласоч капитан масқараомуз нималардир деб қичқирарди. Олдинда эса оролга яқинлашгани сари кичрайиб бораётган баркас кўзга ташланарди.

Туйқус ёлғизликнинг бор даҳшати кўз олдимда яққол гавдаланди. Агар оқим ўзи олиб бориб ташламаса, оролга сузиб етиш мушкул эди. Ўзимнинг аҳволим бу, кўргуликлардан карахт танамда куч-қувватдан асар йўқ; устига устак, қорин ҳам пиёзнинг пўсти, ҳушимдан кетай-кетай деб турибман, акс ҳолда ўзимни бунчалик йўқотиб қўймасдим-ку. Туйқус кўксим тўлиб,

бир йиғи босиб келдики, болалик пайтимдан бери бундай бўлмаган эди. Икки кўзимдан дув-дув ёш оқар, жазавода қайиқ тубида тўпланган сувни муштлар, жаҳл билан бортни тепкилардим. Жонимни олишини сўраб тангрига ёлворардим.

VI БОБ

БАРКАСДАГИ БЕДАВОЛАР

Тақдир ҳукмига ташланганимни кўриб, ороликларнинг менга раҳмлари келди. Бу пайт қайиғим шарқий йўналишда орол томон аста қалқиб кетмоқда эди, бир маҳал не кўз билан кўрайки, баркас бурилиб, мен томон кела бошлади. У юк ва одамлар билан лиқ тўла эди, яқин келаркан, кўзим беихтиёр қуйруқ томонда, този итлар билан яшиқлар орасида ўтирган Монтгомерининг кенг елкали, оппоқ сочли шеригини илғади. У қимир этмай, жим тикилиб турарди менга. Анави бадбуруш сўхта ҳам баркас тумшугида, пума қафаси ёнида икки кўзини лўқ қилиб қараб ўтирарди. Баркада ғалати, ҳайвонсифат яна уч киши бўлиб, този итлар нуқул уларга тишларини кўрсатиб ириллашарди. Монтгомери баркасни мен томон ҳайдаб келди ва яқинлашгач, қайиқ арқонига узалиб, уни баркас қуйруғидаги илмоққа маҳкам чандиб боғлади — баркада менга жой йўқ эди.

Мен бу пайтда анча ўзимга келиб қолгандим, Монтгомерининг чорловига тетик жавоб бердим. Қайиқ сувга тўлиб, чўкай деб қолганлигини айтгандим, у ёғоч чўмич узатди. Баркас ва қайиқ орасидаги арқон туйқус таранг тортилган эди, мен қалқиб орқага йиқилдим, бироқ ўнгланиб, қайиқни йиғилган сувдан тозалашга тутиндим.

Қайиқдаги бор сувни чиқариб ташлаганимга қадар (қайиққа фақат сув тўпланиб қолган, ўзи бус-бутун эди) баркада ўтирганларга қарашнинг имкони бўлмади.

Ишни тугатиб қараганимда эса оппоқ сочли киши ҳануз менга тикилиб турар, нигоҳида алланечук саросима сезиларди. Кўзларимиз тўқнашди ва у нигоҳини пастга, тиззалари орасида ўтирган тозиларга олди. Аввал таъкидлаганимдек, у басавлат, кенг пешонали, юз бичими бўлиқ келишган одам эди; бироқ — одатда, ёши ўтинқираган кишиларда шундай бўлади ўзи — қовоқлари тиришиб, халтадек осилиб қолган, оғзининг икки четгидаги тириш ўта қатъиятли одам эканидан далолат берарди. У Монтгомери билан деярли шивирлашиб сўзлашар, менга ҳеч нарса эшитилмасди. Нигоҳим оҳишта ундан баркадаги қолган уч кишига кўчди, во ажаб, улар жуда ғалати эдилар! Менга уларнинг фақат юзигина кўринарди; тавба, уларнинг афтида шундай ғайритабиий аломат зоҳир эдики, менда беихтиёр ижирғаниш ҳисси уйғонди. Кўзим алдаяптими, деб уларга диққат

билан тикилдим, бироқ тасавурум заррача ўзгармади, нега бундай бўлаётганига эса сира ақлим етмади. Улар менга ҳабаш бўлиб кўринишди, бироқ бутун таналари — қўлларидан тортиб оёқларигача, ҳатто тирноқларининг учига қадар юпқа, кир оқ мато билан чирмаб ташланган эди. Фақат Шарқ аёлларигина шунақа либос кийишларидан хабарим бор, бироқ эркакларнинг бунчалик ўралиб-чирмалишларини сира кўрмаган эканман. Бошларида салла, салла остидан менга олдинга туртиб чиққан жағлари ҳамда сирли йилтироқ кўзлари кўриниб турарди. Салла тагидан худди от ёлига ўхшаш силлиқ ва қорамтир сочлари кўзга ташланар, ўтирган ҳолларида ҳам бўйлари тасавурумдаги оддий одамзот бўйидан хийла баланддек эди. Оппоқ сочли кишининг бўйи сезишимча олти футдан кам эмасди, бироқ шу бўйи билан ҳам у ҳозир ўтирган ерида учовидан бир қарич паст кўринарди. Кейинчалик билдимки, улар мендан сира баланд эмас, фақат таналари ниҳоятда чўзиқ, оёқлари эса сонларидан калта, маймоқ экан. Қисқаси, улар ақл бовар қилмас даражада хунук, бедаво одамлар эдики, бошлари узра олдинги елкан остидан қоронғида кўзлари ёнувчи анави бадбуруш сўхта ҳам тикилиб турарди.

Ундан кўзимни узмай қараб турарканман, беихтиёр нигоҳларимиз тўқнашди ва у мендан кўзини олиб қочди, бироқ ўғринча тикилишини қўймади. Безор қилмай қўя қолай шўрликни, дедим-да, эътиборимни рўпарадаги биз яқинлашиб бораётган оролга қаратдим.

Орол паст текис бўлиб, бошдан адоқ дов-дарахтлар билан буркалган, асосий ўсимлиги палманинг менга номаълум тури эди. Оролдан ингичка оқ тутун кўтарилар, паға-паға бўлиб осмон бағрига сингарди. Биз иккала томондан ҳам қия бурун билан қуршалган кенг кўрфазага кирдик. Соҳил тим қулранг қум билан қопланган бўлиб, денгиз сатҳидан олтмиш-етмиш футлар чамаси қиялаб нишоб кўтарилган, унинг ҳар ер-ҳар ерида дарахту буталар ўсиб ётарди. Тепага чиқаверишда, қия соҳил ўртасида ғаройиб олачипор тошлардан иборат ғов девор кўринарди, кейинчалик билдимки, у йирик чиғаноқ ҳамда жилвиртошлардан барпо қилинган экан. Девор ортидан бир жуфт қамиш том чиқиб турарди.

Қирғоқда бизга бир одам пешвоз чиқди. Узоқдан яна бир неча ғаройиб мавжудот ўзини қияликдаги буталар ичига урганини илғаганим, бироқ қирғоққа етиб келиб улардан ном-нишон кўрмадим. Пешвоз чиққан одам ўрта бўй бўлиб, боши худди ҳабашники каби қоп-қора эди. Урадай оғзида лаб дегандан ном-нишон кўринмас, қўллари ниҳоятда ингичка, маймоқ оёқлари товонидан сонига қадар сумакни эслатарди. У бўйинини олдинга чўзганча кўзини лўқ қилиб қараб турарди. Эғнида Монтгомери билан оппоқ сочли кимсадаги каби кўкимтир астарбоп матодан тикилган камзул ва иштон кўзга ташланарди.

Қирғоққа яқинлашарканмиз, у олди ва орқасига қараб лапанглаб чопа бошлади. Монтгомерининг буйруғи билан баркасдаги тўрт бедаво ўрнидан сакраб турди ва ҳаракатлари қовушмай, елканларни тушира бошлашди. Монтгомери чамбаракни айлантириб, баркасни қирғоқ яқинидаги торгина кўрфазга олиб кирди. Қирғоқда кутиб турган одам оёғини қўлига олиб биз томон шошилди. Кўрфаз деб айтганим ернинг каттагина ўпирилган лахтаги бўлиб, сув кўтарилган пайт баркас бу ерга бемалол сузиб кира оларди.

Баркас тумшуғи қумга санчилиб, тўхташи ҳамон қўлимдаги ёғоч чўмични унинг қуйруғига тираб, қайиғимни тўхтатдим, сўнг арқонни илмоқдан ечдим-да, қирғоқ сари ошиқдим. Танаси ўраб-чирмалган уч киши беўхшов хатти-ҳаракатлар билан баркасдан тушиб, қирғоқда қарши олмиш кимса ёрдамида юкларни тушира бошлашди. Мени дол қолдирган нарса уларнинг ғалати қадам олишлари бўлди. Ғайриоддий ҳам, бесўнақай ҳам деб бўлмасди буни, йўқ, оёқлари худди майиб-мажруҳ, узун-калта, баайни алкаш-чулкаш улангандек эди. Оппоқ сочли киши итларни қирғоққа олиб тушди. Улар ҳануз ириллашларини қўймас, занжирларини узгудек бўлиб бедаволарга ташланишарди.

Учала бедаво сўлоқмон ҳам бир-бири билан гаплашаётиб ғалати, хириллашга уйқаш товушлар чиқаришарди, қирғоқда бизни кутиб олган кимса ҳаяжон билан аллақандай ажнабий тилда мингирлади ва улар баркасининг қуйруқ томонида тахланган тойларни тушира бошладилар. Шунақа товушни илгари ҳам қаердадир эшитгандек эдим, бироқ ҳарчанд уринмай, эслаёлмадим. Оппоқ сочли кимса бир эмас, олти итни занжиридан ушлаб олган, шовқин-сурон ичида туриб, овозини баралла қўйганча уларга буйруқ берарди. Монтгомери ҳам бўшаб, қирғоққа тушди ва юкларни туширишга кўмаклаша бошлади. Узоқ вақт тамадди қилмаганим ва беҳоллигим туфайли нақ мияга ураётган жазирамада уларга ёрдам қўлини чўзишга ожиз эдим.

Оппоқ сочли киши туйқус мен ҳақимда эслади шекилли, яқинлашиб:

— Нима бало, нонушта қилмаганмисиз, дейман, — деди.

Қалин қошлари остидан кичкина қора кўзлари чақнаб турарди.

— Узр, айбга буюрмайсиз бизни. Чақирилмаган бўлсангиз ҳам, ҳар тугул, меҳмонсиз, кўнглингизни олиш бизнинг бурчимиз, — дея давом этди у кўзимга тик қараб. — Монтгомерининг гапига қараганда, сиз, мистер Прендик, ўқимишли одам экансиз, илмдан оз бўлса-да хабарингиз бор эмиш. Сир бўлмаса айтинг-чи, қайси соҳа билан шуғуллангансиз?

Мен бирмунча вақт Ройал коллежида тахсил олганим, Хаксли раҳбарлигида биология соҳасида илмий иш қилганимни айтдим. Буни эшитиб унинг қошлари хиёл чимирилди.

— Унда бу ишни ўзгартиради, мистер Прендик, — деди у,

овозида озроқ ҳурмат оҳанги сезилгандек бўлди. — Буни қарангки, ҳаммамиз ҳам биолог эканмиз. Қолаверса, бу ер ҳам ўзига хос биологик станция.

У тош девор томон урина-сурина пума қамалган қафасни аравачада судраб келаётган оқ матога ўраб-чирмалган кимсаларга қаради.

— Ҳа, биз Монтгомери иккимиз биологмиз, — дея давом этди у. — Бу ердан энди қачон кета оласиз — билмадим, — деди бироз сукутдан сўнг. — Оролимиз кемалар қатнайдиған йўлга тескари. Утса ҳам, йилда бир битта кема ўтади.

У шундай дея шартта ўрнидан туриб, пума қамалган қафасни судраб келаётган кимсаларни ёнлаб ўтди-да, қиялик ошиб тош девор ортига ўтиб кетди. Қолган икки кимса Монтгомери билан пастак аравачага енгил юкларни ортмоқда эди. Лама ва қуёнлар қамалган қафаслар ҳамон баркасада, итлар эса ўриндиқларга боғланганча туришарди. Енгил буюмларни аравачага юклагач, учовлон бир бўлиб салкам бир тоннача юкни пуманинг қафаси кетидан юқорига олиб чиқа бошладилар. Сўнг Монтгомери уларни қолдириб, ортага қайтди ва яқинлашиб, менга қўлини узатди.

— Шахсан мен оролда қолганингиздан беҳад хурсандман, — деди у. — Капитан одам эмас, ғирт эшакнинг ўзи-ку. Роса таъзирингизни ердингиз у билан.

— Сиз иккинчи марта ҳаётимни сақлаб қолдингиз, — дедим мен.

— Нима ҳам дердим... Майли, шундай ўйласангиз, ўйлай қолинг! Ишқилиб, бу жимитдек оролда зерикиб қолмасангиз бўлгани! Сизнинг ўрнингизда мен иложи борица бу ердан тезроқ кетиш чорасини излаган бўлардим. Анави... — Шундай деб Монтгомери илкис тилини тишлади, сал бўлмаса оғзидан айтиш талаб этилмайдиған гап чиқиб кетаёзган эди. — Ҳа, қуёнларни туширишиб юборолмайсизми? — дея гапни чалғитди у.

Унинг қуёнлар билан тутган иши менга жуда эриш туюлди. Белимизгача сувга бўкиб, икковлон баркасадаги қуёнлар қамалган қафаслардан бирини қирғоққа олиб чиқдик. Чиқишимиз билан Монтгомери қафас эшигини очиб, хиёл қиялатди. Қуёнлар тапира-тупур қилиб ерга тушишди. Сўнг у чапак чалиб, бир-бирининг устида уймалашаётган қуёнларни ҳуркитди ва ўн бештами, йигирматами келадиған жонивор ирғишлаб, қирғоқ бўйлаб ҳар томонга тарқаб кетди.

— Ўсиб улғайинг, ўзларингиздан кўпайишинг, шалпангқулоқ дўстларим, — деди Монтгомери. — Шу орол бошвоғи билан сизларники. Мана, гўшт масаласи ҳам ҳал.

Дикиллаб чопиб кетаётган қуёнлар кетидан қараб турарканман, оппоқ сочли киши қўлида бир шиша ичкилик ва озгина қотирилган нон билан қайтиб келди.

— Озроқ тамадди қилиб олинг, Прендик, — деди у аввалгидан ҳам дўстона оҳангда.

Ортиқча ялинтирмай қотирилган нонни тушира кетдим, киши эса Монтгомерига қуёнларни қирғоққа туширишга кўмаклашди, яна йигирматадан ортиқроқ қуён орол бўйлаб тарқаб кетди. Қолган учта яшикдаги қуён қафасга қамалган лама билан бирга девор ортига жўнатилди. Ичкиликка қўл ҳам урмадим — онадан туғилибманки, оғзимга ичкилик олган эмасман.

VII Б О Б

ҚУЛФ ЭШИК

Ҳурматли ўқувчим, сезиб турибсизки, атрофимдаги ҳамма-ҳамма ўта ғайритабиий эди, мен эсам туйқус бошимга ёғилган кўргуликлардан гаранг, ён-веримдагини чуқур идрок этадиган аҳволда эмасдим. Мен ламанинг қафаси ортидан юрдим, Монтгомери кетимдан етиб келиб тош девор ортига ўтмасликни уқтирди. Пума ҳануз қафасда, қафас эса шундоққина кираверишда, айрим юклар билан бирга турарди.

Ортимга ўгирилиб қирғоққа чиқариб қўйилган бўм-бўш баркасни кўрдим. Оппоқ сочли киши шошиб биз томон келарди.

— Энди мана бу чақирилмаган меҳмон масаласини ҳал қилиш керак, — деди у Монтгомерига, яқин келгач. — Нима қиламиз-а энди уни?

— Унинг илмдан хабари бор, — деди Монтгомери.

— Унда манави янги хом ашё билан тезроқ ишни бошласак бўларди, — деди оппоқ сочли киши боши билан тош девор томонга ишора қилиб. Унинг кўзлари чақнарди.

— Ҳа, ҳа, албатта, — деди Монтгомери совуққина.

— Меҳмонни у ёққа киритсак бўлмас, ўзига алоҳида бошпана қуриб беришга эса вақтимиз йўқ, қолаверса, унинг ишимизга аралашмагани маъқул.

— Ихтиёр сизларда, — дедим мен. "У ёққа" деганда киши нимани назарда тутгани менга қоронғу эди.

— Мен ҳам шу фикрдаман, — деди Монтгомери. — Аммо менда эшиги ташқарига қараган бир хона бор...

— Демак, ҳамма иш ҳал, — дея бетоқатлик билан гапни бўлди киши Монтгомерига синчков тикилганча ва биз учовлон тош девор томон юрдик.

— Сиздан ишларимизни сир тутаётганим учун узр, мистер Прендик, бироқ унутмангки, сиз бу ерда шунчаки бир чақирилмаган меҳмонсиз. Бизнинг кичкинагина ташкилотимиз ҳам худди Мовий Соқолнинг саройи каби ўз сирига эга. Асаби бутун одамга бунинг сира ваҳимали жойи йўқ-ку. Бироқ сиз ҳали синашта эмассиз-да...

— Ҳаққаст рост, — дедим мен. — Хафагарчилик айни чоқда қип-қизил аҳмоқлик бўларди.

Кишининг чехрасида совуқ табассум акс этди — у лабининг

бир четини буриб илжайдиган шунақа тошмехр одамлар тоифасидан эди — ва маъқул дегандек хиёл энгашиб, менга таъзим бажо қилди. Биз катта дарвоза ёнидан ўтдик. Дарвоза ёғочдан бўлиб, темир билан қопланган, қулфлогли эди, олдида ҳозиргина баркаسدан туширилган юклар гартибсиз сочилиб ётарди; ўтиб, тош девор бурчагидаги кичкина эшикка яқинлашдик, мен унга аввал аҳамият бермаган эканман. Оппоқ сочли киши терлайвериб шўр боғлаган кўкимтир камзули чўнтагидан бир шода калит чиқарди ва эшикни очиб, ичкарига кирди. Қўлидаги калитлар шодаси ҳамда ўзи шу ерда туриб ҳам эшикларни эҳтиётлаб қулфлаб юриши менга ниҳоятда қизиқ туюлди.

Унга эргашиб кичкина, жўн, бироқ қулай жиҳозланган хонага кирдим, хонанинг ички эшиги тош ётқизилган текис ҳовлига қараб қия очик эди. Монтгомери кира солиб эшикни ёпди-да, қулф солди. Хонанинг салқин бурчагида тўр беланчак осиглиқ турар, темир панжара қопланган, ойнасиз, кичкина дераза эса тўппа-тўғри денгизга қараганди.

Оппоқ сочли киши шу ер менинг турар жойим эканини тушунтирди, ичкари эшикни эса "ҳар эҳтимолга қарши" нариги томондан қулфлаб қўядиган бўлди — ундан нарига менга йўл йўқ эди. У диққатимни дераза олдида турган қулай оромкурси билан тўр беланчак яқинидаги токчага қатор терилган эски китобларга қаратди, уларнинг асосини жарроҳликка оид қўланмалар, табобат пирларининг лотин ва юнон тилидаги (бу тилларни мен яхши билмасдим) асарлари ташкил этарди. У бўлак ичкари эшикни очишни истамагандек, кирган эшигимиздан чиқиб кетди.

— Бу ерда биз тушлик қиламиз, — деди Монтгомери ва нимадандир гумонсираб, шу заҳоти оппоқ сочли киши кетидан отилди. Унинг: "Моро!", деб чақиргани эшитилди, аввалига бу исмга унча аҳамият бермадим. Бироқ токчадаги китобларни титкилаётиб, хаёлан такрорладим: Моро... Қаерда эшитганман-а бу исмни?

Дераза олдида ўтириб, чўнтагимда қолган қотирилган нон майдаларини иштаҳа билан кавшай бошладим. Моро?

Деразадан қараб, қирғоқ томондан яшик кўтариб келаётган анави ўраб-чирмалган бедаволардан бирини кўрдим. Пичадан сўнг дераза роми тўсиб, у кўринмай қолди. Сўнг орқамдаги эшик қулфига калит солиниб, шиқирлагани эшитилди. Сал ўтиб берк ичкари эшик ортидан този итларнинг овози келди, чамаси, уларни қирғоқдан олиб келишган эди. Итлар вовулламас, қандайдир қизиқ тарзда ириллашарди. Монтгомери ҳадеб уларни тинчлантирмоқчи бўлар, бироқ итлар питирлашларини қўйишмас эди.

Бу икки кимсанинг атрофларини сир билан ўраб-чирмашлари

менга қаттиқ таъсир қилди. Бир томондан бу, иккинчи томондан ниҳоятда таниш туюлаётган исм мени исканжага оларди: Моро... Лекин инсон хотираси шу қадар заифки, бу исмни қаерда, кимдан эшитганимни сира эслай олмасдим. Секин-аста хаёлим қирғоқ томонда кўринган ўраб-чирмалмиш ғаройиб бедавога кўчди. У яшиқни кўтарганча юриб келаркан, қадам олиш тарзи ва қатти-қаракати мени тамом лол қолдирган эди. Баъзи бирларининг менга ўғринча, олайиб тикилганларини айтмаганда, ҳанузгача биронтаси мен билан гаплашгани йўқ — беихтиёр шу эсимга келди ҳозир. Ажабо, улар қайси тилда сўзлашишар экан? Табиатан одамовига ўхшашарди, бироқ гапиришар, гапирганда ҳам жуда ғалати товушлар чиқариб гапиришарди. Қизиқ, уларга нима бўлган экан-а? Шу дақиқа туйқус кўз ўнгимда Монтгомерининг бадбуруш хизматкори нигоҳи гавдаланди.

Шуни ўйлаб турган эдим, бирдан унинг ўзи кириб келди. У энди оппоқ тоза устбош кийиб олган, қўлида қаҳва билан қайнатилган сабзовот қўйилган патнис кўтариб келганди. Илтифот билан эгилиб, патнисни олдимга қўяркан, кайфим учиб, ўрнимдан сакраб туриб кетишимга сал қолди.

Даҳшатдан ўтирган жойимда қотиб қолдим: майда қора тарам-тарам сочлари орасида... қулоққа кўзим тушган эди! У шундоққина тумшугим тагида соч орасидан чиқиб турарди. Во ажаб, қулоқ учқур бўлиб, майин кулранг юнг билан қоплайган эди!

— Сизга нонушта келтирдим, сэр, — деди у.

Тилим калимага келмас, унинг юзига бақрайган қўйи миқ этмай ўтирардим. У бурилиб, елкаси оша менга ғалати қараб қўйди-да, эшик томон юрди.

Унинг орқасидан кузатиб қоларканман, туйқус миямга "Моро ваҳшатлари" деган ибора келиб урилди. Ё "Мородан қақшаганлар" миди? Ҳа, эсладим, хаёл аталмиш учқур от ўн йил ортга қараб чопди: "Моро даҳшатлари". Бу ибора бир дақиқа миямда маънисиз сукут қилди ва зум ўтмай хаёлимдан жигарранг муқовали шапалоқдек китобча жилдига кўчди. Китобни даҳшатдан жунжикмай ўқиб бўлмас эди. Ҳаммаси бирин-сирин ёдимга туша бошлади. Бир пайтлар ўқилиб, унутилиб кетган китобча худди кечагидек кўз олдимда турарди. У пайтлар мен мўйлов энцигина сабза урган ўспирин, Моро эса, адашмасам, эллик ёшлар атрофидаги одам эди; у ўша кезлар фикрининг теранлиги, мулоҳазаларининг ўткирлиги билан илм аҳли орасида обрў қозонганди. Бу ўша Моромикан? У қон қуйишининг бир неча янги усуллари тўғрисида ақлни шоширувчи мақолалар Элон қилган, бундан ташқари, тана ривожланишининг аномал ҳолатлари борасида ҳам беназир тадқиқотлар ўтказиб, тилга тушган эди. Аммо бирдан унинг ишлари чаппасига кетди ва

Моро Англияни тарк этишга мажбур бўлди. Бу аллақандай бир мухбир унинг кирдикорларини фош қилиб, матбуотда шов-шув кўтариш мақсадида тажрибахонасига лаборант ниқоби остида кириб чиққанидан кейин содир бўлди; фақат тасодиф туфайлигина — агар буни тасодиф дейиш жоиз бўлса — ўша мухбирнинг жирканч китобчаси машҳур бўлиб кетди. Бунга аини китобча босилиб чиққан куни Моронинг тажрибахонасидан қочган териси сидириб олинган, ўлар ҳолатдаги мажруҳ ит сабабчи бўлди.

Бу можаро аини талотўп бир даврга тўғри келиб қолди ва нуфузли ноширлардан бири, яна ҳам аниқроғи — ўша сохта лаборантнинг амакиваччаси жамоатчиликка мурожаат этди. Жамоатчиликнинг ўша пайт бу хилдаги тажриба ва изланишларга биринчи бор қарши чиқиши эмас эди. Доктор Моро мамлакатдан бадарға қилинди. Балки у бу жазога чиндан ҳам лойиқдир, бироқ казо-казо тадқиқотчиларнинг мазкур ҳодисага лоқайдлиги, аксарият маслакдош олимларнинг ундан қўлларини ювиб қўлтиқларига уриши ачинарли ҳол эди. Тўғри, мухбирнинг ёзишича, унинг айрим тажрибалари ваҳшийликдан ўзга нарса эмасди. Бўлак бундай тажриба ўтказишдан воз кечиб, жамоатчилик фикри билан ҳисоблашилса, олам гулистон эди, бироқ Моро ҳаёт-мамотини илм билан боғлаган фидойи олимлардек иш тутди, тажрибаларини афзал деб билди. У сўққабош, ишидан бошқа ташвиши ҳам йўқ эди-да...

Доктор Моро айнан шу одам эканига шубҳам қолмади. Ҳамма нарса шундан далолат берарди. Уй орқасидаги ҳовлига юклар билан бирга ташиб келтирилган пума ва бошқа жониворлардан кўзланган мақсад нима эканини англаб етдим; ғалати, сезилар-сезилмас, ниҳоятда таниш туюлаётган ҳид ниманики эканини энди тушундим, одатда, касалхонанинг жарроҳлик бўлиmidан келади шундай ҳид. Кутилмаганда девор ортидан пуманинг бўкириғи ва итнинг жон аччиғида вангиллаши эшитилди.

Очигини айтганда, ўқимишли одам учун вивисекцияда* сир тутишга арзигули даҳшатнинг ўзи йўқ. Ҳаёлимга лоп этиб Монтгомерининг учкур қулоқли, кўзи йилтироқ хизматкори келди. Рўпарамда жимирлаётган ям-яшил денгизга, енгил шамолда кўпириб ўйноқлаётган тўлқинларга тикилдим, кўз олдимдан кейинги кунларнинг ғаройиб тафсилотлари бир-бир ўта бошлади.

Нима балаго йўлиқдим-а ўзи? Кимсасиз оролдаги манави сирли қўналга, машҳур вивисекциячи, майибу мажруҳ бедаво кимсалар?..

*Вивисекция — ҳайвонларни тириклайин ёриб текшириш. (Муҳар.)

ПУМАНИНГ ҚИЧҚИРИҒИ

Тушки соат бирлар эди, чамаси. Айқаш-уйқаш, шубҳали хаёлларимни Монтгомери бўлди. У хонага бадбуруш хизматкорини етаклаб кириб келди, қарол патнисда нон, озгина кўкат ва яна қандайдир егулик, бир шиша виски, кўзачада сув, учтадан стакан ҳамда пичоқ кўтариб олганди. Мен кўз қирим билан бу ғаройиб мавжудотни кузатар, у ҳам менга ғалати кўзлари билан олазарак қараб турарди. Монтгомери мен билан бирга овқатланмоқчи эканини айтди, Моро келолмабди, иши ниҳоятда кўп эмиш.

— Моро? — дедим мен. — Бу ном менга таниш.

— Оббо, худо урди энди! — деди Монтгомери. — Эшак бўлмасам, ҳозир уни тилга олармидим?! Қандай қилиб хаёлимдан кўтарилди... Ҳай, майли, нима бўлса — бўлди. Сиздан нимани сир тутаётганимиз хийла ойдинлашгандир энди. Вискидан қуяйми?

— Йўқ, раҳмат, мен ичмайман.

— Қани энди ўрнингизда мен бўлиб қолсам... Лекин бўлар иш бўлган, бўёғи синган. Бу ерларда сарсон бўлиб юришимга ҳам мана шу касофат сабабчи. Шу касофат ва бир туманли кеча. Моро мени олиб кетмоқчи эканини эшитиб, теримга сиғмай севинганим-чи. Ҳа, жуда ғалати ишлар бўлган...

— Монтгомери, — дея эшик ташқаридан ёпилиши билан унинг гапini бўлдим мен, — нега қаролингизнинг қулоқлари бундай учкур?

— Падарлаънат, — дея гўлдиради у ва оғзи тўла овқат, бир зум менга анграйиб тикилиб қолди. — Қулоқлари учкур?

— Ҳа, учкур, — дедим мен имкон қадар вазминлик билан, бироқ юрагим дукиллаб, — яна ҳаммаёғи жун.

У бамайлихотир вискини сувга аралаштираверди.

— Қулоқлари сочининг тагида кўринмаса керак, деб юрардим...

— Мен буни шундоққина тумшуғим тагида энгашиб, қаҳвани столга қўяётганда кўрдим. Кўзлари ҳам ғалати, қоронғида ёнади.

Бошда саволимдан шошиб қолган Монтгомери энди ўзини анча тутиб олди.

— Ўзим ҳам ҳайрон бўлиб юрардим, — деди у оҳиста, бироз дудуқланиб. — Қулоқларига нимадир бўлгандек туюларди. Кейин сочлари орасига олиб, яширишга уриниши... Айнан қандай кўринишда эди улар?

Монтгомерининг атайлаб ўзини билмасликка олаётганини сездим. Бироқ нима ҳам дердим, унга гапларинг ёлғон, деб айтолмайман-ку.

— Қулоқлари учкур, — дея такрорладим мен, — кичкина,

жун билан қопланган. Унинг ўзи ҳам жуда ғалати, бунақа мавжудотни умрим бино бўлиб биринчи кўришим.

Тош девор ортидан яна қандайдир ҳайвоннинг жон аччиғида ўкиргани эшитилди. Овоз шашти ва шиддатидан пума ўкираётганга ўхшарди. Монтгомери сесканиб кетди.

— Ҳм, ғалати, денг? — деди у.

— Қаердан топгансиз уни? — деб сўрадим мен.

— У... Сан Франсискодан эди, шекилли. Нима десам экан, рост, у ҳақиқатда бедаво. Бунинг устига андак овсар ҳам. Лекин қаерданлигини аниқ айтолмайман. Сизга айтсам, унга жуда ўрганиб қолганман. Умуман, икковлон бир-биримизга жуда ўрганганмиз. Тушунмадим, унинг нимасига бунча ҳайрон бўласиз?

— У бу дунёнинг одамига сира ўхшамайди, ахир, — дедим мен. — Унда ғалати нимадир бордек... Мияси айниб қопти, деб ўйламанг-у, лекин у менга яқинлашди дегунча эгим жунжикиб, авзойим бузила бошлайди. Ростини айтсам, у худди иблиснинг ўзгинаси...

Монтгомери, гапларимни тингларкан, овқат ейишдан тўхтади.

— Бўлмаган гап, — деди у. — Шу пайтгача сезмасмидим.

У шундай деб яна овқат ейишга тутинди.

— Қаранг-а, бирор марта ҳам миямга шунга ўхшаш фикр келмабди, — деди у овқат кавшаркан. — Чамаси, анави кемадагиларга ҳам шундай туюлган бўлса керак... Шўрликка кун беришмади-я, аблаҳлар!.. Капитаннинг нима қилганини эса ўзингиз кўрдингиз...

Шу дам яна пуманинг ўкириғи янгради, бу гал аввалгидан ҳам аянчли ўкирди у жонивор. Монтгомери сўкинди. Мен эсам ундан қирғоқда кўрган одамларим ҳақида сўрашга жазм қилиб, оғиз жуфтладим. Бироқ шўрлик пума тинимсиз ўкириб, фарёд чекарди.

— Қирғоқдаги одамларингиз-чи, улар қайси ирққа мансуб? — деб сўрадим мен барибир.

— Зўр йигитлар-а? — деди у паришон, жонивор ўкиргани сари баттар қовоғини уйиб.

Мен индамай қўя қолдим. Яна аввалгиларидан ҳам даҳшатлироқ ўкириқ янгради. Монтгомери менга маънос кўкимтир кўзларини тикканча ўзига виски қуйди. У гап мавзуини ичкиликка буриб, айнан унинг шарофати билан ҳаётимни сақлаб қолганини исботлашга тутинди. Бу билан Монтгомери тирик қолганим учун ундан қарздор эканимни таъкидлаётгандек эди. Мен унинг гапларига паришон жавоб қайтарардим. Ниҳоят, нонушта қилиб бўлдик, қулоқлари учкир сўхта дастурхонни йиғиштирди. Улар чиқиб кетишди ва мен хонада яна ёлғиз қолдим. Нонушта пайти Монтгомери вивисекция қилинаётган пума овозидан безовталигини сездирмасликка ҳўп уринди, бироқ қўлидан келмади. Сўнг асаблари ниҳоятда бўшашиб кетганидан нолиди, мен бунга шубҳа билдириб ўтирмадим.

Бу ўкириқлар менинг ҳам асабимга тега бошлаганини сездим. Кун давомида улар кучайса кучайдики, асло пасаймади. Бошда бу шунчаки юрагимни эзаётган эди, лекин бора-бора тоқатим тоқ бўлди. Қўлимдаги Горацийнинг қайсидир асари таржимасини бир четга отиб юбордим, муштларимни тугиб, лабимни қимтиганча хонада у ёқдан бу ёққа юра бошладим.

Сўнг кафтларим билан қулоқларимни маҳкам беркитиб олдим.

Аянчли ўкириқ борган сари кучаяр, сабр косамни тўлдириб борарди, охири дод-вой шу даражага етдики, хонада чидаб ўтириб бўлмай қолди. Ташқарига, тиккага келиб қолган куннинг мудратувчи оташи бағрига отилдим, ҳамон қулфлогли катта дарвоза олдидан ўтиб, тош девор ортига бурилдим.

Ўкириқ ташқарида яна ҳам кучлироқ жаранглар экан. Дунёи дуннинг бор уқубатлари шу ўкириқда мужассамдек тасаввур уйғонар эди. Ажабо, агар шу овозлар бўлмаса, қўшни хонада биров азоб тортаётганини билсам ҳам бунчалик изтироб чекмасмидим, деб ўйладим (бу ўй ҳанузгача мени қийнаб келади). Азоб-уқубат овозда зоҳир бўлиб, асабни қақшатса, юрак ўртаниб кетаркан. Кўкда қуёш порлаб туришига, денгиздан эсаётган энгил шабада ям-яшил палма шохларини оҳиста тебратаётганига қарамай, токи тош девор билан ўралган уйдан олислаб кетмагунимча дунё остин-устиндек, ёвуз ва қонхўр арвоқларга тўлиб-тошгандек туюлаверди.

IX Б О Б

ЎРМОНДАГИ ТЎҚНАШУВ

Мен уй орқасидаги тепаликни қоплаган қуюқ чакалакзор оралаб бошим оққан томонга қараб юрдим. Қадди расо гавжум дарахтлар орасидан ўтиб қарасам, тепаликнинг нариги томонидан чиқиб қолибман. Тепалик этагида торгина сайхонлик ястанган бўлиб, кичкинагина жилға оқиб ўтарди. Тўхтаб, у ёқ-бу ёққа қулоқ тутдим. Анча узаб кетган эканманми, ё ўрмоннинг қалинлигигами, тош девор томондан ҳеч қанақа овоз эшитилмасди. Атроф жимжит. Айни шу чоқ буталар орасидан қуён отилиб чиқди ва тепаликдан растга қараб чопқилаб кетди. Бироз нима қиларимни билмай иккиланиб турдим-да, ўрмон чеккасидан сояроқ бир жой топиб ўтирдим.

Теварак-атроф ниҳоятда жозибали эди. Четлари қалин ўт-ўлан билан қоплангани боис жилға кўзга ташланмас, фақат бир жойдагина сув сатҳи учбурчак тарзда йилтираб кўриниб турарди. Жилғанинг нариги ёғида, сийрак кўкимтир туман бағрида тўп-тўп қалин дарахтлар, ер бағирлаб ўсган буталар кўзга ташланади, улар узра эса мусаффо кўкимтир осмон чарақлайди. У ер-бу ерда оқ, қизил печаксимон гуллар ажиб товланади. Анча пайт қаршимдаги гўзал табиат манзараларидан кўз узолмай ўтирдим,

сўнг лоп этиб хаёлимда яна Монггомерининг қароли, унинг ғалати сўхтаси жонланди. Кун ниҳоятда иссиқлигидан каллам жойида эмас, танам ҳам борган сари ҳолсизланиб, на мудраётганимни ва на уйғоқлигимни билардим.

Жилғанинг нариги ёғидан эшитилган буталар шитирлашидан ўзимга келганимда, билмадим, қанча вақт ўтган эди. Дастлаб қирққулоқ ва қамишлар учининг тебранишидан бошқа ҳеч нарса сезилмади. Сўнг жилға ёқасида қандайдир мавжудот пайдо бўлди, айнан қандай мавжудот эди у — бир қарашда фарқлаёлмадим. У энгашиб сув ича бошлади. Фақат шундагина кўрдимки, мавжудот росмана одам, бироқ у... ҳайвон каби тўрт оёқлаб юрарди!

Эғнида кўкиш рангли либос, тана ва юз териси мис рангидек қизғина, сочлари қоп-қора... Чамаси, бирдек гаройиб бедаволик барча ороликларга хосга ўхшайди. У сувни тили билан шалолатиб ичаётгани шундоққина эшитилиб турарди.

Уни яхшироқ кўриш учун олдинга эгилганимни биламан, қўлим тошми-ей, кесакками-ей тегиб кетса бўладими. У энгил дўпирлаб пастга юмалади. Сув ичаётган кимса даст бошини кўтарди ва кўзларимиз илкис тўқнашди. У қаддини ростлаб, беўхшов қўли билан оғзини артганча менга тикилиб турарди. Тавба, унинг оёғи гавдасига нисбатан икки марта калта эди. Биз бир-биримизга хиёл шу асно ҳайрон тикилиб турдик. Кейин у шартга бурилди ва елкаси оша менга бир-икки ёв қараш қилиб, ўнг қўлдаги буталар ичига кириб кетди. Шох ва баргларнинг шитирлаши анчагача эшитилиб турди. Узоқлашиб бораркан, у бошини буриб, менга қараб-қараб қўярди. Кўздан ғойиб бўлгач ҳам хийла вақтгача қимир этмай, у кетган томонга бақрайиб ўтирдим. Танамда бояги мудроқдан асар ҳам қолмаган эди.

Орқамдан эшитилган товушдан чўчиб, ялт этиб ўша томонга қарадим, кўзим қирнинг қоқ тепасига этиб улгурган қуённинг ликкиллоқ оқиш думчасини илғади. Мен ирғиб ўрнимдан турдим.

Чошгоҳ сокинлигида ҳайвонсифат мавжудотнинг пайдо бўлиши атроф кимсасиз эмаслигидан далолат берарди. Теваракка олазарак алангларканман, ёнимда қуролим йўқлигига афсусландим. Шунинг устига миямга ахир ҳозир кўрган одамим кўкимтир тусдаги кийимга бурканган эди-ку, ёввойи бўлса кийим киярмиди, деган фикр келди. Жуда унақа бадфеъл эмасдир-ов, менга шундай туюлди шекилли, ўзимизга ўхшаган ювош одам бўлса керак, деб ўзимни ўзим овутдим.

Лекин барибир унинг пайдо бўлиши мени анча ташвишга солиб қўйган эди. Қиялиқдан чап қўлга қараб юрдим, тик ўсган дарахтлар оралаб атрофга аланглаганча кета бошладим. Қизиқ, нега бу одам тўрт оёқлаб юраркан, нега у сувни тили билан шалолатиб ичди? Алҳол, қулоғимга яна ҳайвоннинг ўкириғи эшитилди, мен пума бўлса керак, деб ўйлаб, терс бурилдим ва

қарама-қарши томонга қараб кета бошладим. Йўл мени жилгага бошлаб келди ва мен уни кечиб ўтиб, рўпарадаги чакалакзор ичига шўнғидим.

Бирдан йўлим устида ғалати қип-қизил доғга кўзим тушиб, эгим жимираб кетди, яқин келиб қарасам, жуда антиқа қўзиқорин экан, худди япроқсимон замбуруғ дейсиз, қўлимни теккизишим билан суюлиб, шилимшиқ модда ҳосил қилди-қўйди. Сал юриб, шохлари ҳар томонга тарвақайлаган қирққулоқлар панасида нохуш манзара гувоҳи бўлдим: ерда қуён ўлиги чўзилиб ётар, мурда устида ялтироқ пашшалар вижирлашарди. Қуён танаси ҳали совиб улгурмаган, боши сапчадек узиб олинган эди. Ҳар ёққа сачраган қонни жўриб анграйиб қолдим. Во дариғ, бу ерда оролниг бир нотавон келгинди бандаси жонига қасд қилинган эди!

Жасадда бошқа ҳеч қандай ёвузлик белгиси кўринмас, афтидан, қуён қўлга тушган-у, ўша лаҳзадаёқ уни битган эди. Унинг жажжигина момик жисмига синчиклаб тикиларканман, ажабо, буни ким қилди экан, деб ҳайрон бўлардим. Анави сув ичган одамнинг совуқ турқини кўрган пайтим миямга ўрнашган кўрқув яна ҳам кучайди. Бу ерда, манавинақанги нотайин одамлар орасида яшаш нақадар хавfli эканини ҳис этдим. Ўрмон кўзимга энди бошқача кўрина бошлади. Ҳар бир қоронғи кўланка кўланка эмас, тузоқдек, ҳар бир шитир эса таҳдид ва хавф-хатардек туюларди. Худди кўзга кўринмас мавжудотлар мени ҳар қадамда таъқиб этишаётгандек эди.

Мен орқага қайтишга қарор қилдим. Шартга бурилдим-да, шох-шаббалар оралаб жон-жаҳдим билан, худди жазаваси тутган одамдек олға интилдим, ишқилиб, омон-эсон очиқ жойга чиқиб олсам бас, дердим ўзимга ўзим нуқул.

Катта бир ялангликка чиқаверишда тўхтадим. У ер аслида яланглик эмас, дарахтлари кесиб олинган майдон эди; бироқ майда ниҳоллар аллақачон уни эгаллаб, ортидан яна қалин дарахтзор бошланиб кетган, шохларга илашиб чирмовуқлар ўсиб ётар, ер қуюқ қўзиқорин, гулдор замбуруғлар билан қопланганди. Рўпарада, йиқилган каттакон дарахтнинг замбуруғ қоплаган мўрт танаси устида яқинлашаётганимни сезмай, оёқларини чалиштирганча уч нафар ғалати одамсимон мавжудот ўтирарди. Улардан бири аниқ аёл, иккитаси эса эркак эди. Белларидан пастини беркитган қизғиш матони айтмаганда, улар қип яланғоч эдилар. Оролдаги мен кўрган бошқа ёввойи одамлардан фарқли ўлароқ, уларнинг териси хира қизғиш тусда эди. Юзлари семиз, ияклари йўқ, пешоналари олдинга бўртиб чиққан, сочлари сийрак, дағал. Умрим бино бўлиб бунақа ҳайвонсифат мавжудотларни учратмагандим.

Улар ўзаро гаплашишар, аниқроғи, улардан бири куйиниб қолган иккитасига ниманидир тушунтирар, учовлон суҳбатга шу қадар берилиб кетишгандики, ҳатто қадам товушимни

эшитишмасди ҳам. Уларнинг бош ва елкалари бир маромда тебранарди. Гапираётган мавжудотнинг оғзидан сўзлар дўриллаб, узуқ-юлуқ чиқар, аниқ эшитаётганимга қарамай, ҳеч балони тушуниб бўлмасди. Назаримда, у шунчаки бемаъни сафсата сотаётгандек эди. Пича ўтиб овози чўзиқ тус олди ва у қўлларини силкитиб, ўрнидан туриб кетди.

Қолган икковлон ҳам ўрнидан қўзғалишди ва қўлларини силкитиб, гавдаларини овоз оҳангига мос тебратганча унга жўр бўлишди. Уларнинг оёқлари ҳаддан ташқари калта, товонлари ғайриоддий тарзда ингичка эди. Учовлон энди оёқларини тапиллатиб, қўлларини силкитганча оҳиста айланишарди; уларнинг бир маромдаги тез айтишувида ўзига хос муסיқий жарангдорлик бўлиб, "алула"ми-ей, "балула"ми-ей деган сўзлар тез-тез такрорланарди. Уларнинг кўзлари ғалати чақнар, бадбуруш юзлари қувончдан порларди. Лабсиз даҳанларидан эса сўлак оқиб тушмоқда эди.

Уларнинг беўхшов қилиқларини жим туриб кузатарканман, шу пайтгача менга тинчлик бермаётган ҳис-туйғуларим боисини англагандек бўлдим: ўз сирли расм-русумлари билан машғул бу уч мавжудотнинг фақат суратигина одамни эслатар, бироқ сийратида ҳайвонга хос қандайдир уйқашлик зоҳир эди. Улар қиёфалари одамга ўхшагани, белидан пастини бир парча латта билан яширганлари, қўпол инсоний гавда тузилишларидан қатъи назар, юз ифодалари, хатти-ҳаракатлари, қуллас, бутун туриш-турмушларида қандайдир хазм қилиб бўлмас, хусусан, чўчқага хос, кўзга яққол ташланувчи ҳайвоний муҳр мужассам эди.

Қаршимдаги манзарага анграйиб тикиларканман, миямни ҳар хил даҳшатли саволлар банд этарди. Учовлон эса энди бири олиб, бири қўйиб осмонга сапчир, чинқирар, ҳурилларди. Шу дам улардан бири сирпаниб кетди, бироқ йиқилмай, тўрт оёқлаб туриб қолди ва дарров ўзини ўнглади. Шу йилт этмиш ҳайвоний туйғунинг ўзиёқ уларнинг бор асл моҳиятини акс эттирарди.

Имкон қадар товуш чиқармасликка уриниб, оҳиста ортимга бурилдим, шоҳ қисирласа ёки барг шитирлагудек бўлса ҳам сезиб қолишлари турган гап эди. Юрак ҳовучлаб ўзимни чакалакзорга урдим. Кўнглим жойига тушиб, бамайлихотир юра бошлагунимча талай вақт ўтди.

Шу дамда ягона дарду фикрим анави тавиялардан тезроқ узоқлашиш эди, олға интиларканман, дарахтлар оралаб кетган кўз илгамас сўқмоққа қандай чиқиб қолганимни ҳам сезмабман. Торгина ялангликни кесиб ўтарканман, дарахтлар орасида, чамаси, ўттиз одимча нарида мен билан тенгма-тенг қадам ташлаб келаётган беўхшов оёқларни илғаб, эсхонам чиқиб кетди. Унинг белидан юқориси қалин чирмовуқ ва барглор ортида кўринмасди. У мени кўриб қолмасин, деб дарров тўхтадим. Тўхташим ҳамон беўхшов оёқлар ҳам таққа тўхтади. Шу қадар

ўтакам ёрилдики, оёғимни қўлимга олиб қочиб беришимга сал қолди.

Қалашиб ётган шох-шаббалар орасидан аста қараб, жилғадан сув ичган махлуқнинг боши ва гавдасини дарров танидим. У ҳам менга тикилиб турар, гира-шира қоронғиликда кўзларидан яшил ўт чақнаётгандек туюларди, бошини шартта бурган эди, ўт ўчди-қолди. У бир дақиқа қимир этмай турди-да, сўнг товуш чиқармай чопиб, яшил бутазорга кириб кетди. Кўз очиб юмгунча шох-шаббалар ортида ғойиб бўлди. У кўзга кўринмасди, бироқ сезгим унинг кетмаганини, шу ўртада яшириниб, мени кузатаётганини айтиб турарди.

Ажабо, одамми у ёки ҳайвон? Мендан нима истайди? Мен бечора бутунлай қуролсизман, ҳатто қўлимда калтак ҳам йўқ. Қочиш эса бекфойда... Тўхта, нима бўлганда ҳам у менга ҳужум қилишга ботинмади-ку. Тишларимни маҳкам бир-бирига ботириб, унинг устига юрдим. Қўрқувдан эгим увишаётган эса-да, билдирмасликка тиришардим. Оппоқ гуллаган йўғон новдалар орасидан ўтиб, унинг шундоққина рўпарада, йигирма қадамча нарида менга елкаси оша ҳадиксираб қараб турганини кўрдим. Кўзларига тик боқиб, яна бир қадам қўйдим.

— Кимсан? — деб сўрадим аста.

У ҳам мендан кўзини олиб қочмасликка уринарди.

— Керак эмас, — деди у туйқус, сўнг бурилди-да, бир сакраб ўзини буталар панасига олди. Тўхтаб, яна менга тикилди. Дарахтлар кўланкасида унинг кўзлари йилтилларди.

Ўпкам оғзимга келиб тиқилди, энди хатарга тик боқиб боришдан ўзга чорам қолмаган эди, начора, унинг устига шарт-шурт бостириб боравердим. У бурилиб, яна ўзини панага олди. Чамаси, кўзлари яна йилтиллагандек туюлди.

Кун кеч бўлиб қолгани, ўрмонда юриш хавфли экани энди хаёлимга келди. Қуёш ҳозиргина ботган, тез тушадиган тропик оқшом осмонни машриқ томондан аллақачон ишғол этиб, тун элчиси — дастлабки парвона бошим узра товушсиз қанот қоқарди. Бирор хавф-хатар юз бермасидан дарҳол ўрмонни тарк этмоғим лозим эди.

Ўзи-ку, ўша кони азоб ҳужрага қайтиб боришни ўйлзш ҳам, азоб, бироқ кечаси бу ёқларда қолиш ҳам бўлмайди, тунда ҳар бало юз бериши мумкин. Яна бир бор анави бедаво яширинган кўкимтир оқшом пардасига қарадим ва ортимга бурилиб, пастга, жилғага қараб юрдим. Адашмасам, келган томонимга қараб кетаётган эдим.

Юз берган воқеалардан бошим қотиб, тез-тез қадам ташлаб кетиб борарканман, яккам-дуккам дарахтлар ўсган ялангликдан чиқиб қолдим. Қуёш ботиши арафасидаги мусаффо тиниқлик аллақачон гира-шира қоронғиликка жой бўшатган, оқшом борган сари қуюқлашар, бирин-сирин юлдузлар чарақлаб чиқмоқда эди;

кундузи яшил рангда товланувчи ораликлар, дарахт ўсмаган очик жойлар ҳозир қорайиб, сирли кўринарди.

Мен олға интилардим. Атрофни зулумот қоплаган. Ойдин шуъласида дарахт учлари тиккайиб кўринади, ердаги бор нарса эса айқаш-уйқаш, фарқлаб бўлмас ҳолда бир-бирига қоришган. Бора-бора дарахтлар сийраклашиб, бутазор бошланди. Кейин у оқиш қум ила қопланмиш кимсасиз яланглик билан алмашди, сўнг эса яна чакалакзор кўндаланг бўлди.

Мени ўнг томонимдан келаётган тинимсиз шитир-шитир ташвишга соларди. Олдиниға, шундай туюлаётгандир, деб ўйлаб тўхтадим — дарахтларнинг тунги шабадада оҳиста тебранишидан бошқа ҳеч нарса эшитилмади. Бироқ қадам ташладим дегунча яна кимнингдир оёқ товуши жўр бўлди.

Мен чакалакзорни четлаб, очик жойлардан юришга тиришдим, аҳён-аҳёнда шартта бурилиб, мени ўғринча таъқиб этаётган шарпани — агар у чиндан ҳам бор бўлса — фош этишга, уни ғафлатда қолдиришга уринардим. Жами уринишларим беҳуда кетаётган эса-да, кимдир изма-из келяпти, деган ўй барибир ич-этимни тимдаларди. Мен қадамимни тезлатдим ва ҳаш-паш дегунча унчалик баланд бўлмаган тепаликка етдим, ундан ошиб ўтгач, тўхтаб, ортимга ўғирилдим ва келган томонимга синчиклаб тикилдим. Қорамтир уфқда ҳозиргина мен ошиб ўтган тепалик яққол кўриниб турарди.

Ҳеч қанча ўтмай тепалик устида хира кўланка акс этди, акс этди-ю, кўздан йўқолди. Танаси қизғиш муҳолифим изма-из келаётганига заррача шубҳам қолмади. Устига устак, йўлдан ҳам адашганга ўхшардим.

Нима қиларимни билмай, бошим қотган кўйи олдинга шошилдим. Шарпа ҳамон мени ўғринча таъқиб этарди. У худди мени даф қилишга журъат этолмас ёки қулай фурсат пойларди. Мен имкон қадар ўрмон четидан юришга уринардим. Юриб-юриб таққа тўхтаймай-да, теваракка аста қулоқ тутаман. Кўп ўтмай ўзимни ўзим таъқиб этаётган рақибим мендан зерикди, ким билсин, балки бундай рақибнинг ўзи бўлмагандир, мен меровсираб шундай ўйлагандирман, деб ишонтира бошладим. Ниҳоят, денгизнинг шовуллаши эшитилди. Қадамим нақадар тезлашганини билсангиз эди, мен деярли чопиб борардим, туйқус орқамда кимдир қаттиқ қоқилгандек бўлди.

Шартта ўғирилиб, ортимда қорайиб турган дарахтларга тикилдим. Бир қора кўланка иккинчиси билан қўшилгандек туюлди. Қўрқувдан титраганча жисмим қулоққа айланиб тингладим, бироқ чаккамдаги қон томиримнинг дук-дук тепишидан бошқа нарса эшитилмади. Асабим издан чиққан, шу боис хаёл олиб қочяпти, дея ўзимни овутиб, денгиз шовуллаётган томонга қараб ошиқдим.

Озгина юриб-юрмасимдан ўрмон сийраклашди ва мен бўтана сув ювиб турган пастқам яйдоқ бурунга чиқдим. Тун сокин ва

мусаффо, денгизнинг осуда сиртида осмондаги чаман юлдузлар шуъласи акс этиб жимиллайди. Сал нарида, яккам-дуккам тош ва қоялар чиқиб турган ерда сув унча ялтирамайди. Ғарб томонда туркум юлдузлар якка-якка оқшом юлдузларининг сарғиш жилоси билан қоришиб акс этади. Соҳил мен турган ердан шарқ томонга чўзилган, ғарбдан уни бурун тўсиб турибди. Демак, дея тусмолладим мен, Моронинг уйи яна ҳам ғарброқда бўлиши керак.

Орқамда шох қисирлаб синди ва шитирлаган товуш эшитилди. Бурилиб, қорайиб кўринаётган дарахтзорга синчков термулдим. Тавба, ё кўзим ҳеч балони илғамасди, ёки қўрққанга қўш кўринади, деганларидек, ҳамма нарса менга таҳдид солаётганга ўхшаб туюларди. Ҳар бир кўланка қоронғида қандайдир ғайриоддий мавжудот шамойилида кўринар, худди ҳозир у менга ташланиб қоладигандек эди. Шу асно бир зум қотиб турдим, сўнг дарахтлардан кўз узмай, бурунни кесиб ўтиш мақсадида ғарб томонга йўналдим. Жойимдан қўзғалишимни биламан, кўланкалардан бирига жон кириб, кетимдан эргашди.

Юрагим қаттиқ дукиллаб ура кетди. Бахтимга, кўп ўтмай ғарб томонда кенг кўрфаз кўринди ва мен яна жойимда таққа қотдим. Сассиз кўланка ҳам менга ўн қадамча етмай тўхтади. Олисда, кўрфаз этагида жимитдек ёруғ нуқта милтиллаб кўзга ташланар, кулранг қумлоқ соҳил эса хира юлдузлар нурида унчалик билинмасди. Милтиллаётган нур билан орамиз чамаси икки милча келарди. Соҳилга етиш учун анави даҳшатли кўланкаларга тўла ўрмонни кесиб ўтиб, бута ва чакалакзорлар ўсиб ётган тепаликдан пастга тушишим лозим эди.

Мени таъқиб этаётган шарпа энди аниқ кўринарди. У ҳайвон эмас, чунки икки оёғида тик турарди. Унга гапирмоқ учун оғиз жуфтлашимни биламан, титроқдан бўғзимга бир нарса келиб тиқилди. Ўзимни зўрлаб бўлса ҳам бир амаллаб қичқирдим:

— Ким у?

Бироқ ҳеч қандай жавоб янграмади. Мен олға бир қадам ташладим. У ўрнидан жилмади, бироқ тараддуллангандек бўлди. Айни шу дамда мен тошга қоқилиб кетдим.

Бу калламда ажойиб бир фикр туғдирди. Қора кўланкадан кўзимни узмай, энгашиб, ердан каттагина харсанг тош кўтардим. У буни кўриб, худди ит каби дарҳол ўзини четга олди ва қоронғида кўздан ғойиб бўлди. Мактабда ўқиб юрган пайтимиз баҳайбат итларга қарши ишлатган ҳийламиз эсимга тушиб, тошни дастрўмолимга ўрадим-да, кафтимга айлантириб ўраб олдим. Мендан анча нарида нимадир шитирлади, афтидан, рақибим чекинаётган эди. Кутилмаганда қатъиятим сўниб, аъзойи баданим бўшашди-қолди. Рақибим жуфтакни ростлаётган, мен эсам,

қўлимда тош, дағ-дағ титрар, танам тердан шалаббо бўлиб кетганди.

Токи ўзимга келиб, ўрмон билан чакалакзорни кесиб ўтиб, буруннинг нариги томонига тушгунимча анча вақт ўтди. Мен юрмасдим, балки жон ҳовучлаб югурардим, энди чакалакзордан ўтиб, қумлоқ соҳилга чиқдим, деганимда ортимдан яна кимнингдир шатир-шутур қилиб чопиб келаётгани эшитилса бўладими.

Қўрқувдан тамомила гангиб, соҳил бўйлаб ура қочдим. Ортимдан яланг оёқларнинг тапир-тупури эшитилди. Мен жонҳолатда дод солиб, яна ҳам илдамроқ чопа кетдим. Нафасим бўғзимга тиқилиб қочиб борарканман, чўчитиб юбордим, шекилли, қуёнга тўртга келувчи аллақандай қорамтир махлуқлар сакраганча ўзларини чакалакзорга уришди. Токи кўзим тирик экан, бу даҳшатли таъқибни унутолмасам керак. Мен сув ёқалаб жонҳолатда қочиб борар, ортимдан етиб қолган рақибимнинг оёқлари сувга тушиб шалопларди. Милтиллоқ ёғду намуноча узокда-я, намуноча узокда?! Атроф қоп-қоронғи, жимжит. Фақат сувнинг шалоплаши — менга етиб олишига сал қолган оёқларнинг сувни шалоплатиши эшитилади, холос. Ўпкам оғзимга келиб тиқилган, охириги пайтлар анча ҳолсизланиб қолганимдан нафасим қисилиб, базўр нафас олардим, биқиним худди пичоқ санчгандек санчарди. Сездимки, тош деворга етиб улгурмасимдан орқамдаги махлуқ менга етиб олади. Шунда нафасим тиқилиб турганига ҳам қарамай, уни яқинроқ келтириб даст бурилдим-да, кучим борица қулочкашлаб туширдим. Тош дастрўмолдан худди палахмондан узилгандек отилиб кетди.

Унга қараб бурилган вақтим тўрт оёқлаб қувиб келаётган махлуқ шошилиб икки оёқда туриб қолди ва тош нақ унинг чап чаккасига тарсиллаб тегди. Ҳайвонсифат одам бир қалқиб тушди ва мени қўллари билан итариб, гандираклаганча қумга ағнади, юзи тўпла-тўғри сувга бориб тушди. Шу бўйи қимир этмай қолди.

Қорамтир мавжудотга яқин бориб қарашга юрагим дов бермасди. У оҳиста шовуллаётган сув бўйида, сокин юлдузлар шувласи остида қолди, мен эса уни анча наридан ёнлаб ўтиб, милтиллаб кўринаётган ёғду сари кетдим. Пуманинг аянчли ўкиригини эшитиб, ниҳоят, енгил торгдим, мени мўъжизавор оролда дайдишга мажбур этган айнан шу овоз эди. Ўлгудек ҳолдан тойган эсам-да, сўнгги кучимни йиғиб, милтиллаб турган ёруғлик томон чопдим. Қоронғида кимдир мени ҳадеб чақираётганга ўхшарди.

ОДАМЗОД ФАРЁДИ

Уйга яқинлашарканман, чироқ ёғдуси мен турган хонанинг очиқ эшигидан таралаётганини кўрдим; яқингинадан, қоронғилик бағридан Монтгомерининг овози келди:

— Прендик!

Мен югуришда давом этдим. Монтгомери тагин чақирди. Унга жавобан зўрға "Ҳа", дея овоз беролдим, холос, гандираклай-гандираклай аранг унинг олдига этиб келдим.

— Қаерларда юрибсиз? — деди у, юзимга ёруғ тузукроқ тушсин учун қўли билан мени эшикдан тушаётган чироқ нури сари итариб. — Биз икковлон ишга шу қадар берилиб кетибмизки, сизни бутунлай ёдимиздан чиқарибмиз. Эслаб, ярим соатдан бери қидириб юрибмиз.

У мени хонага етаклаб кириб, оромкурсига ўтқизди. Анча вақт чироқ нурида кўзимни очолмай ўтирдим.

— Бизга бир оғиз индамай, оролни айлангани чиқиб кетибсиз-да, — деди у. — Шунақаям бўладими, роса хавотир олдим-ку. Ие... бу нимаси?..

Қолган-қутган кучим ҳам мени тарк этиб, бошим кўксимга шилқ этиб тушди. У шоша-пиша менга бренди ичирди.

— Худо ҳаққи, эшикни беркитинг! — дея илтижо қилдим мен.

— Бу дейман, хушсурат мезбонларимиздан бирортасини учратиб қолганга ўхшайсиз-ку? — деди Монтгомери.

Сўнг илдам бориб эшикни беркитди-да, яна мен томон ўтирилди. Аввалига ҳеч нарса сўрамади, фақат менга сув билан тагин озгина бренди ичирди, мажбурлаб овқат едирди. Мен тамомила қарахт эдим. Бир пайт у тилга кириб, аввал мени огоҳлантириб қўйишни унутганини маълум қилди, сўнг уйдан қачон чиқиб кетганим ва нималарни кўрганимни сўраб-суриштира бошлади. Мен унинг саволларига ўзимни зўрлаб, узуқ-юлуқ жавоб қайтарардим.

— Ахир бу нима деган нарса? — дедим мен ниҳоят титраб-қақшаб.

— Ваҳима қилишга арзимади, — деб жавоб берди Монтгомери. — Менимча, сизга бугунга шунинг ўзи ҳам етади.

Шу чоқ яна пуманинг юракни ўртовчи ўкириғи эшитилди. Монтгомери ғудраниб сўкинди.

— Худо урсин, агар бу ер расволикда анави мушукбозор Гауэр стритдан фарқ қилса!

— Монтгомери, — дедим мен, — орқамдан қувлаган нима ўзи? Ҳайвонми ёки одам?

— Агар сиз ҳозироқ ётиб ухлмасангиз, эрталабгача бутунлай ақдан озасиз, — деди у.

Ўрнимдан туриб, унга юзма-юз келдим.

— Анави изимдан қувлаган махлуқ нима? — дея саволимни такрорладим.

У кўзимга тик қараб, лабини бурди. Пича бурун чақнаб турган нигоҳи бирдан хира тортди.

— Гапларингизга қараганда, у арвоҳ бўлса керак.

Унинг бу гапидан бир газабим қўзиди, лекин қандай қўзиган бўлса, шундай тез сўнди ва мен ўзимни яна оромкурсига ташлаб, бошимни кафтларим орасига олдим-да, маҳкам сиқдим. Пума тагин ўкиришини бошлади.

Монтгомери орқамдан яқин келиб, қўлини елкамга қўйди.

— Менга қаранг, Прендик, — деди, — сизнинг бу расво оролга келиб қолишингизга мен айбдор эмасман. Кейин, оғайни, бу ер жуда сиз ўйлаганчалик даҳшатнинг уяси эмас. Фақат асабингиз анча толиққан. Уйқу дори берсам, ичасизми? Бу... ҳали-бери тугамайди, яна уч-тўрт соат давом этади. Ётиб, ухланг! Маслаҳатим шу, акс ҳолда ўзингизга ўзингиз жабр қилган бўласиз. Кейин бир нарса бўлса, айбга буюрмайсиз.

Мен лом-мим демадим. Энгашиб, юзимни кафтларим билан беркитиб олдим. У чиқиб кетди ва бир оздан сўнг кичкинагина шишада қандайдир қорамтир суюқлик кўтариб кирди. Шишани менга узатди. Мен доридан озроқ ичдим, кейин у тўр беланчакка чиқиб ётишимга кўмаклашди.

Уйқудан кўз очганимда кун аллақачон ёйилиб кетган эди. Анча вақт қимирламай шифтга термулиб ётдим. Шифтга ташланган тўсинлар кема ёғочидан экани кўриниб турарди. Ўгирилиб, стол устида нонуштам тайёр турганини кўрдим. Қорним очганини ҳис этиб, секин беланчакдан тушмоқчи бўлгандим, оғирлигим босиб гурсиллаб ағанадим. Бахтимга, полга тиззалаб, қўлларим билан тушдим ва бир амаллаб оёққа туриб олдим.

Сўнг нонуштага ўтирдим. Бошим зилдай оғир, кеча юз берган воқеалар миямда гувиллаб чарх урарди. Ойнасиз деразадан роҳатбахш тонгги шабада урар, овқатга қўшилиб, танга бир олам ҳузур бахш этарди. Бир вақт орқамда ичкари ҳовлига қараган эшик шарақлаб очилди ва Монтгомерининг юзи кўринди.

— Қалай, тузукмисиз энди? — деди у. — Иш ниҳоятда кўп, бош қашлагани ҳам вақт йўқ.

Шундай деб у яна эшикни ёпди, бироқ қулфлашни ёлидан чиқарди.

Шу чоқ кўз олдимга беихтиёр унинг кечаги қиёфаси келди ва юз берган воқеалар хаёлимда қайта такрорлангандек бўлди. Уша даҳшатлар кўз олдимдан ўтиб турган эдики, яна қулоғимга бақирӣқ эшитилди. Бироқ бу пуманинг овози эмасди.

Оғзимга олиб бораётган луқмам ҳавода қотиб, атрофга аста

қулоқ тутдим. Жимжитлик, фақат тонгги шабада оқиста шивирлайди, холос. Менга шундай туюлди-ёв, деган фикрга келдим.

Анча вақт шу алфозда жим ўтирдим, сўнг яна овқатланишга тутиндим, бироқ қулогим динг эди. Сал вақт ўтиб-ўтмай, яна паст, жонсиз ингроқ эшитилди. Мен ўтирган жойимда қотдим. Бу товуш мени шу дамгача девор ортидан эшитилган барча аянчли ўкириклардан ҳам ортиқроқ ҳайратга солди. Хато қилаётган бўлишим сира мумкин эмасди, элас-элас қулоққа чалинаётган паст, титроқ товуш нималигини аниқ сезиб турардим: бу ора-сира узук-юлуқ фарёдлар билан бўлиниб турган ингроқ эди! Ва у аниқ ҳайвонники эмас. Овоз соҳиби — ит чидамас азобларга тириклайин маҳкум этилган одам боласи, инсон!

Бунга ишончим комил эди, ирғиб ўрнимдан турдим-да, уч ҳатлашда бориб, ҳовлига қараган ичкари эшикни ланг очиб юбордим.

— Прендик, тўхтанг! — дея йўлимни тўсди туйқус пайдо бўлган Монтгомери.

Чўчиб кетган итлар ириллаб, вовуллашди. Рўпарада турган жом тўла қорамтир, тўқ қизил қон эди. Димоғимга карбол ишқорининг ўзига хос чучмал ҳиди гуп этиб урилди. Очик эшикдан ғира-шира қоронғиликда дастгоҳга маҳкам чандиб боғланган ҳаммаёғи қон, бошдан оёқ тилиб ташланган ва бинтланган аллақандай жонзот кўзга ташланарди. Ҳаш-паш дегунча кекса Моронинг оқ сочли, баҳайбат калласи ҳамма нарсани тўсди.

У кела солиб қон юқи қўли билан елкамдан чангаллади ва ёш боладек бир силтаб кўтариб, ичкарига итқитди. Полга чалқанчасига гупиллаб тушдим. Эшик қарс этиб ёпилиб, Моронинг дарғазаб юзи кўздан йўқолди. Сўнг эшик қулфининг шарақлаши ва Монтгомерининг уни юпатгани эшитилди.

— Ҳаёт-мамотимни тиккан ишимни барбод этай деди-я, — деб айтди Моро.

— У буни тушунармиди, — деди Монтгомери ва кетидан яна нималардир деб минғирлади, бироқ бу менга эшитилмади.

— Вақтим бормиди менинг бунга ҳозир? — дея тўнғиллади Моро.

Қолган гап-сўзларни уқмадим. Базўр ўнгланиб, оёққа турдим. Аъзойи баданим қалтирар, миям алмойи-алжойи шубҳалардан говлаб кетган эди. Одамни вивисекция қилиш?! Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган даҳшат-ку, бу! Ушбу фикр хаёлимда чақмоқдай чақнади. Шу баробар туманли маҳобат ҳукмрон миямга беихтиёр ўзимни ҳам бир кунмас бир кун ана шундай аянчли қисмат кутмоқда, деган ўй урилди.

ОДАМ ИЗИДАН ОВ

Ташқари эшик очқлигини ўйлашим ҳамон миямга бирдан қочсам, балки қутулиб қоларман, деган аҳмоқона фикр келди. Моронинг одам устида вивисекция тажрибаси ўтказаетганига энди заррача шубҳам қолмаган эди. Бу ерга қадам қўйиб, Моро деган номни эшитибманки, ороликларнинг ғайриоддий тарзда ҳайвонсифатлиги унинг қабиҳ тажрибалари билан боғлиқ бўлиши керак, деган ўй миямдан кетмасди; энди бунинг ҳаммасини ўз кўзим билан кўриб, ишонч ҳосил қилдим. Унинг қон алмаштириш борасидаги илмий иши беихтиёр хаёлимга келди. Шубҳасиз, мен бу ерда кўрган мавжудотлар қабиҳона тажрибалар қурбони эди.

Анави аблаҳлар мени бир бало қилиб бу ерда олиб қолишди, аввал бошда ишонч билдириб, лаққиллатишади, сўнгра бошимга дўзақ азобини солиб, ўласи қилиб қиймалаб, энг разил пасткашликка дучор этишади — оролдаги тайин-тутуриғи йўқ ҳайвонсифат одамлар подасига қўйиб юборишади. Қўлга илинарли бирор қурол илинжида хонанинг у ёқ-бу ёғига кўз югуртирдим. Ҳеч бало йўқ. Туйқус, билмадим, қаердан куч кирди, оромкурсини шартта тўнтардим-да, четидан маҳкам босиб, бир оёғини суғуриб олдим. Шундай бўлдики, унга қўшилиб миҳи ҳам суғурилиб чиқди, у ингичка таёқчани анча ваҳимали кўрсатарди. Шу дам ташқаридан эшикка яқинлашаётган қадам товушлари эшитилди, кутиб ўтирмай, эшикни шартта бориб очдим — остонада Монтгомери турарди. Шубҳасиз, у эшикни қулфлагани келган эди.

Қўлимдаги миҳли таёқни ҳаволатиб, унинг башарасини мўлжаллаб солдим, аммо у чап беришга улгурди. Бир дақиқа шошиб қолдим, сўнгра бурилиб, тош девор бурчагига қараб чопдим.

— Қанақа одамсиз-а, ўзи, Прендик? — деди у ҳайратомуз.
— Жинни-пинни бўлганмисиз?

Агар бир дақиқа кечикканимда, у эшикни устимдан қулфлаган ва тўрга тушган қуёндек тақдирга тан беришдан бошқа иложим қолмаган бўларди, дея ўйлардим мен ҳамон. У бирпасда кетимда пайдо бўлди ва яна:

— Прендик! — деб чақирди.

У орқамдан чопар, тинимсиз нималардир деб бақирарди.

Бу сафар мен довдираб, кечаги эмас, унга тескари — шимоли шарқ томонга қараб қочиб борардим. Қирғоқ бўйлаб ҳаллослаб чопиб борарканман, бир вақт елкам оша ортимга ўгирилиб қарасам, Монтгомерига анави хизматкори ҳам қўшилиб қолибди. Жон-жаҳдим билан тепалик сари ўрладим, сўнг шарқ томонга бурилиб, иккала ёғи чакалакзор тошлоқ дарага чиқдим. Шу алфоз бир миляга яқин йўл босдим, кўксим харсиллаб қисилар,

қулогимга юрагимнинг дукиллаб уриши аниқ эшитилди. Ортилда Монтгомери ва хизматкорининг қадам товушлари эшитилмаётганига тўла ишонч ҳосил қилгач, тамоми ҳолсизлиб, шартта орқага, назаримда, қирғоқ томонга бурилдим ва ўзимни бор-э, деб қамишлар соясига ташладим.

У ерда қимирлашга ҳам, кейин қандай иш тутишни ўйлашга ҳам юрагим бетламай, узоқ ётдим. Теграмда кимсасиз бўлиқ офтобшувоқда мудрар, фақат чивинларнинг тини сиз гингиллашигина эшитиларди. Ён томонимдан кишини аллаб, кўзини илантирувчи шилдираган товуш келди, бу оҳишта қирғоққа урилаётган тўлқин овози эди.

Бир соатлар чамаси ўтгач, узоқда, шимол томонда Монтгомерининг овози қулоққа чалинди, у мени чақирарди. Дарҳол серраклиб, режа туза бошладим. Ўйлаб кўрсам, оролда икки нафар вивисекциячию улар ясаган ҳайвонсифат одамлардан бошқа ҳеч ким яшамас экан. Демак, зарурат туғилса, ҳайвонсифат одамлардан айримларини менга қарши қайрашдан ҳам тойишмайди улар. Бунинг устига, Моро билан Монтгомерида қурол — тўппончалари бор; менда эса учидан мих чиқиб турган калтақдан бўлак ҳеч бало йўқ.

Чанқаганим ва қорним очгани ёдимга тушгунга қадар жойимдан жилмай ётдим. Бироқ сўнг аҳволим бутунлай танг эканига амин бўлдим. Ейишга бирор нарса топилиши мумкинлиги сира ақлга сиғмасди. Еса бўладиган мева ёки томир қидириб топиш учун ўсимликлар илмини яхши билиш керак. Оролдаги қуёнларга тузоқ қўяй десам, анжом йўқ. Ўйлаганим сари тушкунлик енгиб, миям ғовлаб борарди. Охири умидсизлик мени буткул исканжага олиб, кўз олдимда ўрмонда учратган ҳайвонсифат одамлар жонланди. Шуни хаёлимдан ўтказарканман, ўзимча сўнги умид учқунини топишга уринардим. Уларнинг ҳар бирини алоҳида-алоҳида кўз олдимга келтириб, қайси бирининг менга ёрдами тегиши мумкинлигини аниқлашга тиришардим.

Бирдан янги хатардан огоҳ этиб, тозининг ҳуригани эшитилди. Узоқ ўйлаб ўтирмай (чунки ушлаб олишлари ҳеч гап эмасди), михли таёқни кўтарганча яшириниб ётган еримдан чиқиб, сув шилдираётган томонга қараб юрдим. Ҳали-ҳали унутолмайман: чакалак шоҳлари, тиканаклар таталаб, игнадек санчилар, уст-бошим йиртилиб кетган, баданимдан қон тирқирарди. Шу аҳволда ҳаллослаб, шимол томон чўзилиб кетган кичкинагина кўрфаз лабидан чиқдим. Кўрфазни тиккасига кесиб ўтиб, ўйлаб-нетиб ўтирмай сувга қадам қўйдим. Саёз дарё суви мени бирпасда тиззамгача кўмди. Ниҳоят, амаллаб нариги, ғарбий қирғоққа ўтиб олгач, юрагим дукиллаб ўзимни қуюқ қирққулоқлар ичига урдим ва нима бўлса энди пешонамдан кўрдим, деб кута бошладим. Итнинг яқинлашаётгани (у ёлғиз эди), чакалакзор яқинида ҳургани эшитилди. Бошқа ҳеч қандай

овоз эшитилмади ва мен хайрият, қутулдим, деб енгил тин олдим.

Дақиқалар бирин-кетин ўтиб борар, яхшики, тинчликни ҳеч ким бузмасди. Бир соатлик осойишталикдан сўнг секин-аста ўзимга кела бошладим.

Энди мени кўрқув ҳам, умидсизлик ҳам қийнамасди. Мен бу иккала туйғунинг ҳам сарҳадларидан ўтиб бўлгандим. Яшашнинг мен учун заррача маъноси қолмаган, энди нима истасам, шуни қилаверишим мумкиндек туюларди. Кўнглим шу чоқда Моро билан юзма-юз келишни тусаб қолганди. Ўзим кечиб ўтган дарёга қараб, агар иложсиз қолсам, барча азоблардан қутулишининг ягона осон йўли — шу дарёга ғарқ бўлиб ўлиш, бунга ҳеч ким монелик қилолмайди, деб ўйлардим. Бирдан шундай қилгим ҳам келди, бироқ охиригача кутиш, юз беражак ҳамма воқеаларни ўз кўзим билан кўриш истаги, қолаверса, қонимдаги қизиқувчанлик устунлик қилиб, аҳдимдан қайтдим. Мен чакалакзорда таталанган, толиққан аъзоларимни силаганча атрофга аланглардим. Шу чоқ кўм-кўк буталар орқасидан бир қоп-қора нусха бошини чиқарди ва менга кўзларини лўқ қилганча туриб қолди.

Бу ўша, баркасни қирғоқда кутиб олган маймунсифат маҳлуқ эди. У палма танасини эгганча дарахтда осилиб турарди. Мен таёқни ўқталганча ундан кўзимни узмай ўрнимдан турдим. У жағи жағига тегмай гудурлай кетди:

— Сиз, сиз, сиз... — Унинг гапларидан менинг бор уққаним шу бўлди.

У сакраб пастга тушди, қирққулоқ шоҳларини қўли билан икки томонга четлаб, менга қизиқсиниб тикилди.

Анави ҳайвонсифат одамлардан фарқли ўлароқ, негадир унга нисбатан менда ижирганиш ҳисси пайдо бўлмади.

— Сиз ҳў, қайиқда келган одамсиз, — деди у.

Шубҳасиз, у одам эди: худди Монтгомерининг хизматкори каби гапиряпти-ку, ахир!

— Ҳа, — дедим, — мен ўша, қайиқда келган одамман. Ҳў, катта кема ташлаб кетди-ку.

— Ў-ў! — деди у ҳайратланиб, сўнг йилтиллаб турган ўйноқи кўзлари билан аввал қўлларимга, кейин таёқчага, оёғимга, титилиб кетган кийимларимга, тикан илиб, тирнаган ярачақаларимга бир-бир қараб чиқди. Чамаси, у нимадандир қаттиқ ҳайратда эди. У яна қўлларимга қайта тикилди. Сўнг ўзининг қўлини олдинга чўзди-да, шошилмай бармоқларини санай бошлади:

— Бир, икки, уч, тўрт, бешта-а?

Мен бошда ҳеч нарса тушунмадим. Бу ҳайвонсифат одамларнинг аксариятининг қўллари майибу мажруҳ эканини, айримларида ҳатто учтадан бармоқ етишмаслигини мен кейин англадим. Унинг бу ишини салом ўрнида билиб, алик олиб қўя

қолдим. У бениҳоя мамнуният билан иржайди. Сўнг унинг ўйноқи кўзлари яна атрофга аланглади. Туйқус дик эриб бурилди-да, кўздан ғойиб бўлди. У турган жойдаги қирққулдек шохлари шитирлаб, аста бир-бирига бирикди.

Мен унинг кетидан юриб, чакалакзордан чиқдим. Ажабо, у менга орқа ўтирганча рўпарамдаги дарахтнинг барглари орасидан чиқиб турган ток танасига ўхшаш шохга ингичка қўллари билан осилиб, тебранмоқда эди.

— Ҳой! — деб чақирдим мен.

У ерга энгил сакраб тушиб, менга рўпара бўлди.

— Менга қара, егулик ҳеч нарса йўқми? — деб сўрадим ундан.

— Егулик? — деди у. — Есак, одамга ўхшаб ейишимиз керак. — Шундай деб у ҳозиргина ўзи осилиб турган шохга қараб қўйди. — Фақат ертўламизда...

— Қаерда ертўлангиз?

— Ҳ-ҳ!

— Мен ахир билмайман, бу ерга биринчи келишим-ку.

У шартта ўтирилди-да, илдам қадам ташлаб юриб кетди. Ажабо, унинг ҳаракатларида ҳайратомуз чаққонлик зоҳир эди.

— Бу ёққа! — деб чақирди у.

Қизиқсиниб унинг кетидан йўналдим. У ва у каби махлуқларнинг жойи қаер бўларди, бирор қаровсиз ертўладир-да, албатта, бунга ақлим етиб турарди. Ким билсин, балки улар менга яхши оқибат кўрсатишар, тезда тил топишиб ҳам кетармиз. Ўзимча тахмин қилаётган инсоний ҳислатлардан улар нақадар йироқ экани ҳозир хаёлимнинг кўчасига ҳам келмас эди.

Маймунсифат ҳамроҳим ёнимда пилдираб кетмоқда, қўлларини ерга теккудек осилтириб олган, жағи олдинга туртиб чиққан... Ўтган-кетган ишлар унинг ёдидамикан, деб аста суриштирдим.

— Қачондан бери бу оролдасан?

— Қачондан бери? — дея такрорлади у ва учта бармоғини айри қилиб кўрсатди. Хатти-ҳаракатлари унинг тамомила оvsарлигидан далолат берарди. Бу билан у нима демоқчи эканини аниқлашга уриндим, бироқ ҳаракатларим зое кетди. Чамаси, бу ўша заҳотиёқ унинг жонига теккан эди. Уч-тўртта саволларимдан сўнг у мендан нари кетди ва қандайдир мевага кўзи тушиб, дарахтга тирмашди. Кафтини тўлдириб пўстлоғи тикан ёнғоқдан узиб тушди ва чақиб, ея бошлади. Мен эсам қандай бўлса ҳам егулик топилганидан ўзимда йўқ шод эдим. Яна бир-иккита нарсани сўрагандим, у оғзига келган гапни сўзлаб, алжирай бошлади. Айрим гапларини амаллаб тушунса бўларди, бироқ аксарият гаплари тўтиқушнинг вайсашини эсга соларди.

Мен бунга шу қадар берилиб кетибманки, қаёққа йўналаётганимизга ҳам эътибор бермабман. Бир пайт танаси қорайиб, кўмирга айланган дарахтлар орасига кирдик, сўнг оқ-сарғимтир қобиқли ялангликка чиқдик. Ердан буралиб-буралиб

қуюқ тутун ўрмалар, бурун ва кўзга кириб ачиштирарди. Ўн қўлда, яланғоч қоя ортида кўм-кўк денгиз кўзга ташланади. Илонизи сўқмоқ бирдан пастлаб, иккита баланд бетартиб шағал уюми ташкил этган жарлик бошланди. Биз пастга эндик.

Бўз-сариқ йилгироқ юзада акс этиб, кўзни қамаштираётган офтоб кўздан йўқолгач, жарлик ниҳоятда қоронғи туюлди. Жар деворлари борган сари баландлашар, бир-бирига туташиб борарди. Кўз олдимда яшил ва қизғиш доғлар ўйноқлай кетди. Йўлбошловчим бирдан тўхтади ва:

— Уйим, — деди. Қарасам, қандайдир чуқур унгурнинг оғзида турибман, уни қоронғуда сезмаган эканман.

Қулогимга ғалати овозлар эшитилгандек бўлди, яхшироқ кўринсин учун чап қўлим билан кўзларимни ишқалай бошладим. Ғордан ниҳоятда бадбўй ҳид анқирди. Одатда, маймунларнинг яхши тозаланмаган қафасидан шундай ҳид келади. Нарироқда, бир жуфт баланд қоя ортида ям-яшил нурафшон тепалик кўзга ташланар, қуёшнинг ингичка нурлари лахтак-лахтак бўлиб, икки томондан унгур ичига ҳам ёғилмоқда эди.

Х И Б О Б

ҚОНУН ЖАРЧИЛАРИ

Қўлимга совуқ бир нима тегди. Чўчиб тушдим, қарасам, шундоқ ёнимда териси шилиб олинган болага ўхшаш хира қизғиш тусдаги алламбало махлуқ турибди. У худди ленивец* каби мулойим, беозор, бироқ одамни жиркантирар даражада бадбашара, манглайи ниҳоятда паст, ҳаракатлари суст жонзот эди. Кўзим сал қоронғиликка ўргангач, атрофимдаги нарсаларни аниқроқ фарқлай бошладим. Ёнбошимдаги ленивецни эслатувчи жонзот ҳануз жойидан жилмас, менга тикилганча турарди. Ҳамроҳим эса қаёққадир ғойиб бўлганди.

Бу ер икки томони вулқондан ҳосил бўлган баланд деворлар билан ўралган торгина дара эди. Қотиб қолган лава оқимлари ҳар қадамда учрар, ҳар иккала девор ҳам сувўтларнинг қалин тўшаги билан қопланган, қуюқ ўсган палма ва қирққулоқлар ҳар жой-ҳар жойда кўз илғамас хилватгоҳларни пайдо қилганди. Ўртадан энига уч қадамча келувчи илонизи йўлак ўтган, қаерга қараманг, чирик мева-чева ва бошқа қолдиқлар ғарам бўлиб, йўлни тўсиб ётар, ўзидан чидаб бўлмайдиган даражада бадбўй ҳид таратарди.

Ленивецга ўхшаш пакана қизғиш жонзот маймунсифат ҳамроҳим яқинроқдаги инларнинг биридан чиқиб, мени имо

*Ленивец — Жанубий Амриқода яшовчи сут эмизувчилар гуруҳига мансуб ҳайвон; ерда юришга яхши мослашмаган, асосан дарахтларда ўрмалаб, барглар билан овқатланади. (Муҳар.)

билан ичкарига таклиф қилгунга қадар кўзини узмай, қимир этмай тураверди. Энди ичкарига юраман, дегандим, гардиб гўшанинг яна бир бурчида баҳайбат, ўта бесўнақай махлуқ пайдо бўлди ва менга анграйганча қандайдир тушунарсиз авзойда тош қотди. Бир дам иккиланиб қолдим, келган томонимга қараб қочиб қолайми, деб ҳам ўйладим, сўнг, бор-э, нима бўлса бўлди, ярим йўлдан қайтмайман, дедим-да, михли таёғимни қўлимда маҳкам тутганча ҳамроҳим ортидан тор, сассиқ уяга бош суқдим.

Уя ярим доира шаклида кавланган кавакдан иборат эди. Унинг ичкари томонини ташкил этган қоя девори остида кокос ёнғоғи ва турли мева-чєва тўп-тўп бўлиб турарди. Тош ва ёнғоқдан ясалган идиш-товоқлар ерда ётибди, фақат биргина идиш қўпол, энгана столдан жой олган. Ўчоқда ўт ёнмасди. Уянинг тим қоронғи бурчагида улкан бир қора шарпа ястаниб ўтирарди. Киришим билан у ўзича нимадир деб гўлдирагандек бўлди. Маймунсифат ҳамроҳим шундоққина остонада, хира ёруғ тушиб турган ерда турарди, унга рўпара бурчакка ўтиб ўтиришим ҳамон менга кокос ёнғоғидан чақиб узатди. Ёнғоқни олдим у хонанинг диққинафаслигини ҳам унутиб, емоққа тутиндим. Пақана қизғиш жонзот уяга кираверишда турар, аллақандай қорамтир, кўзлари йилтироқ махлуқ унинг елкаси оша мени томоша қиларди.

— Ҳой, — деди тўғримда ўтирган сирли шарпа.

— У одам! У одам! — дея бидирлай кетди мени бошлаб келган ҳамроҳим. — Одам, одам, менга ўхшаган тирик одам.

— Ўчир унингни, — дея гудурлади қоронғуликдаги шарпа.

Мен зўрга ўзимни идора қилиб, ёнғоқни ейишда давом этдим. Бутун эътиборимни жамлаб, қоронғилик бағрига тикилардим, бироқ ҳеч балочи фарқлаб бўлмасди.

— У одам, — дея такрорлади қоронғиликдаги овоз. — У биз билан яшагани келдими?

Овоз кишини ҳайратга солар даражада бўғиқ, чийиллаш аралаш эшитилар, бироқ унинг инглизча талаффузида заррача нуқсон йўқ эди.

Маймунсифат одам худди нимадир қилишим керакдек менга маъноли қаради.

Унинг муддаосини тушундим.

— У сизлар билан бирга яшагани келди, — дедим мен.

— У одам. У Қонунни билиши керак.

Энди сал бўлса-да, зулумот қўйнидаги қоп-қора букчайган гавданинг кўз илғар-илғамас қиёфасини фарқлай бошладим. Кираверишда яна иккита куйдирган калла пайдо бўлиб, уя баттар қоронғилашди. Таёқни яна ҳам маҳкамроқ ушладим. Қоронғулик қўйнидаги шарпа овозини баралла қўйиб:

— Сўзларни такрорла, — деди.

Мен тушунмадим.

— Тўрт оёқлаб юрилмасин — бу Қонун, — деди у қироат билан.

Мен тамомила гангиб қолдим.

— Сўзларни такрорла, — деди маймунсифат одам, ўзи ҳам ўша жумлани қайтариб. Кираверишдаги нусхалар ҳам, худди пўписа қилаётгандек, унга қўшилишди.

Мен уларнинг ахлоқона жумласини такрорлашим кераклигини тушундим. Бироқ бундан беш баттар бемаънигарчилик олдинда экан. Қоронғилик қўйнидаги овоз аллақандай тушунарсиз ибодатни қироат билан зикр этишга тушди, қолганлар, шу жумладан камина ҳам, унинг айтганларини жўр овозда такрорлай бошладик. Фақат такрорлабгина қолмай, махлуқлар баравар таналарини у ёқдан бу ёққа ташлаб, тебранишар, қўлларини тиззаларига уриб, шаппиллатишарди, мен ҳам улар нима қилишса, шуни такрорлардим. Хаёлимда худди мен ўлганман-у, нариги дунёда юргандек эдим. Зулумот қўйнида қора-қура шарпалар тўпланган, ора-сира ёруғда ё у, ё бу аъзолари кўриниб қолар, бараварига бир маромда тебраниб, зикр тушишарди:

— Тўрт оёқлаб юрилмасин — бу Қонун. Ахир, биз одаммиз-ку?

— Сув тилда чаппиллатиб ичилмасин — бу Қонун. Ахир, биз одаммиз-ку?

— Гўшт ва балиқ хомлайн ейилмасин — бу Қонун. Ахир, биз одаммиз-ку?

— Дарахт пўстлоғи тирноқ билан шилинмасин — бу Қонун. Ахир, биз одаммиз-ку?

— Бошқа одамлар кетидан ов қилинмасин — бу Қонун. Ахир, биз одаммиз-ку?

Хуллас, шу асно таъқиқ кетидан таъқиқ айтилаверди, секин-аста шундай таъқиқларгача бориб етдики, улар нафақат бемаъни ва беибо, балки ақлга сиғмас даражада ахлоқона ҳам эди. Биз жўр овозда тинимсиз зикр тушар, ҳайратомуз Қонунни такрорлаганимиз сари жазавамиз ортиб, яна ҳам илдамроқ чайқалардик. Четдан қараганда менга ҳам аллақачон бу ҳайвонсифат одамларнинг нуқси урганга ўхшар, бироқ ичимда истеҳзо ва нафрат туйғулари аёвсиз кураш олиб борарди. Узундан-узун таъқиқ рўйхати тугаб, қироат оҳанги янгича тус олди:

— Уқубат Уйи уникидир.

— Яратгувчи Қўл уникидир.

— Янчгувчи Қўл уникидир.

— Шифокор Қўл уникидир.

Ва ҳоказо ва ҳоказо, хуллас, яна бир узундан-узун рўйхат, аллақайси номаълум "У" ҳақда қип-қизил сафсата. Бунинг барини туш деб ўйлаш ҳам мумкин эди, бироқ тушида одам қироат қилолмайди-ку.

— Чақмоқ уникидир, — дея зикр тушардик биз.

— Тубсиз шўр денгиз уникидир.

Шу чоқ миямда даҳшатли бир шубҳа милт этди: Моро бу бечораларни ҳайвонга айлантириб, уларнинг шўрлик миясига ўзига сажда қилишни қуйган. Қироатни бас қилмоқчи бўлардим, бироқ мени қуршаган оппоқ тишлару ўткир тирноқларни кўриб, бунга журъат этолмасдим.

— Самодаги юлдузлар уникидир.

Ниҳоят, зикр тушишни бас қилдик. Маймунсифат одамнинг юзи тердан йилтилларди. Кўзим қоронғиликка ўрганиб, бурчакда ўтирган, ҳозиргина хириллоқ овозда зикр тушган шарпани аниқроқ кўрдим. Бўй-басти худди одамникидек, бироқ аъзойи бадани скайтерьер зотли итнинг жунини эслатувчи ўсиқ тим кулранг тук билан қопланган. Ажабо, қандай жонзот бўлди бу? Ҳолганлар-чи? Ўзингизни бир ана шунақа, ақл бовар қилмас майиб-мажруҳ ва восвослар қуршовида тасаввур этиб кўринг-а, шундагина менинг айни ҳолдаги аҳволимни тушунишингиз мумкин.

— Унинг қўли беш панжалик, беш панжалик, меникидек беш панжалик, — дея бидирларди маймунсифат одам.

Мен қўлларимни чўздим. Бурчакдаги кулранг шарпа олдинга энгашиди.

— Тўрт оёқлаб юрилмасин — бу Қонун. Ахир, биз одаммиз-ку? — деди у тагин.

У галати майиб панжаларини чўзиб, бармоқларимни қаттиқ сиқди. Панжалари худди кийикнинг туёғини эслатар, ундан бармоқ йўнилганга ўхшарди. Мен қўрқув ва оғриқдан дод деб юбораёздим. У яна ҳам энгашиб, бармоқларимга синчиклаб тикилди, шунда калласи кираверишдан тушаётган ёруғга тўғри келдию унинг бутун турқи-таровати кўз ўнгимда намоён бўлди. Кўриб, этим жунжикиб кетди: ё тавба, у одам бўлиб одамга, ҳайвон бўлиб ҳайвонга ўхшамас, кўз ва оғиз учун мўлжалланган учта ёйсимон қорамтир говакдан иборат сержун, пахмоқ пўстакни эслатарди унинг афти.

— Бунинг чангали кичкина экан, яхши, — деди бесўнақай пахмоқ махлуқ.

У қўлимни қўйиб юборди, мен эсам жонҳолатда таёққа ёпишдим.

— Томир ва ўт-ўланлар билан озиқланиш керак — Унинг иродаси шу, — деди маймунсифат одам.

— Мен Қонун жарчисиман, — деди пахмоқ махлуқ. — Барча янги келганлар бу ерда мендан Қонунни ўрганишади. Мен қоронғида ўтириб, барчани Қонунга даъват этаман.

— Ҳа, шунақа, — дея тасдиқлади кираверишда турган махлуқлардан бири.

— Кимда ким Қонунни бузса, уни даҳшатли жазо кутади. Унга шафқат йўқ.

— Шафқат йўқ, — дея такрорлашди ҳайвонсифат одамлар бир-бирларига пинхона олазарак қараб.

— Йўқ-йўқ, — дея тасдиқлади маймунсифат одам ҳам. — Асло шафқат йўқ. Эсингда тут! Бир гал мен айб қилдим, ёмон иш тутдим. Минғирлаб, минғирлаб, охири гапирмай қўйдим. Ҳеч ким мени тушунмай қолди. Мени жазолашди, мана, қўлимда тамға. Ё қудратингдан, ўзинг паноҳингда асра!

— Шафқат йўқ, — деди бурчакдаги баҳайбат паҳмоқ махлуқ.

— Шафқат йўқ, — дея бир-бирларига шубҳали олайиб, жўр бўлишди ҳайвонсифат одамлар.

— Ҳар кимда бир камчилик бўлади, — деди Қонун жарчиси. — Сенинг камчилигинг ҳали бизга номаълум, лекин секин-аста билиб оламиз. Айримлар тинчгина юрганларнинг пайига тушадилар, сездирмай пойлайдилар, қулай фурсат топиб ташланадилар, тишлаб жонини оладилар, шундай тишлайдиларки, нақ қонини сўрадилар... Бу ёмон.

— Одам овланмасин — бу Қонун. Ахир, биз одаммиз-ку? Гўшт ва балиқ хомлайн ейлмасин — бу Қонун. Ахир, биз одаммиз-ку?

— Шафқат йўқ, — деди кираверишда турган олачипор махлуқ.

— Ҳар кимда бир камчилик бўлади, — дея такрорлади Қонун жарчиси. — Айримлар қўли ва тишлари билан ўсимлик томирларини кавлайди, исканади... Бу ёмон.

— Шафқат йўқ, — дейишди кираверишда турганлар.

— Айримлар дарахт танасини тирнайди, айримлар гўр очиб, жасад қидиради ёки сузишиб, тепишиб, тимдалашиб уришади, айримлар ҳеч бир сабабсиз тишлайди, узади, айримлар шалтоққа юмаламаса, ётгандек бўлмайди.

— Шафқат йўқ, — деди маймунсифат одам яна оёғини қашларкан.

— Шафқат йўқ, — дея такрорлади пакана қизғиш махлуқ.

— Жазо шафқатсиз ва муқаррардир. Шунинг учун ҳам Қонунни ўрган. Сўзларни такрорла. — Шундай деб у яна Қонун сўзларини зикр этишга тушди, барчамиз биргаликда унинг айтганларини қироат билан такрорлаб, яна у ёқдан бу ёққа чайқала бошладик. Уянинг диққинафаслиги ва ҳадеб бир хил калимани такрорлаш кўнглимни беҳузур қилар, бироқ нимадир юз бериб, қутуларман, деган умидда тўхтамай уларга жўр бўлардим.

— Тўрт оёқлаб юрилмасин — бу Қонун. Ахир, биз одаммиз-ку?

Биз шу қадар шовқин солардикки, ташқаридан кимдир, адашмасам, мен ўрмонда учратган чўчқасифат одамлардан бири пакана қизғиш махлуқнинг елкаси оша бош суқиб, жонҳолатда алламбало деб қичқирмаса, ташқаридаги тўс-тўполонни сезмас ҳам эдик. Уяга кираверишда турган махлуқлар ўша заҳоти ғойиб бўлишди, уларнинг кетидан маймунсифат одам, унга эргашиб

қоронғи бурчкада ўтирган пахмоқ махлуқ ҳам ташқарига отилди. Уни энди аниқ кўрдим — баҳайбат, бесўнақай, ялтироқ юнгли мавжудот экан. Уяда бир ўзим ёлғиз қолдим.

Ўрнимдан туриб, остонага етар-етмасимдан тозининг овози эшитилди.

Кўз очиб юмгунча ташқарига отилиб чиқдим, қўлимда таёқ, аъзойи баданим дағ-дағ титрарди. Рўпарамда бесўнақай бошлари елкаларига чуқур ботган ҳайвонсифат одамлар менга беўхшов орқаларини ўгирганча турардилар. Улар нимадандир ташвишда, бир-бирларига асабий имо-ишоралар қилишарди. Яна бир қанча ҳайвонсифат нусхалар уяларидан бошларини чиқариб, нима гап ўзи, дегандек ҳайрон боқишарди. Барчанинг нигоҳи қадалган томонга қараб, ғорга кираверишда, йўлак бошидаги дарахтлар панасида келаётган Моронинг қорамтир сумбатюга ғазабдан бўзарган юзини илғадим. У ҳуриб, олдинга сапчиётган тозини занжиридан маҳкам ушлаб олган, ортидан қўлида тўппонча тутган Монтгомери соядек эргашиб келарди.

Бир зум қўрқувдан донг қотиб қолдим.

Орқамга ўгирилгандим, товоқдай кулранг юзли, қисик кўзлари йилтировчи улкан махлуқ йўлимни тўсганча мен томон яқинлашиб келаётганини кўрдим. Атрофга алангладим, ўнг томонда, мендан, чамаси, ўн қадамча нарида — ғорнинг қоя девори оралиғида ёриқ сезилди, у ердан ингичка қинғир нур тушиб турарди.

— Тўхта! — дея қичқирди Моро, менинг ўша томонга қўзғалганимни кўриб. — Ушланглар уни!

Дастлаб махлуқлардан бири, кетидан қолганлари ҳам мен томон ўгирилишди. Бахтимга, уларнинг ҳайвоний онглари суст идрок этарди.

Бесўнақай алвасти Моро нима деяпти экан, дея ўгирилиши билан олға ташландим ва тўппа-тўғри елкам билан бориб унга урилдим. Махлуқ мункиб кетди. Мени ушламоқчи бўлиб узалганди, бироқ қўли етмади. Пакана қизғиш махлуқ ҳам келиб менга ташланди, қўлимдаги михли таёқ билан совуқ башарасига ўхшатиб туширдим-да, олға сакрадим ва ҳаш-паш дегунча девордаги юқорига олиб чиқувчи ёриққа тирмашдим. У, афтидан, ғорда мўри вазифасини ўтарди. Орқамдан "Ушла!", "Қўйворма!", деган бақириқ-чақириқлар эшитилар, кулранг юзли пахмоқ махлуқ менга деярли етиб олган, бесўнақай гавдаси билан ёриққа тикиларди.

— Ушла, ушла! — дея ҳайҳайлашарди қолганлар.

Мен амаллаб тирмашиб ёриқ оралиғидан ўтдим ва ҳайвонсифат одамлар қароргоҳидан ғарб томондаги яшил-сарғимтир текисликдан чиқдим.

Яккам-дуккам дарахтлар учровчи оқиш қия тепаликдан энганча чопиб, қамишлар қуюқ ўсган сайхонликка етдим. Қамишзорни кесиб ўтиб, қалин қорамтир бутазорга кирдим. Оёқ

ости бутун чилпиллаган сув эди. Фордаги ёриқ жонимга оро кирди: тор ва қия бўлгани боис, таъқиб этувчиларни анча ушлаб қолди. Фақат қамишзорга шўнғиганимдагина уларнинг энг биринчиси тепаликда кўзга ташланди. Бутазорда анча гентирадим. Атрофни қий-чув, тўс-тўполон тўлдириб борарди. Тепалик томондан мени қувиб келаётганларнинг бақириқ-чақириқлари, қамишларнинг шитирлаши, унда-мунда шохларнинг қисирлагани эшитиларди. Таъқиб этувчиларнинг айримлари худди ёввойи ҳайвондек ўкиришарди. Чап томонда този акиллади. Ўша тарафдан Моро ва Монтгомерининг ҳам бақириб-чақирган овози эшитилди. Мен шу заҳотиёқ ўнгга бурилдим. Худди Монтгомери жонингдан умидинг бўлса, тезроқ қочиб қол, дея бақираётгандек туюларди.

Дабдурустан оёғим остидаги ер юмшади ва пилчиллаб, балчиққа айланди, наилож, киришга мажбур бўлдим, тиззамгача лой кечиб, зўрға қалин қамишзор оралиғидан ўтган илонизи сўқмоққа чиқиб олдим. Қувлаб келаётганларнинг қий-чуви энди чап томондан эшитилди. Бир жойга етганимда палакат босиб, оёғим остидан учта қизғиш, катталиги мушукдек келувчи ғалати жонзот ирғиб, ура қочса бўладими. Сўқмоқ борган сари юқорига ўрларди, юриб-юриб, яна сарғимтир қобиқли текисликдан чиқдим, кетидан тагин қамишзор бошланди.

Таъқиб этувчилардан қочиб борарканман, сўқмоқ бирдан икки томони тик қия жарликка бурилди. Жонқолатда чопиб келаётган эканман, оёғим остида пайдо бўлган бўшлиқни пайқамай, қулочимни ёзганча бошим билан жарга қуласам бўладими.

Тўппа-тўғри тиконли буталар устига тушибман, уст-бошим йиртилиб, аъзойи баданим шилиниб, базўр ўрнимдан туриб олдим. Қулоқ жонвор ҳам яхшигина йиртилибди, юз-кўзим қон. Йиқилган ерим тошлоқ, чўқалдириклар ўсган экан. Пастда оқиш тутунни эслатувчи сийрак туман ўрмалар, у жар ўртасидан илонизи бўлиб оқиб ўтган жилғадан бугга ўхшаб кўтарилмоқда эди. Тавба, куппа-кундуз қуни, офтоб чарақлаган пайтда туман нима қилади? Бироқ ажабланишга ҳам вақт йўқ эди. Мен оқим бўйлаб ўнгга бурилдим, мақсадим денгизга чиқиб, ғарқ бўлиб ўлиш эди. Шунда илғадимки, таёгим қўлимда йўқ, йиқилган еримда қолиб кетибди.

Тезда жарлик торайди, йўл йўқолгач, эҳтиётсизлик қилиб, жилғани кечмоқчи бўлибман. Ўша заҳоти ирғиб ўзимни четга отдим — жилға суви оёқни жизгинак қилар даражада қайноқ эди. Назар солиб илғадимки, сув юзаси юпқа олтингургуртсифат парда билан қопланган. Озгина юрмасимдан жарлик бурилиб, кўкиш уфқ кўзга ташланди. Қуёш нурлари денгиз сатҳида акс этиб, товланарди. Ана, сенга керак бўлса ўлим!

Ниҳоятда асабим таранг, ўпкам оғзимга тиқилиб қолган, ҳарсиллаб нафас олардим. Бир томондан анави таъқиб этувчиларни узоқда қолдириб кетганимдан ўзимда йўқ шод эдим.

Энди ўзини сувга ғарқ этадиган номард йўқ! Томирларимда қайноқ қон гупирарди шу онда.

Келган томонимга ўгирилиб, аста қулоқ тутдим. Чивинларнинг гингиллашию унда-бунда кўниб-учиб юрган майда ҳашоратларнинг чириллашидан бўлак товуш йўқ, сукунат.

Бироқ, мана, ҳадемай итнинг овози қулоққа чалинди, ниҳоятда узоқда эди у, сўнг гўнғир-гўнғир гап-сўзлар эшитилди, қамчи тарсиллади. Овозлар бир кучайиб, бир пасаярди. Шовқин оқимга тескари томонга йўналди ва секин-аста олислаб, тинди. Маълум вақтгача таъқиб этувчилардан қутулдим.

Бироқ энди ҳайвонсифат одамлардан қандай ёруғлик чиқиши мумкинлиги менга беш панжадек аён эди.

Х И Ш Б О Б

М У З О К А Р А

Яна йўлимда давом этиб, денгиз томон кетдим. Жилғанинг саёз, қайноқ сув ёйилиб оқаётган қумлоқ ерида тўп-тўп қисқичбақа ва катта-кичик қирқоёқлар танда қуришганди, оёқ товушларимни эшитиб, улар ҳар томонга тирқираб қочишди. Ниҳоят, денгизга етиб келдим ва фақат шундагина қутулганимга ишонч ҳосил қилдим. Бурилиб, қўлларимни белимга тираганча ортда қолган яшил чакалакзорларга тикилдим, бағридан буғ кўтарилаётган жар унинг ўртасида худди узун қора чандиққа ўхшаб кўринарди. Мен шу қадар саросимада эдимки, рости, буни ўз бошида синамаган одам тасаввур этолмайди — шу тобда ҳатто ўлим ҳам парвомга келмай қолганди.

Мундоқ ўйлаб кўрсам, ҳали имконият бор экан. Моро ва Монтгомери анави ҳайвонсифат одамлар тўдаси билан мени орол ичкарисидан қидираётганида, уларни қирғоқ бўйлаб ёнлаб ўтиб, тош деворга етиб олсам-чи? Ҳа, шундай қиламан, уларни ёнлаб ўтаман-да, девордан тош кўчираман, зеро, девор мустаҳкам қурилмаган, бундай қилиш жуда осон; тош билан уриб кичкина эшик қулфини бузаман, ичкарига кириб пичоқми, тўппончами, ишқилиб, қўлимга нимаики илинса оламан, уларнинг қайтишига ҳужумга тайёр тураман. Осон жон берадиган ахлоқ йўқ, ётиб қолгунча, отиб қол, деганлар!

Хаёлан шуларни чамалаб, ғарб томонга бурилдим-да, қирғоқ бўйлаб юриб кетдим. Ботиб бораётган қуёш нури кўзимни қамаштирди. Тинч океанининг сокин тўлқинлари шовиллаб, қирғоқни яларди.

Қирғоқ жанубга қараб кетгач, ботаётган қуёш ўнг тарафимга ўтиб қолди. Бир вақт рўпарамдан, мендан анча олисдаги буталар орасидан аввал битта, сўнг алланечта қора чиқиб келди. Булар тозини занжиридан тутган Моро, Монтгомери ва икки нафар ҳайвонсифат одам эди. Уларни кўра солиб таққа тўхтадим.

Улар ҳам, ўз навбатида, мени кўриб, қўлларини шоф қилганча яқинлаша бошлашди. Уларга тикилганча жойимда туравердим. Ҳайвонсифат одамлар улардан ажралиб, чакалакзор томондан мени тўсиб чиқиш мақсадида қадамларини тезлатишди. Монтгомери тўғри менга қараб чопди. Моро ити билан унча шошилмас, оҳиста қадам ташлаб юриб келарди.

Таққа қотган жойимдан қўзғалиб, денгизга юзландим ва тикка сувга кириб кетавердим. Қирғоқ ниҳоятда саёз экан, ўттиз қадамлар юрганимдан кейингина сув зўрга белимни кўмди. Сувдаги балиқларнинг мендан ҳар томонга тирқираб қочишаётгани аниқ кўзимга ташланарди.

— Ҳой, биродар, бу нима қилганингиз? — дея қичқирди Монтгомери.

Белимгача сувда, тўхтаб, уларга ўгирилдим.

Монтгомери ҳансираганча сув бўйида турар, кўп югургани боис юзига қон тепчиб, узун майин сочлари тўзғиб кетган, пастки лаби осилиб тушганидан кемшик тишлари кўриниб қолганди. Шу орада Моро ҳам етиб келди, юз ифодаси жиддий, ранги бўздек оқ, қўлидаги ити менга қараб тинмай ҳурарди. Иккаласининг ҳам қўлида йўғон қамчи. Улардан нарироқда икки ҳайвонсифат махлуқ ҳам менга кўзларини лўқ қилганча туришибди.

— Буми? — дедим мен. — Буни чўкиб ўлиш, дейдилар.

Монтгомери билан Моро кўз уриштириб олишди.

— Нега энди? — деб сўради Моро.

— Қўлингизда ит азобига учрагандан бу минг карра афзал.

— Айтувдим-ку сизга, — деди Монтгомери, Моро унга жавобан нимадир деб пичирлади.

— Нега мени азоблайди, деб ўйлаяпсиз? — деб сўради Моро.

— Кўриниб турибди, — деб жавоб бердим мен. — Барчасига ўз кўзим билан гувоҳ бўлдим. Анавилар... Ҳўв, ана!

— Тсс! — деди Моро, қўлини кўтариб, жим дегандек ишора қиларкан.

— Истамайман, — дедим мен. — Улар одам эди. Энди-чи? Аммо мен уларнинг аҳволига тушмоқчи эмасман.

Уларнинг елкаси оша қирғоққа қарадим. Юқорироқда Монтгомерининг Млинг исмли анави хизматкори ҳамда баркасда кўрганим — ҳаммаёғи оқ мато билан чирмалган бедаво турарди. Улардан сал нарида, дарахтлар соясида кичкина маймунсифат ҳамроҳим кўзга ташланар, унинг орқасида яна аллақандай нотаниш сўхталар тўпланишганди.

— Булар ким энди? — дедим мен уларга ишора қилиб, ҳамма эшитсин учун овозимни баландлатарканман. — Улар одам эди, худди сизга ўхшаган одам, бироқ сиз уларга ҳайвонларга хос қусурларни жойладингиз, қулга айлангирдингиз, шунда ҳам барибир улардан ҳадигингиз бор. Ҳой, эшитинглар! — дея бақирдим мен ҳайвонсифат одамларга, Морога қўлимни шоп

қилиб. — Гапимга қулоқ солинглр! Наҳотки манавиларнинг сизлардан ҳадиксирашини, қўрқшини билмасангиз? Нега улардан кўрқасиз? Ахир, сизлар кўпчиликсиз-ку...

— Прендик! — дея қичқирди Монтгомери. — Худо ҳаққи, овозингизни ўчиринг!

— Прендик! — дея унга қўшилиб ўшқирди Моро.

Овозим эшитилмасин учун иккови барабар шовқин солаётган эди. Уларнинг ортида бошларини қуйи солинтирганча, менга ўқрайиб, майиб қўллари ерга осилган, елка суяклари туртиб чиққан, букри ҳайвонсифат одамлар туришарди. Шу тобда улар худди ўзларининг инсоний ўтмишларидан ниманидир эслаб, мени тушунишга ҳаракат қилишаётгандек кўринишди кўзимга.

Мен уларнинг гапига парво қилмай бақиравердим, нима деганим ҳозир яхши эсимда йўқ; чамаси, Моро билан Монтгомерини ўлдириш кераклиги, улардан қўрқиннинг мутлақо ҳожати йўқлиги ҳақида уқтирдим, бунинг охир-оқибатда ўзим учун ҳам хавфли эканига эътибор бермай, ҳайвонсифат одамларнинг мясига қуявердим. Гапларимни яхшироқ эшитиш мақсадида жулдур қора кийимдаги кўккўз ҳайвонсифат одам аста дарахтлар панасидан чиқди, мен уни оролга келган куним кечқурун кўргандим. Бошқа махлуқлар ҳам унга эргашишди.

Ниҳоят, пича нафас ростлаш мақсадида бақиритдан тўхтадим.

— Бирпас гапимга қулоқ солинг, — деди Моро қатъий оҳангда, — сўнг майли, нима десангиз, деяверинг.

— Хўш? — дедим мен.

У йўталиб, бир зум ўйлаб олди ва сўнг менга қараб бақира кетди:

— Лотинча гапираман, Прендик, мактаб ўқувчиси даражасида бўлса ҳам айтишга ҳаракат қиламан. Тушунишга урининг. *Ni non sunt homines, sunt animalia qui nos pavemus...** қисқаси, вивисекция қилганмиз. Шунчаки, одамга айлантириш жараёни. Бу ёққа чиқинг, ҳаммасини тушунтириб бераман.

Мен кулдим.

— Алдагани бола яхши, — дедим. — Улар ўзаро гаплашишади, уй-жой қуришади, овқат пишириб ейишади-ку. Улар асли одам бўлишган. Қирғоққа чиқиб бўпман!

— Айтиб қўяй, сиз турган ердан нарёғи чуқур... акула ҳам кўп.

— Айни муддао-да, ўзи шу керак менга, — деб жавоб бердим мен. — Унча қийналиб ўтирмайман. Хўп бўлмаса.

— Ҳой, шошмасангиз-чи.

У чўнтагидан қуёшда ялтираб кетган нимадир чиқариб, оёғи остига ташлади.

— Бу ўқланган тўппонча, — деди у. — Монтгомери ҳам

*Улар одам эмас, ҳайвон, биз уларни...

ташлайди. Биз сиз истаган масофага бориб турамыз. Қирғоққа чиқинг-да, тўппончаларни олинг.

— Лаққиллатманг, сизларда яна бор.

— Ақл билан иш тутинг, Прендик. Аввало, бу оролга сизни мен чақирмаганман. Қолаверса, сизга зиён-заҳмат етказиш ниятимиз бўлганида, кеча тундаёқ ухлатиб қўйиб, нима истасак, қилаверардик. Ниҳоят, бугунги восвослардан қутулдингиз ҳисоб, энди танангизга бир ўйлаб кўринг. Наҳот Монтгомери сиз ўйлаган одамга ўхшаса? Фақат сизнинг фойдангизни деб ортингиздан қувяпмиз. Бу оролга ишониб бўлмайди, унда хатарли мавжудотлар кўп. Кейин, ўзингиз чўкаман, деб турган бўлсангиз, сизни отиб нима қиламиз?

— Унда нега ғорда одамларингиз менга ҳамла қилишди?

— Сизни тутиб, хавф-хатардан сақлаб қолмоқчи эдик. Қочганингиздан сўнг, сизни омон-эсон сақлаш мақсадида атайлаб уларни изингиздан адаштирдик.

Ўйланиб қолдим. Унинг бу гапларида жон бордек эди. Бироқ шу пайт яна бир нима эсимга тушди.

— Ўз кўзим билан кўрмаган бўлсам экан, — дедим, — тош девор ичида, ҳовлида...

— У пума эди.

— Менга қаранг, Прендик, — деди Монтгомери. — Одам эмас, ғирт тўнка экансиз. Бу ёққа чиқинг ахир, анави тўппончаларни олинг, кейин бафуржа гаплашайлик. Шунчалик ҳам бўладими одам.

Гапнинг очиги, мен Морога умуман ишонмасдим, ҳатто ундан кўрқардим. Монтгомери, ҳар тугул, менга яқин ва ишонарлироқ эди.

— Майли, нари кетинглар унда, — дедим мен ва бироз ўйланиб тургач, қўшимча қилдим: — Фақат қўлларингни ҳам кўтариб оласизлар.

— Бунинг иложи йўқ, — деди Монтгомери, боши билан орқадагиларга маъноли ишора қилиб. — Обрўмиз бир тийин бўлади.

— Майли, дарахтларнинг олдига бориб туринглар унда, — дедим мен.

— Бунақа бемазагарчиликни биринчи кўришим... — дея тўнғиллади Монтгомери.

Улар икковлон ўгирилишди-да, чўзиқ кўланка ташлаб турган олтигами, еттита баҳайбат, кучли, бироқ бу дунёнинг бандаларига сира ўхшамайдиган бедаво махлуқлар томон йўналишди. Монтгомери қамчисини қарсиллатган эди, шўрликлар шу заҳоти оёқларини қўлларига олиб, дарахтлар панасига уриб кетишди. Монтгомери билан Моро мендан қониқтирарли масофага узоқлашгач, аста қирғоққа чиқдим-да, тўппончаларни олиб, текшириб кўрдим. Шунчаки бир ҳийла бўлмасин тағин, деб ердаги юмалоқ

лава парчасига қарата ўқ уздим, унинг тўзғиб, қирғоққа қора кукундек сочилганини мириқиб кузатдим.

Лекин барибир кўнглим таскин топмасди.

— Майли, бахташ таваккал, — дедим-да, икки қўлимда биттадан тўппончани тайёр тутганча, улар томон юрдим.

— Маёна бу бошқа гап, — деди Моро анча хотиржам. — Афсус, сизнинг бемаза васвасангиз туфайли бугун жуда кўп қимматли вақтими йўқотдим.

Унинг гап оҳангида андак нафрат ҳам бор эдики, бу менга жуда қаттиқ ботди. Моро билан Монтгомери индамай олдимга тушиб, тўғрига қараб юришди.

Ҳайвонсифат одамлар тўдаси дарахтлар панасида ҳайратланиб кузатиб қолишди. Улар қаршисидан имкон қадар хотиржам ўтишга ҳаракат қилдим. Биттаси ортимдан йўналган эди, Монтгомерининг қамчиси тарсиллаб тушди-ю, у тирақайлаб қочиб қолди. Қолганлари қимир этишмас, бизга тикилганча жойларида қотиб туришарди. Ким билсин, балки улар чиндан ҳам аввал ҳайвон бўлишгандир. Бироқ ҳайвон зотининг фикр юритишга уринишини умрим бино бўлиб энди кўриб турардим.

XIV Б О Б

ДОКТОР МОРОНИНГ ТУШУНТИРГАНИ

— Энди, Прендик, сизга ҳаммасини бир бошдан тушунтириб берай, — деди доктор Моро, озоқ тамадди қилиб, чанқоғимизни қондирганимиздан сўнг. — Шуни айтишим керакки, сиз мен шу пайтгача мулоқотда бўлган меҳмонлар ичида энг шарттакиси экансиз. Айтиб қўяй, бу охириги ён беришим. Мабодо, яна бирор марта ўзимни-ўзим ўлдираман, деб қўрқитишни ният қилсангиз, ўлай агар, оқибати қандай тугашидан қатъи назар, аралашмайман.

У ҳужрамдаги оромкурсида эпчил, қон юқисиз бармоқлари орасида сигара тутганча ўтирарди. Осма чироқнинг хира нурлари унинг оқ сочли бошини ёритар, нигоҳи кичкина дарча ортида милтиллаётган юлдузларга қадалган эди. Мен, иккала қўлимда ҳам биттадан тўппонча, столнинг нариги томонида ўтирар, Мородан иложи борича узоқроқ бўлишга уринардим. Монтгомери негадир кўринмасди. Ўзи торгина хонада, икковининг қуршовида ўтиришга кўзим ҳам учаётгани йўқ эди шу тобда.

— Шундай қилиб, бояги таърифингиз билан айтганда, вивисекция қилинаётган жонзот одам эмас, пума эканлигини тан олдингиз? — деб сўради Моро.

У сал олдин мени ҳовлидаги даҳшатли саҳнани кириб кўриб чиқишга мажбур этган эди.

— Ҳа, у пума, — дедим мен. — Кўрдим, тирик, бироқ шўринг қурғур шунчалик ҳам тилкаланиб, майиб қилинадими.

Эй худо, бундай манзарага қайта гувоҳ бўлишдан ўзинг асра. Бундай қабиҳликни...

— Қўйинг, куйинманг, — деди Моро. — Болалик қилганингиз етар, сал ўзингизни қўлга олинг. Монтгомери ҳам бошда худди сизга ўхшарди. Хуллас, пума эканини тан оласиз, шундайми? Энди жим ўтириб, менинг физиологик назариямга қўлоқ солинг.

Шу асно у гапга тушиб, амалга ошираётган ишининг бутун моҳиятини эринмасдан оқизмай-томизмай тушунтириб чиқди. Унинг далиллари содда, равон, ишонарли эди. Онда-сонда аччиқ киноя ҳам сезилиб турарди гап оҳангида. Мен эсам борган сари қилган ишимдан уялиб, пушаймон чекиб борардим.

Хуллас, мен бу ерда кўрган мавжудотларнинг ҳеч бири аввал одам бўлмаган, барчаси беқиёс вивисекция тажрибаси шарофати билан ҳайвондан одамга айлантирилган экан.

— Юқори малакали вивисекциячи тирик мавжудотлар билан не мўъжизалар яратиши мумкинлигини унутибсиз, — деди Моро. — Шахсан менга келсак, бу ердаги ишларим нега олдинроқ қилинмаганига ҳайрон бўламан. Тўғри, майда-чуйда, арзимаган уринишлар, ампутация, тил кесиш, турли аъзоларни олиб ташлаш каби тажрибалар бўлган, албатта. Ўйлайманки, ғилайлик жарроҳлик йўли билан юзага келтирилиши ва аксинча, буткул йўқотилиши мумкинлиги яхши маълум сизга. Айрим аъзоларнинг олиб ташланиши вужудда пигментнинг ўзгариши, ёғ ҳужайраларининг юзага келиш жараёни турлича кечиши каби иккинчи хил ўзгаришларга сабаб бўлади. Шубҳасиз, буларнинг ҳаммасини эшитгансиз, биласиз.

— Албатта, биламан, — дедим мен. — Бироқ анави бедаволарингиз...

— Гапнинг бердисини айтгунча жим туринг, — деди у қўл ишораси билан мени тўхтатиб. — Мен энди бошладим. Бу шунчаки хомаки тажрибалар, холос. Жарроҳликнинг имкониятлари чексиз. Унинг асосий мақсади фақат кесиш, алмаштириш эмас, бутлаш, яратиш ҳам. Сиз бурун жароҳатланганда амалга ошириладиган операция ҳақида эшитган бўлишингиз керак. Пешонадан бир парча эт кесилиб, бурунга қўйилади-да, тикилади ва шу ҳолатда яра битеди. Бу айрим олинган тана миқёсида унинг қисмларини бир жойдан бошқа жойга кўчириш демак. Бир тирик жонзотнинг аъзосини бошқа тирик жонзотга кўчириб ўрнатиш ҳам мумкин бўлган ҳодиса, мана, масалан, тишни олинг. Одатда, эт билан суяк яра тез битиши учун кўчириб ўтказилади. Жарроҳ янги кесилган жойга тирик мавжудотнинг этини ёки ҳали совумаган танадан олинган керакли суяк парчасини жойлайди-да, тикади. Сиз Хантернинг буқа бўйнига хўроз пихини тикканини эшитгандирсиз. Ё бўлмаса жазонрлик зуавларнинг каркишоҳ-каламушларини эсланг — бу бедаволар ҳам ана шундай, яъни каркишоҳ думидан тасма кесиб, каламуш тумшугига пайвандлаш йўли билан ясалади.

— Ясалади! — дея хитоб қилдим мен. — Демокчисизки...

— Хўдди шундай. Сиз бу ерда кўрган мавжудотлар фақат тилкаланиб, янгича шамойилга солинган жонзотлар, холос. Менинг бутун умрим шунга, жонзотларнинг шакл-шамойилини ўзгартиришни ўрганишга бағишланган. Неча йилдирки, машаққат билан, игна билан қудуқ қазиб ўрганаман бу муаммони. Ҳа, нима бало, намунча қўрқиб кетдингиз, ҳеч қанақа янги гап айтаётганим йўқ-ку. Бу амалий анатомиянинг нақд юзасида узоқ йиллардан буён мана ман деб ётибди, фақат унга дадил қўл уришга ҳеч кимнинг юраги дов бермайди. Менга фақат ҳайвоннинг ташқи қиёфасини ўзгартиришгина маълум эмас. Организм физиологиясини, унинг кимёвий таркибини ҳам маълум миқдорда ўзгартириш мумкин. Жумладан, узоққа бориб нима қиламиз, вакцинация қилиш ёки бошқа қатор жонли, жонсиз нарсалар билан қилинадиган пайвандлаш ишлари бунга яққол мисол бўла олади, буларнинг барини яхши биласиз, сизга айтиб ўтиришимнинг ҳожати йўқ. Қон қуйиш ҳам худди шунинг ўзгиниси, дарвоқе, мен фаолиятимни шуни ўрганишдан бошлаганман. Буларнинг ҳаммаси бир-бирига жуда яқин. Улардан анча йироқ ҳамда мураккаброқ саналмиш операциялар ўрта аср жарроҳлари томонидан ўтказилган, улар пашмалоқ одам, майибу мажруҳ гадо, қулги қўзғайдиган бадбуруш масхарабозлар ясаганлар; улар санъатининг анча-мунча қолдиқлари ҳозир ҳам масхарабоз ва акробатларни тайёрлашда асқотади. Виктор Гюго "Кулаётган одам" асарига буларни хўб тасвирлаган... Ўйлайманки, энди мени яхшироқ тушунаётгандирсиз. Ҳайвон танасининг бир жойини бошқа жойига кўчириш мумкинлигини ёки бир ҳайвон этини иккинчи ҳайвонга кўчириш имконияти борлигини, организмнинг кимёвий реакциясини, ўсиш ва ривожланиш характерини, тана аъзолари харакатини ўзгартириш, ҳатто ички тузилишининг туб моҳиятини ҳам ўзгартириб юбориш эҳтимоли мавжудлигини тушуна бошлагандирсиз?

Шунга қарамай, токи бу иш билан мен шуғулланганимга қадар, ҳозирги толиби илмлардан ҳеч қайсиниси бу фавқулодда илм соҳасига тартибли ва тугал қўл урмади. Қилинган бўлса, жарроҳлик илмининг сўнгги ютуқлари сифатида унча-мунча шу қабилдаги тасодифий ишлар қилинди, холос. Ўша ишлар ҳам, агар эсингизга тушаётган бўлса, аслида ўз ҳолича, мутлақо тасодифан жоҳил шахслар ёинки жиноятчилар томонидан, от ва ит ўргатувчилар, худлас, ўз шахсий манфаатини кўзлаган турли тоифадаги ғирт саводсиз, истеъдоди бир пул одамлар томонидан амалга оширилди. Антисептик жарроҳлик билан қуролланган ҳолда, тирик организм қонуниятларини яхши билган олим сифатида бу муаммо устида биринчи бўлиб мен иш бошладим, десам бўлаверади.

Бироқ бу бундай ишлар илгари ҳеч қилинмаган, деганим эмас, номаълум уринишлар бўлган, албатта. Масалан, сиам

эгизакларини олайлик... Ёки инквизиция даври зиндонларидаги ишларни... Шубҳасиз, уларнинг асосий мақсади даҳшатли қийноқ усулларини ўйлаб топиш эди, бироқ инквизициячилар ичида маълум илмий мақсадни кўзлаганлар ҳам топилган бўлиши мумкин.

— Бироқ, — дея унинг гапини бўлдим мен, — махлуқларингизнинг тили бор-ку!

У буни тасдиқлади ва вивисекциянинг имконияти фақат тана ўзгартириш билан чегараланмаслигини исботлай кетди. Масалан, чўчқа учун нима зарур бўлса, барини ўзгартириш мумкин. Ақлий фаолият организмга нисбатан кам ўрганилган. Айни кунда ниҳоятда ривожланган гипноз илми ҳали кўп эски инстинктларни янгича таъсир билан алмаштириш, мияга қаттиқ ўрнашган ёки мерос бўлиб авлоддан-авлодга ўтиб келаётган фикр-тушунчаларни келажакда пайвандлаш ёки кўчириб ўзгартириш имкониятларини ваъда қилмоқда. Биз ақлий тарбия деб атаган ҳодисаларнинг аксарияти аслида инстинктнинг сунъий ўзгартирилиши, бузилиши, холос; жанговарлик туйғуси ўзни мардона қурбон этиш деб, тийилган жинсий майл эса тақводорлик туйғуси дея сингдирила-веради. Одам билан маймун ўртасидаги асосий фарқ асосан бўғизда, яъни маймуннинг фикр ифодаловчи фарқли товуш тугунчакларини ҳосил қила олмаслигида, деб изоҳлади Моро. Мен унинг бу фикрига қўшилмадим, бироқ у, худди эътирозимни бир пулга олмагандек, гапимга қаршилиқ билдириб ўтирмади. Йўқ, худди шундай, дея фикрини такрор тасдиқлади-да, яна гапида давом этди.

Мен ундан тажриба учун нега айнан одам қиёфасини танлаганини сўрадим. Унинг бу танловида инсон қавмига нисбатан қандайдир хусумат яшириндек туюларди. Не ажабки, бу ҳис ҳозир ҳам мени тарк этгани йўқ.

Мутлақо тасодифан шундай бўлган, деб тушунтирди у.

— Ўзи-ку, худди шундай муваффақият билан секин қўйни ламага, ламани эса қўйга айлантираверсам ҳам бўларди. Биласизми, инсон қиёфасида ҳайвонникидан қандайдир фарқли, ниҳоятда кучли эстетик туйғу уйғотувчи нимадир бордек туюлди. Бироқ мен фақат одам яратиш билангина чегараланганим йўқ. Бир неча марта... — У бир дақиқа жим қолди. — Эҳ, бу ҳаёт! Сувдек оқди-кетди-я, умрим! Қаранг, сизни қутқараман, деб ўзи қимматли бир кунимни йўқотдим, яна бир соатдан бери лақиллаб, ҳисоб бериб ўтирганимни-чи?

— Лекин барибир мен сизни тушунолмаяпман, — дедим. — Тирик жонзотларни азоблаётганингизни нима билан оқлайсиз? Менимча, вивисекцияни фақат шу ҳолдагина оқлаш мумкинки, агар у...

— Ҳа, албатта, — дея илиб кетди Моро. — Бироқ, кўриб турибсизки, менинг маслагим ўзгача. Умуман, биз иккимиз бошқа-бошқа қутбларданмиз. Сиз материалистсиз.

— Бўлмаган гап, мен мутлақо материалист эмасман, — дедим мен қизишиб.

— Менинг нуқтаи назаримдан шундай, ҳа, фақат менинг нуқтаи назаримдан. Зеро, биз битта масалада — азоб-уқубатлар масаласида келиша олмадик. Шунга билингики, токи сиз дод-фарёдларни эшитиб ёхуд азобланаётганларни кўриб, қийналаркансиз, азоб-уқубатлар таъсирига бериларкансиз ва бу гуноҳ ҳақидаги дунёқарашингизни белгилар экан, ҳайвондан заррача фарқингиз йўқ, фақат унга нисбатан хиёл тиниқроқ фикрлайсиз, холос. Бу азоб...

Унинг қувлик билан гапни айлантираверишидан сабрим тугаб, энсам қотган каби елка қисдим.

— Э, нақадар арзимас нарса у! Илм-фан билан машғул тафаккур унинг қанчалик арзимаслигини чуқур тушуниб етмоғи зарур! Эҳтимол, кичкинагина сайёрамиздан бошқа ерда — исталган юдузга чиқиб-чиқмай, ортга қарасангиз, мутлақо кўринмай кетувчи шу юмалоқ коинот заррасидан нарида сиз билан биз азобу уқубат деб атаган тушунчанинг номи ҳам йўқдир. Балки биз эндигина тимироскилаб очаётган қонунлардан бошқа нарсанинг топилиши гумондир... Ҳатто биз яшаб турган заминда, тирик жонзотлар орасида ҳам азоб-уқубат дегани нима ўзи?

У шундай деб чўнтагидан пакки чиқарди, унинг ингичка тигли пичоқчасини очди-да, оёғи менга яхшироқ кўринсин учун оромкурсда яқинимга сурилди. Сўнг шовилмай сийпалаб сонидан бир ерини таялади-да, пичоқ тигини ғирч этиб санчиб олди.

— Шубҳа йўқки, буни биринчи марта кўришингиз эмас. Игна санчганчалик ҳам оғриқ сезилгани йўқ. Бу нимани кўрсатади? Оғриқни ҳис этиш сезгиси мускул учун шарт эмас, шу боис ҳам унда бу сезги йўқ; лекин терининг айрим жойлари оғриқни оз-моз сезиши мумкин, демак, соннинг ҳам у ер-бу ери уни сезиши керак. Умуман, оғриқ — бу худди шифокорлар каби бизни ташқи таъсирдан огоҳлантириб, эҳтиёткор бўлишга ўргатувчи ички маслаҳатгўйимиз. Барча тирик ҳужайралар, шу жумладан, асаб томирлари ҳам мутлақо оғриқ сезмайди, ҳаттоки ҳиссий асаб толалари ҳам шундай. Кўз асаб ҳужайраларида ҳам чинакам оғриқ сезгиси бўлмайди. Кўз асаб ҳужайралари жароҳатланса, худди қулоққа зарар етганда шанғиллагани каби, кўз олдида чақин чақнагандек бўлади. Ўсимликлар оғриқ сезишмайди, майда жониворлар — юлдузбалиқлар, қисқичбақа сингари жониворлар ҳам оғриқ сезишмаса керак. Одамларга келсак, улар қанчалик ақлан камол топсалар, шунча ўз жонларининг тинчини кўзлаб юрадиган бўладилар ва хавфдан огоҳлантирувчи омил — оғриққа камроқ муҳтожлик сезадилар. Мен тараққиёт жараёнида эртами-кечми рад этилиши мумкин бўлмаган бирор нокерак нарса ҳақида эшитган эмасман. Сиз-чи?

Мана кўрасиз, азоб туйғуси ҳам кераксиз бўлиб қолади бир куни.

Қолаверса, Прендик, мен барча бамаъни одамлар қатори художўйман. Балки тангрининг иродаси сиздан кўра кўпроқ менга аёндыр, чунки мен бутун умрим мобайнида унинг илму амалларини қўлимдан келганча ўргандим, сиз, адашмасам, у вақт яланғоч шаталоқ отиб юрардингиз. Яна қайтариб айтаман: роҳат ва уқубатнинг жаннатга ҳам, дўзахга ҳам алоқаси йўқ. Роҳат ва уқубат! О! Тақводор кимсаларнинг ибодат чоғидаги жазаваси улар учун Муҳаммад пайгамбар айтган жаннатий роҳат-фароғатнинг ўзи эмасми? Фақат роҳат ва уқубат билангина кун кечираётган тумонат эркагу аёлда наҳот ҳайвонлик муҳри — ўзлари бино бўлган аждодларидан мерос муҳр сақланиб қолмаган, Прендик?! Токи сўнгги нафасимиз чиқиб, қаро ерга кирмас эканмиз, роҳат ва уқубат бизни ҳеч қачон тарк этмайди.

Кўрдингизми, мен илмий ишни ўзимча эмас, у ўзи бошлаган йўл бўйлаб давом эттирдим. Илмий иш таомили шу ўзи. Дейлик, мен бир муаммога дуч келиб, унга жавоб топиш йўлларини ахтардим, энди топдим, деганимда, у тагин бир янги муаммо туғдирди. Шундаймикан ёки бундай?.. Олим одам учун бу саволлар қанчалик муҳим эканини тасаввур этолмайсиз, уни шу тобда қандай ақлий эҳтирос қамраб олишини билсангиз эди! Бу фикрий тугённинг фаройиб, таърифлаб бўлмас кайфини туйишни хаёлга ҳам сиғдира олмайсиз. Қаршингдаги мутлақ ҳайвон ҳам, одам ҳам эмас, жумбоқ. Ачиниш ҳисси... у ҳақда эшитсам, қачонлардир унутган нарсамни эслагандай бўламан. Мақсадим, бирдан бир мақсадим тирик организмнинг пластиклигини ипидан-игнасигача мукамал ўрганиш эди.

— Бироқ бу ўтакетган разиллик-ку, ахир! — дедим мен.

— Бу ишнинг маънавий томони мени заррача қизиқтирган эмас. Табиатни ўрганган сари одам ҳам унинг ўзи каби бешафқат бўлиб бораркан. Мен фақат ишладим, кўзлаган мақсадимдан бошқа нарсани ўйламадим, қўлимдан чиққани форга кетаверди... Мен, Монтгомери ва олти нафар полинезиялик қўноқ бу ерга келиб тушганимизга, мана, ҳадемай, ўн бир йил тўлади. Ям-яшил сокин орол, бизни қуршаб турган бепоеъ океан худди кечагидек кўз ўнгимда. Оролни табиат баайни мен учун яратгандек эди.

Юкларни тушуриб, бошпана қуришга киришдик. Қўноқлар жарлик яқинида ўзларига қапа тиклашди. Мен ўзим билан олиб келган ҳайвонлар устида иш бошладим. Дастлаб унча-мунча кутилмаган муваффақиятсизликларга ҳам дуч келдим. Ишни қўйдан бошлагандим, бироқ иккинчи куниеъ тиғ сал нотўғри кетиб қолиб, жони узилди. Иккинчи қўйга қўл урдим, кўп азоб чекди, жонивор, ахийри яралари битсин учун тек қўйдим. Ишни тугатганимда, у менга худди одамнинг ўзи бўлиб кўринган эди, бироқ пича вақт ўтгач, қараб-қараб ундан хафсалам пир бўла

бошлади, йўл қўйган хатоларим кўзимга аниқ кўринди, мени ниҳоятда ваҳм босди: бу жониворнинг онги оддий қўйникидан сира фарқ қилмасди. Тикилганим сари у кўзимга беўхшов кўринаверди ва бор-э, деб ундан воз кечдим-қўйдим. Қўй қавмида умуман юрак деган нарса бўлмас экан, билгани фақат кўрқув ва фарёд, салгина қийинчилик билан юзма-юз келиши дегунча зир титрашади, хуллас, одам яшаш учун мутлақо тўғри келишмас экан улар.

Сўнг гориллага ўтдим, ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ишлаб, кўп машаққатлар чекиб, биринчи одамни ясадим. Ҳафталаб, тунни тун, кунни кун демай ишладим, лекин барибир мақсадимга эришдим. Одам-ку, амаллаб ясашга ясалди, энди миясини қайта ишлашни айгинг; қанча нарсани қўшиш, ўзгартириш керак бўлди. У олдимда тайёр, ўраб-чирмалган, боғлиқ ҳолда қимир этмай ётаркан, ҳабаш ирқига бундан ортиқ мос келадиган нусха топилмаса керак, деб кўнглимдан ўтказардим. Яшаб кетишига ишонч ҳосил қилиб, сал-пал кўнглим тинчлангач, уни ёлғиз қолдириб, мана шу, биз суҳбат қураётган ҳужрага кирдим. Кирсам, Монтгомери ўтирибди, қарасам, иш чатоқ, худди сизнинг кўйингизга тушиб қолган. У ҳам худди сиз каби одамга айлангирилаётган махлуқнинг оҳ-воҳини эшитиб турган-да. Бошда унга кўп нарсани тушунтириб ўтирмадим. Қўноқлар ҳам воқеадан хабар топиб, унча-мунча нарсага ақллари етиб қолган эди. Мени кўришса, эс-хоналари чиқиб, зир титрайдиган бўлиб қолишди. Монтгомерини эпини қилиб ўзим томонга оғдириб олдим. Иккаламининг ҳам дарду ҳасратимиз қўноқларни қочириб юбормасликда бўлиб қолди. Охири учтаси барибир жуфтакни ростлади, эвини қилиб бўлмади ва биз яхтадан ажрадик. Мен ихлос билан ясаган одамимни ўқита бошладим — бу тахминан уч-тўрт ойга яқин чўзилди. Унга оз-моз инглизчани ўргатдим, санашни машқ қилдирдим, ҳатто алифбони ёд олдиришга ҳам уриниб кўрдим. Мен ҳаётимда ундан бешбаттар уқувсиз гумроҳларни ҳам кўрганман, бироқ у ўргангунча жуда қийналди. Ахир мияси баайни топ-тоза дафтар варағи эди-да, ҳатто ўзининг келиб чиқишини ҳам билмасди, боёқиш. Яралари битиб, тузалиб, фақат айрим носоғлиқ аломатларию сал-пал оёқ оқсаши қолганда, оз-моз гапирадиган бўлганидан сўнг, уни қўноқлар олдига бошлаб келдим ва бу кимса энди сизлар билан яшайди, деб айтдим.

Даставвал уни кўриб қўноқларнинг кайфи учиб кетди. Бу мени бироз ранжитди, чунки ўз ижодим маҳсули ҳақида яхши фикрда эдим. Бироқ, у тушмагур шунақа ёқимтой, аломат чиқиб қолдики, ҳаш-паш дегунча қўноқларни ўзига бутунлай ийдирди-олди, ҳатто унинг тарбияси билан ҳам ўзлари шуғуллана бошлашди. Унинг зеҳни ўткир, ҳар балони тез қабул қилиб, тез ўрганар, ўхшатиб тақлид қиларди. У ўзига шунақанги боп қапа қуриб олдики, қўноқларникидан ўлса, ўлиги ортиқ эди. Қўноқлар ичида битта сал тақводорроғи бор эди, ўша унга

ўқишни ўргатди, тўғрироғи, сал-пал ҳарф танитди; миясига оддий ахлоқ-одоб тушунчаларини сингдиришга уриниб кўрди, буни қарангки, унда маймунлик сифатлари намоён бўлмади.

Бир неча кун ишдан қўлим бўшаб, инглиз физиологларининг кўзи мошдек очилсин учун Англияга бу ҳақда ёзиб юборайми ҳам дедим. Бахтга қарши, бир куни унинг дарахт шохида ўтириб, жиғига тегаётган иккита қўноқни гудиллаб сўкаётгани устидан чиқдим. Мен уни уришиб бердим, бундай қилиш ярамаслигини яхшилаб тушунтирдим, уялтирдим ва ижодим маҳсулини Англияга олиб боришдан аввал янада яхшироқ натижага эришим керак, деган хулосага келиб, хонамга қайтдим. Яхши натижаларга эришмадим эмас, эришдим; бироқ ишим мен истагандек астойдил юришиб кетмади, минг уринмайин, улардаги ҳайвоний қусур йўқолмади, кундан-кунга намоён бўлаверди, кундан-кунга... Аммо барибир мақсадимга эришим бор. Нақадар қийин бўлмасин, барибир... Анави пума...

Бор гал шу. Қўноқлар битта қолмай ўлиб кетишди. Бири баркасан ағанаб, чўкиб ўлди, биттаси товонидаги ярага бўлмағур ўсимлик заҳри тушиб, жон берди. Яхтада қочган учтаси ҳам чўкиб кетган бўлиши керак. Қолган биттасини эса... ўлдиришди. Начора, уларсиз ҳам кундалик юмушларимизни басарлашга мажбур бўлдик. Монтгомери дастлаб ўзини худди сиз каби тутди, кейин...

— Охирги қўноқ нима бўлиб ўлди? — дея чўрт кесиб сўрадим мен.

— Гап шундаки, бир қанча одамсифат мавжудотларни тажриба қилиб кўргач, яна битта махлуқни яратдим... — Моро шундай деб чайналди.

— Хўш, кейин-чи? — деб сўрадим мен.

— Уни ўлдиришди.

— Тушунмадим, — дедим мен. — Айтмоқчисизки...

— Ўша ўлдирди қўноқни, энди тушунгандирсиз? Мавжудотларнинг ҳам бир нечасини тутиб, бошига етди. Уни ушлаймиз деб икки кун овора бўлдик. Тасодифан занжиридан бўшаб кетди, қочади, деб ким ҳам ўйлабди уни. Ўзи ишни энди бошлагандим, ҳали тўла битгани йўқ эди. Шунчаки, тажриба қилаётувдик... Ўзиям даҳшат эди-да: панжалари йўқ, калласи бир бало, ерда илонга ўхшаб судраларди. Кучи танасига сиғмайди, қимирлагани сари оғриқдан тўлғониб биланглайди, ерда худди денгиз чўчқаси каби сузаётгандек ҳаракат қилади. Йўлида нимаики учраса, уйини куйдириб, анча пайт ўрмонда яширин кун кечирди, изига тушганимиздан сўнг оролнинг шимол томонига қараб қочди. Уни қўлга тушириш учун иккига бўлинишимизга тўғри келди. Монтгомери мен билан бораман деб туриб олди. Қўноқда милтиғи бор эди, қарангки, унинг жасадини топганимизда милтиқ "S" ҳарфи шаклида букланиб, тамомила ғажиб ташланганди...

Иблисни Монтгомери отиб ўлдирди. Шундан бери фақат одам ёки майда-чуйда мавжудотларни тажриба қиламан.

У жимиб қолди. Мен унинг юзидан кўзимни узмасдим.

— Англиядаги тўққиз йилни ҳам қўшганда, йигирма йилдирки, шу ишни қиламан, бироқ яратган ҳар бир нарсамдан мени қониқтирмайдиган нимадир топилади ва яна янги тажрибаларга уннайман. Баъзан сал мақсадимга етгандек бўламан, баъзан узоқлашаман, ишқилиб, кўзлаган чўққимни ҳали забт этолганимча йўқ. Ҳайвонни одам қиёфасига ҳеч қийналмай кирита оламан, уни чайир ва чаққон ёки кучли ва баҳайбат қилиш ҳам кўлимдан келади; бироқ қўл ва тирноқларни яшаш масаласида мендан ожиз одам йўқ; бу шу қадар нозик ишки, асти қўяверасиз, ҳарчанд уринмайин, уларни сира ўхшатолмайман. Бироқ энг мураккаб иш — уларнинг миясини ўзгартириш. Яратилмиш мавжудотларнинг онг даражаси баъзан ўта паст ёки узуқ-юлуқ чиқиб қолади. Энг ёмони — буларнинг барчаси замирида алланечук англаб ва аниқлаб бўлмас ҳис-туйғулар ётгани. Кутилмаганда улардан инсоният учун зарарли интилиш, туйғу ва хоҳиш-ирода худди вулқондек отилиб чиқади ва мавжудотларнинг бутун борлигини ҳадик, адоват ва нафрат билан тўлдириб тоширади. Сизга бу махлуқларим кўзингиз тушганда ғалати ва жирканч кўринади, мен эса уларни яратган пайтимда росмана одамдек қабул қиламан. Фақат кейинчалик, уларни анча вақт кузатганимдан сўнггина ҳафсалам совиёди. Бирин-сирин хатти-ҳаракатларида ҳайвоний аломатлар қалқиб юзага чиқаверади, кўзга аниқ ташланаверади... Аммо барибир мен ғалаба қозонишим керак. Ҳар сафар тирик жонзотни ўт ловиллаб турган уқубат ўчоғига ташлаганимда, ўзимга-ўзим, мана, энди ундаги барча ҳайвоний сифатлар ёниб кул бўлди, лоақал шу гал ундан ўзим кўзлаган махлуқни бино қиларман, дейман, лекин қани энди?! Бир томондан, мундоқ ўйлаб қараганда, ўн йил муддат ҳеч нарса эмас. Инсон инсон бўлгунича минг йиллар кетган...

Шундай деб у маъюс ўй суриб қолди.

— Бироқ мен мақсадим сари яқинлашяпман... Анави пума...

Пича жимликдан сўнг у давом этди:

— Ҳайвон барибир ҳайвонлигини қилар экан. Сал назардан қочирдим дегунимча, эски қилиқларини эслаб, ҳайвоний сифатларини намоён эта бошлашади...

Яна орага узоқ жимлик чўқди.

— Махлуқларингиз бари анави ғорда яшайдими? — деб сўрадим мен.

— Ҳа. Уларда ҳайвоний хислатлар кўринди дегунча ўз ҳолларига ташлайман, ўзлари тез топиб олишади у ёқни. Бу уйдан, айниқса, мендан ўлгудек қўрқишади. Ғорда одамларга таассуб қилиб яшашади. Монтгомери улар билан иноқ,

борди-келди қилиб туради. Битта-иккитасини бизга ёрдамлашиб, унча-мунча оғиримизни енгил қилишга ҳам одатлантирган. Менга айтишга уялади-ю, лекин сезаман: раҳми келади уларга. Албатта, менинг қаршилиқ жойим йўқ, бу унинг шахсий иши. Мен эсам, уларни кўрганда фақат ўз ишимдан норизолик туйғусини туяман. Улар худди тақводор қўноқ ўргатиб кетганидек, онгли ҳаётга таассуб қилиб яшашади, шўрликлар. Улар ўзларича қонун деб номлайдиган бир нималар ҳам бор. "Ҳамма нарсага қодир яратгувчи"лари, яъни каминага атаб мадҳия ҳам ўқийдилар. Ўзлари ўзларига уя қовлашади, мева-чева теришади, ўт-ҳалшак йиғишади, ҳаттоки оила ҳам қуришади. Менга улар ичидан-ташигача, ҳатто қалбларида нима борлигига қадар аён, уларнинг ҳайвондан бир туки ўзга эмас, ҳайвоний туйғулар — нафрат ва ҳирс уларга доимо ҳамроҳ, жўш уриб, ўзини намоён этиб туради. Хуллас, ўта ғаройиб бу махлуқлар! Барча тирик жонзотлар каби, улар ҳам жуда мураккаб. Уларда қисман мағрурлик, қисман беҳуда жинсий майл, қисман ноўрин синчковлик мужассамлашган ғалати бир интилиш сезилади. Буни кўриб, менинг фақат кулгим қистайди... Лекин пумадан умидим катта, унинг боши ва мияси устида қаттиқ ишлаяпман...

Шундай деб у узоқ вақт жим қолди. Биз иккимиз ҳам ўз ўй-хаёлларимизга ғарқ эдик.

— Хўш, — деди у ниҳоят, — нималарни ўйлаб кетдингиз? Ҳали ҳам мендан кўрқасизми?

Мен унга кўз ташладим, қаршимда рангпар, оплюқ сочли, қарашлари хотиржам мўйсафид ўтирарди. Шу хотиржамлиги, қадди-бастининг улуғворлиги унга ҳусн бағишлаган, минг нафар хушбичим қария орасидан ҳам унинг яққол ажралиб туриши аниқ эди. Ичимда нимадир зил кетгандек бўлди, саъволига жавоб қайтариш ўрнига икки қўлимдаги тўппончани унга тутдим.

— Сизда тураверсин, — деди у эсноғини босиб.

Ўрнидан қўзғалиб, менга бироз тикилиб турди-да, кулди.

— Икки кундан бери роса кунингизни кўрдингиз, — деди. — Мана, келишиб ҳам олдик. Энди ётиб, дам олсангиз ҳам бўлар. Хўп, майли, тунингиз хайрли бўлсин!

У яна пича ўйланиб турди-да, сўнг ичкари эшикни очиб, чиқиб кетди. Мен дарров бориб ташқи эшикни қулфладим.

Сўнг яна жойимга келиб чўкдим, руҳим ланж, ҳам ақлан, ҳам жисмонан чарчаган ҳолда, ҳеч нарсани ўйлагим келмай анча ўтирдим. Қорамтир дарча худди кўзга айланиб, мени кузатаётганга ўхшарди. Ниҳоят, ўзимни мажбурлаб, чироқни ўчирдим ва тўр беланчакка чиқиб ётдим. Сал ўтмай кўзим илинди.

ҲАЙВОНСИФАТ ОДАМЛАР ТАЪРИФИДА

Уйқудан эрта тонгда уйғондим. Уйғонишим ҳамон Моро билан бўлган кечаги суҳбат лоп этиб ёдимга келди. Беланчакдан тушиб, эшикнинг қулф- қулфмаслигини текшириб кўрдим. Сўнг деразага қопланган панжарани назардан ўтказдим. Бу махлуқлар одамга ўхшашгани билан ҳайвондан фарқлари йўқ, одам тусидаги қўрқинчли тасқаралар, холос, улардан не кутиш мумкинлиги менга ҳозирча қоронғи. Бу эса оддий қўрқувдан ҳам ваҳималироқ. Эшик тақиллаб, Млингнинг бўғиқ, манқа овози эшитилди. Тўптончалардан бирини шу заҳоти чўнтагимга солиб, ўқ узишга ҳозирландим-да, эшикни очдим.

Млинг сабзавотдан тайёрланган одатдаги нонуштадан ташқари унча яхши пиширилмаган қуён гўшти кўтариб кирди ва менга салом берди. Орқасидан Монтгомери кириб келди. Кўзлари олма териб, ўша заҳоти қўлим чўнтагимдалигини илғади ва у зўрма-зўраки илжайди.

Ўша куни пумага дам берилди, яралари битиб, тузалиши керак экан; бўш бўлишига қарамай, Моро одатига кўра кунни ёлғиз ўтказди, бизга қўшилмади. Мен эсам, фурсатдан фойдаланиб, Монтгомеридан ҳайвонсифат одамлар, уларнинг ҳаёти тўғрисида билмаган нарсаларимни сўраб-суриштирдим. Айниқса, бир нарсани — бу алвастиларнинг Моро ва Монтгомерига дахл этиб, сўнг бир-бирлари билан гажишишларига нима монелик қилаётганини жуда-жуда билгим келарди.

Монтгомерининг гапига қараганда, Моро икковини омон сақлаб турган бирдан-бир нарса махлуқлар ақлий даражасининг чекланганлиги эди. Уларнинг онги бошқа ҳайвонларникидан анча юқори эканига қарамай, ҳайвоний туйғулари тез-тез уйғониб туришидан қатъи назар, улар онгига Моро сингдирган, ақлий фаолиятларини жилоблаб турувчи маълум қуйма ғоялар ҳам йўқ эмас эди. Улар чиндан ҳам гипнозланган, айрим нарсалар мутлақо мумкин эмас, айрим нарсалар эса таъқиқланади, деб ўргатилганди, бу таъқиқу чеклашлар мияларининг қатига шу қадар ўрнашгандики, уларга итоат этмаслик ёки қарши бош кўтариш ҳалокат ҳисобланарди. Шунга қарамай, айрим ҳолларда азалий туйғулар Моро сингдирган шартларга зид келиб қолар, бироқ бу доим ҳам аҳамият касб этавермасди. Қонун деб номланувчи қатор таъқиқлар (уларни қироат билан зикр тушишлари гувоҳи бўлганман) улар миясига мустақкам ўрнашган, бироқ қайсар ҳайвоний табиатлари билан доимо курашда эди. Улар тинимсиз равишда такрорлаб юрувчи бу Қонун ва, фикримча, Моро уларнинг қон таъмини билишларига имкони борица монелик қиларди. Моро ҳам, Монтгомери ҳам махлуқлар

томонидан бу таъмининг туйилиши не балоларга сабаб бўлишини яхши тушунарди.

Монтгомерининг айтишича, ҳайвонсифат одамларда, айниқса, мушуклар қавмига мансубларида қоронғи тушиши билан Қонундан қўрқиш ҳисси чекиниб, ҳайвоний хислатлар кучаяркан. Қош қорайиши билан уларнинг важоҳатлари ўзгариб, ўлжа кетидан қувиш истаги жўш урар, кундузи ҳеч журъат этолмайдиган ишларга шайланишаркан. Айнан шу сабаб оролга келган куним кечқурун мени қоплонсифат одам қувлаган экан. Бироқ оролга келган дастлабки кунларимда улар Қонунни хуфиёна, фақат тунда бузишарди, кундуз ёруғида эса жамики қонун-қоидаларга тўла итоат ва ҳурмат-эҳтиром ҳукм сурарди.

Энди орол ва унинг ҳайвонсифат аҳолиси хусусида айрим умумий маълумотларни айтиб ўтай. Қиргоғи эгри-бугри, пастқам бу оролнинг майдони нари борса етти ёки саккиз квадрат мил* келарди. Ўзи вулқон туфайли вужудга келган, уч томондан ҳам маржон қоялар билан ўралган. Оролнинг шимол томонидаги доимий тутаб турадиган ер ёриқлари ҳамда қайнар булоқлар бир пайтлар оролни вужудга келтирган асов кучлардан нишона. Вақти-вақти билан сал-пал ер қимирлаши ҳам кузатилади, баъзи ёриқлар туриб-туриб буғ пуркаб қолади. Бундан бошқа деярли ҳеч нарса сезилмайди. Монтгомери берган маълумотларга кўра, оролда яшовчи асосий аҳоли Моронинг қўлидан чиққан, чакалакзорларда яшовчи одамзот қавмига бегона майда жонзотларни ҳисобламаганда, олтмишдан ортиқ ғаройиб тасқарадан иборат эди. Бундай мавжудотлар жами юз йигирматача яратилган, бироқ аксарияти ўлиб кетган, айримларининг, Моро менга гапириб бергандагидек қўлсиз-оёқсиз, биланглаб, ёрмалаб юрадиганларининг эса баҳридан ўтилган. Улар кўпайишга яхшигина кўпайишаркан-у, бироқ насллари яшаб кетмас экан. Монтгомерининг айтишича, янги туғилганларнинг бирортасида ҳам инсонлик аломати бўлмаган. Моро улар билан ҳам шуғулланиб, айримларига инсон қиёфасини бахш этишга ҳаракат қилиб кўрибди. Аёллари эркакларга нисбатан озчиликни ташкил қилиб, сўққабошлик Қонунда қайд этилганига қарамай, аксарият эркаклар уларнинг кўнглини яширинча овлайверишаркан.

Мен ҳайвонсифат одамлар таърифини бекаму кўст келтиролмайман — кўзим майда икир-чикирларни илғашга ожиз, афсуски, уларнинг суратларини ҳам сизга чизиб кўрсатолмайман. Улар афт-ангоридagi одамни ҳайратга соладиган нарса оёқларининг таналарига нисбатан калталиги эди; қаранг, ҳусн-тароват ҳақидаги инсон тасаввури нисбий экан — бора-бора кўзим уларнинг ўша туришига ҳам кўникиб қолдики, оқибатда, ўзимнинг узун оёқларим ўзимга эриш туюла бошлади. Яна бир жойи, уларнинг

*Мазкур тавсиф Ноубл ороли тавсифига тўла тўғри келади. — Ч.Э.П.

юзлари олдинга бўртиб чиққан, беллари беўхшов букри, одамникига сира ўхшамасди. Ҳатто маймунсифат одамнинг бели ҳам одамники каби хипча, чиройли эмасди. Кўпчилигининг элкаси беўхшов туртиб чиққан, калта қўллари шалвираб, икки ёнига осилиб турарди. Ораларида юнглилар ҳам йўқ эмасди, бироқ ўта сержун, ўсиқ юнглилар кам эди, ҳар тугул, менга оролда яшаган даврим бундайлар дуч келмади.

Яна бир кўзга ялт этиб ташланувчи қусур уларнинг юз гузилишида зоҳир — деярли ҳаммаларининг даҳани олдинга туртиб чиққан, қулоқлари хунук, бурунлари дўрдайган, пачоқ, сочлари эса пахмоқ, дағал, кўзларининг туси ҳам, ўрнашиши ҳам ўта ғалати эди. Уларнинг ҳеч қайсиниси жилмаёлмас, фақат маймунсифат одамгина базўр ишшайрди, холос. Бу умумий сифатларни ҳисобламаганда, уларнинг қиёфаларида сира ўхшашлик йўқ, ҳар бирида асл наслий сифатлари сақланиб қолган, гарчи улар одам қиёфасида эса-да, бу уларнинг аслида қоплон, ҳўкиз ё чўчқа эканликларини, бир ёки бир неча жонивордан бино бўлганликларини яширолмасди. Овозларида ҳам катта фарқ сезиларди. Қўллари сира қўлга ўхшамас, айримлариники одамзот қўлини эслатгани билан, ҳар кимда панжа сони ҳар хил, тирноқлари дағал, бармоқлари ҳеч нарсани сезмасди.

Ҳайвонсифат одамлар ичида энг ваҳималиси қоплонсифат одам ҳамда сиртлон ва чўчқадан ясалгани эди. Баркасни соҳилга чиқарган уч нафар ҳўкизсифат одам баҳайбатликда улардан ҳам ўтарди. Улардан кейинда кумушсимон пахмоқ юнгли Қонун жарчиси, Млинг ҳамда қип-қизил масхарабознинг ўзи — маймун билан эчки қоришуви натижасида юзага келган махлуқ турарди. Улардан ташқари яна уч нафар тўнғизсифат одам, битта чўчқасифат аёл, от ва каркидон чатишмаси ҳамда нимадан ясалгани менга номаълум бир қанча заифалар мавжуд эди. Яна анчагина бўрисифат одамлар, битта айиқ ва ҳўкиз қоришмаси ҳамда битта кўппаксифат одам ҳам бор. Маймунсифат одам тўғрисида аввал эшитгансиз; бундан ташқари, у ерда тагин бир ўлгудек жирканч, сассиқ, мен кўзим тушди дегунча ижирғанадиган урғочи тулки ва айиқдан бино бўлмиш кампир ҳам юрарди. Айтишларича, у ниҳоятда тақводор ва ўтакетган Қонун тарафдори эмиш. Улар ичида энг пачоғи беш-олти нафар ёш олачипор махлуқ ва ҳув, ўша ленивецга ўхшаш қизғиш тус миттивой эди.

Дастлаб бу махлуқларни кўриб, этим жунжикиб юрган бўлсам ҳам, ҳайвондан бир туклари ўзга эмаслигини билсам ҳам, барибир, аста-секин кўникдим, уларга худди Монтгомерига ўхшаб муомала қилишга одатландим. Монтгомери улар билан анчадан буён мулоқотда бўлар, уларга тўлақонли одамлардек мулозамат кўрсатарди. Лондонда кечирилган ҳаёт унинг учун абдий ўтмишга айланган эди. У йилда бир мартагина Африкага —

Моронинг ҳайвонлар билан олди-сотди қилувчи таниши олдига бориб келарди. У ёқларда — испаниялик метис денгизчилар танда қурмиш жойларда инсон аталмиш хилқатнинг тузук намунаси учрармиди, дейсиз? Ҳатто кемадагилар ҳам унинг кўзига бу ердагилар менга қандай кўринса, шундай кўринибди — оёқлари беўхшов тарзда узун, юзлари япалоқ, пешоналари дўнг, ниҳоятда шубҳали, хатарнок ва бешафқат. Умуман, у одамларни жини суймас эди. Каминага нисбатан озгина одамгарчилиги ҳам, ўзининг айтишича, мени қутқариб қолганида экан.

Назаримда, ўзга сийратдаги махлуқларнинг айримларига унинг хуфёна меҳри, қандайдир тушуниб бўлмас майли ҳам борга ўхшар, лекин у буни мендан яширишга уринарди.

Унинг малайи — ҳайвонсифат одамлар ичида биринчи бўлиб кўрганим қора юзли Млинг барча махлуқлар қатори яшамас, тош девор ичида, торгина бир каталакда турарди. Унинг ҳам ақл даражаси маймунсифат одамниқидан сира фарқ қилмас, бироқ ҳайвонсифат одамлар ичида уқувлироғи ҳам, одамга яқини ҳам шу эди. Шунгами, Монтгомери уни пишириш-куйдиришга, бошқа енгил-елпи уй-рўзғор юмушларини бажаришга ўргатганди. Млинг Моронинг даҳшатнок санъати ютуғи бўлиб, айиқ, ит ва хўкиз қоришмаси, хуллас, сидқидилдан яратилган мавжудот эди. У Монтгомериға жуда содиқ бўлиб, роса ҳурматини жойига қўярди; баъзи-баъзида у буни пайқаб, Млингни эркалатса ёхуд ҳазиллашиб қайсидир ном билан чақирса, у мамнун бўлиб, осмонга сакрарди; баъзи ҳолларда эса Монтгомери унга қаттиқ тегар, айниқса, маст пайти уни урар, тепки билан сийлар, тош ёки ёндирилган гугурт чўпини мўлжаллаб отарди. Бироқ Монтгомери суйсин-суймасин, бу дунёда унинг ёнида бўлишдек бахт йўқ эди Млингга.

Ёдингизда бўлса, ҳайвонсифат одамларга нақадар кўникиб борганим ҳақида юқорида айтгандим, қарангки, бошда ғайритабiiий туюлган нарсалар ҳам энди жўн, худди аслида шундай бўлиши керакдек кўриниб қолди. Балки чиндан мавжуд муҳит теварак-атрофда ҳам ўз аксини қолдирар. Монтгомери билан Моро шунақа ўзига хос, аломат одамлар эдики, улар даврасида инсон ҳақидаги азалий тасаввурларимнинг ўзгаришсиз қолиши сира ақлга тўғри келмасди. Баркасан юкларни туширишган қўпол ва баҳайбат хўкизсифат одамлардан бирининг оғир қадам ташлаб, чакалакзор оралаб кетаётганини кўриб, оғзим очилади, жисмоний меҳнатдан эзилиб, ҳориб, уйига мункайиб қайтаётган шўрлик деҳқондан унинг фарқи нима, дейман ўзимча. Афтида айёрлик акс этган ярим тулки, ярим айиқ аёлни учратганимда эса одамга хос ниманидир сезгандек бўламан, тавба, уни аввал қаерда, қайси шаҳарда кўрганман, деб ёқа ушлайман.

Албатта, ҳайвоний хислатлари вақти-вақти билан ярқ этиб

кўзга ташланиб ҳам қоларди. Уялардан бирига кираверишда чўнқайиб, ёввойи ҳайвонга ўхшаб ўтирган буқри бир тасқарани ўзим кузатдим: у қўлларини олдинга чўзиб эснади, оғзи ланг очилиб, олмосдек ўткир, ваҳимали курак ҳамда бақувват, йилтироқ, қилични эслатувчи сўйлоқ тишлари кўринди. Ёки, дейлик, тор сўқмоқ бўйлаб юриб келаётганимда олдимдан оқ матога ўраб-чирмалган нозиккина аёл чиқиб қолади, қизиқиб, кўзига тик қарайман ва юрагим орқамга тортиб кетади, чунки кўз эмас, говакни эслатувчи бир балони кўраман; пастроқда эса исқирт либоси қатидан чиқиб турмиш эгри-бугри тирноқлари... Одам ҳайрон қоладиган яна бир жойи, бу антиқа мавжудотлар, аниқроғи, уларнинг аёл қавмига мансублари, келган кунимдан бошлаб, хунук, бедаво эканликларини сезибми, ҳатто одамлардан ҳам кўпроқ ўзларига оройиш берадиган, кийимларига қарайдиган бўлиб қолишди.

XVI БОБ

ҲАЙВОНСИФАТ ОДАМЛАР ҚОН ТАЪМИНИ ТУЙДИЛАР

Ёзувчилик тажрибам бўлмагани учунми, калаванинг учини тез-тез йўқотиб, мавзудан четлашиб кетяпман. Нонуштадан сўнг Монтгомери билан оролни айлангани, тутаб ётган ер ёриқлари, кечагина тушиб, оёғим куйган қайноқ булоқларни томоша қилгани чиқдик. Иккаламиз ҳам қуролланиб олдик — қўлимизда биттадан қамчи, ўқланган тўппонча. Қалин чакалакзор оралаб юриб эдик, баногоҳ қуённинг жон аччиғида чийиллаган овози эшитилди. Тўхтаб, теварак-атрофга қулоқ тутдик, бироқ овоз бошқа такрорланмади. Биз йўлимизда давом этдик ва пича ўтиб, бу ёдимиздан чиқди. Монтгомери диққатимни буталар орасида ирғишлаб юрган бир неча пуштиранг, муштдеккина, орқа оёқлари узун мавжудотларга қаратди. Бу жониворлар Моро яратган ҳайвонсифат одамлар наслидан ясалган, дея уқтирди менга Монтгомери. Бошда уларни бир тирикчиликка яраб қолар, деган хаёлда ясаган экан, бироқ ҳайвонсифат одамлар туққан болаларини ҳадеб еб қўяверишибди, хуллас, унинг бу умиди ҳам пучга чиқибди. Мен бунақа жониворни илгари — қоплонсифат одам қувган оқшом, сўнг эса Моро таъқибидан қочаётганимда кўргандим. Шу пайт туйқус улардан бири биздан қочаман деб шамол кўпорган дарахт чуқурига тушиб кетди. Чуқурдан чиқиб улгурмасидан, биз уни тутиб олдик. Жонивор худди мушукка ўхшаб пихиллар, жонҳолатда орқа оёқлари билан депсинар, ҳатто тишлашга ҳам уринарди, бироқ унинг тишлари ўтмас, сал-пал чимчилагандек бўларди, холос. Бу жажжи жонивор мени жуда қизиқтириб қўйди, Монтгомерининг таъкидлашича,

улар ҳеч ер титишмас, кейин ниҳоятда покиза жонивор эканлар. Унинг бу гапини эшитиб, шаҳар атрофидаги боғларда қуён ўрнига шуларни кўпайтирса бўларкан, деб ўйладим.

Оҳиста қадам ташлаб кетиб борарканмиз, пўстлоғи узун-узун қилиб арчилган дарахт рўпарасидан чиқиб қолдик. Монтгомери уни менга кўрсатиб:

— Дарахтларнинг пўстлоғи шилинмасин — бу Қонун, — деди. — Аммо бунга ҳамма ҳам амал қилавермайди!

Агар адашмасам, кейин сатир ва маймунсифат одамларга дуч келдик. Сатир Моронинг қадим ўтмиш ҳақидаги тасаввурлари маҳсули эди. Унинг юз шакли худди эчкиникига монанд бўлиб, қўпол, беўхшов яҳудийлар башарасига ўхшашиб кетарди. Овози базўр титраб чиқар, оёқлари худди рассомлар тасвирламиш шайтонникига ўхшарди. Ёнидан ўтаётганимизда у аллақандай қўзиқоринсифат мевани шиммоқда эди. Иккови ҳам эгилиб Монтгомериға салом беришди:

— Иккинчи қамчидор оғамизға саломлар бўлсин!

— Қамчидор оғаларингиз энди учта, шу ёдларингда турсин! — деди Монтгомери.

— Ие, ҳали у ясалган эмасми? — деди маймунсифат одам.

— Мен ҳам ясалганман, деб айтувди-ку?!

Сатирсифат махлуқ менга қизиқсиниб тикилди.

— Учинчи қамчидор оға йиғлаб денгизға қочган, юзи оппоқ, ориқ.

— Айтиб қўяй, унинг қамчиси ингичка бўлгани билан узун, — деди Монтгомери.

— Кеча унинг ҳаммаёғи қон, йиғлаётганди, — деди сатир.

— Сизнинг ҳеч ерингиз қонамайди, сиз ҳеч қачон йиғламайсиз. Хўжайиннинг ҳеч ери қонамайди, у ҳеч қачон йиғламайди.

— Вой, сен, шумтака-ей! — дея хитоб қилди Монтгомери.

— Тилингни тий, яна ўзинг қон йиғлаб қолма.

— Унинг панжаси бешта, у менга ўхшаган беш панжали одам, — деди маймунсифат.

— Қани, кетдик, Прендик, — дея билагимдан тутиб, йўлга бошлади мени Монтгомери.

Сатир билан маймунсифат одам бир-бириға ғудиллаганча ортимиздан қараб қолишди.

— У индамаяпти, — деди сатир. — Одам бўлса, гапирарди.

— Кеча у мендан егани нарса сўраб юрганди, — деди маймунсифат. — Ўзи тополмапти.

Шу тахлит яна алампалолар деб ғудиллашди, сўнг сатир одамнинг кулгани эшитилди.

Қайтишда қуён ўлигига дуч келдик. Шўрлик жониворнинг қизғиш танаси тилка-пора бўлиб ётар, қовурғалари суягигача ғажилган, гўштли жойлари ямланганди.

Буни кўриб, Монтгомери таққа тўхтади.

— Эй, худойим! — деб юборди у энгашиб, ерда сочилиб

ётган суякларни яхшироқ кўриш учун қўлига оларкан. — Ё парвардигор, бу нимаси энди?

— Ҳайвонларингиздан қайси биридир эски одатини қўмсаб қолган кўринади, — дедим мен бироз сукутдан сўнг. — Қаранг, умуртқа ғажилган.

Монтгомери суякларга тикилганча қотиб турар, ранги бўздек оқариб кетган, лаби қийшайиб, бурилиб қолганди.

— Иш чатоқ, — деди у, худди ўзига ўзи гапираётган каби пичирлаб.

— Бу мен учун янгилик эмас, — дедим. — Шунга ўхшаш ҳодисага келган кунимоқ гувоҳ бўлгандим.

— Нималар деяпсиз? Аниқроқ гапиринг, нимани кўрувдингиз?

— Боши узилган қуённи.

— Келган кунингиз-а?

— Ҳа, келган биринчи кунимоқ, кечки пайт, ташқарига чиққанимда, тош деворнинг ортидаги чакалакзорда. Боши сапчадек узиб олинган эди.

У чўзиб ҳуштак чалиб юборди.

— Бу ёғини сўрасангиз, қайси бир ҳайвонингизнинг иши эканига ҳам ақлим етиб турибди. Лекин бу шунчаки бир тахмин. Ўша жасадни учратишдан олдин иблисларингиздан бири яқинроқдаги жилгадан сув ичаётганини кўрган эдим.

— Тили билан чапиллатиб ичаётганмиди?

— Ҳа.

— Сув тил билан чапиллатиб ичилмасин — бу Қонун. Қаранг, Моро кўздан йироқлигида Қонунга улар қандай амал қилишаркан!

— Бу ўша, мени қувлаган иблис эди.

— Тушунарли, — деди Монтгомери, — йиртқишларнинг бўлгани шу ўзи. Ваҳшийликдан сўнг албатта сув ичишади. Қон таъми — мана, гап нимада. Қайсиниси эди? Кўрсангиз танийсизми?

Қуён жасади тепасида тураркан, у теварак-атрофга хавотирли аланлар, кўзлари чакалакзор бағридаги кўланка ва ғовлар, бизни қуршамиш хавф-хатарга тўла ўрмон бўйлаб олма-кесак терарди.

— Қон таъми, — деб такрорлади у тагин.

Сўнг ёнидан тўппончасини чиқариб, ўқланган-ўқланмаганини текшириб кўрди ва қайта чўнтагига солди. Осилган лаблари тез-тез уча бошлади.

— Танисам кераг-ов. Бошига тош билан уриб, сулайтириб қўйгандим. Яхшигина гурра қолган бўлиши керак бошида.

— Қуённи ғажиган ўшами, йўқми, ҳали исботлаш керак, — деди Монтгомери. — Асли ўша бошоғриқларни олиб келмасам бўларкан, эҳ, аттанг.

Мен кетишга чоғландим, аммо у қимир этмас, дабдаласи чиққан қуён жасади устида боши қотиб, ўйланиб қолган эди.

Индамай нари кетдим, бироз юриб, қуён қолдиқлари кўринмайдиган ерга етгач:

— Кетдик! — деб чақирдим.

Фақат шундагина у хушига келиб, мен томон йўналди.

— Биласизми, — деди у паст овозда, — бу гумроҳларнинг барчасига ерда яшовчи тирик мавжудотларни еб бўлмайди, деб ўргатилганди. Алалхусус, улардан бирортаси қон таъмини тотган бўлса...

Анча жойгача иккаламиз ҳам жим кетдик. Сўнг у, худди ўзига мурожаат қилган каби:

— Ажабо, бу қандай юз берди экан? — деди.

Бироз жимликдан сўнг:

— Кеча тоза беъмани иш қилибман-да, — дея давом этди.

— Анави хизматкорим... Мен унга қуённи сўйиб, тозалаш ва пиширишни ўргатгандим. Шуниси қизиқки... У хумпар мириқиб бармоқларини ялаётганди. Илгари сира бундай ҳолни кузатмагандим. Бунга дарҳол чек қўйишимиз керак. Бориб, Морога айтмасак бўлмайди.

Уйга қайтиб кетиб борарканмиз, унинг бутун фикру хаёли шу билан банд эди.

Янгилик Морога Монтгомерига нисбатан ҳам қаттиқроқ таъсир қилди, шуни айтишим керакки, улардаги қўрқув беихтиёр менга ҳам ўтди.

— Олдини олишимиз шарт, — деди Моро. — Шахсан мен буни қондонсифат одам қилганига аминман. Лекин буни унинг бўйнига қўймоқ керак. Афсус, минг афсус, Монтгомери, гўштга бўлган нафсингизни оз бўлса-да тийиб, бунақа бало-қазони бошлаб келмасангиз бўларди. Бошимизга энди бир фалокат ёғилмаса гўрга эди.

— Фирт эшак эканман, — деди Монтгомери. — Бироқ бўлар иш бўлди. Эсланг-а, ахир қуён сотиб олишни ўзингиз буюргандингиз-ку?

— Ҳамма ишни йиғиштириб, ҳозироқ шу билан жиддий шуғулланиш керак, — деди Моро. — Агар бирор кор-ҳол юз бергудек бўлса, Млинг ўзини-ўзи ҳимоя қила олармикан?

— Билмадим, бир нима дейишим қийин, — деди Монтгомери. — Млингни яхши биламан-ку, аммо...

Ўша куниёқ Моро, Монтгомери, Млинг ва мен тўппа-тўғри оролнинг нариги томонидаги жарликка — унгурда жойлашган уяларга йўл олдик. Ҳаммамиз қуролланганмиз. Млингнинг қўлида ўзи ўтин ёриб юрадиган болта ва уч-тўрт бор юмалоқланган сим. Моронинг елкасида чўпонларнинг каттакон бурғуси осиглиқ.

— Сиз ҳозир ҳайвонсифат одамлар йиғинига гувоҳ бўласиз, — деди менга Монтгомери. — Бу жуда қизиқ томоша.

Моро йўл буйи миқ этмади, унинг жиддий оппоқ соқолли юзи маъюс эди.

Биз пари чиқиб турган қайноқ сувли жарликдан ўтдик,

чакалакзор оралиғидаги илонизи сўқмоқдан токи юзаси кўкиш-сарғимтир кукунсимон парда билан (афтидан, у олтингугурт кукуни эди) қопланган кенг текисликка чиққунча юрдик. Ёввойи ўтлар ўсиб ётган соҳил ортида денгиз жимиллаб турарди. Каттагина пастқам жой — табиат яратган ўзига хос амфитеатр саҳнига етганда тўхтадик. Моро бурғусини чалди, унинг овози сукунат бағрини тилиб, олис-олисларга таралди. Азаматнинг ўпкаси хўп бутун экан, бурғу овози борган сари авжга минар, акс-садоси қулоқни йиртар даражага етиб қолганди.

— Уф! — деди Моро ниҳоят бурғуни тушириб.

Бирдан сарғиш қамишлар шитирлаб, куни кеча мен қочиб ўтган ботқоқлик бағридаги қалин ям-яшил чакалакзордан овозлар эшитилди. Сўнг сап-сариқ текис сайхонликнинг уч-тўрт бурчидан бизга томон шошиб келаётган ҳайвонсифат одамларнинг бедаво сумбатлари кўзга ташлинди. Қамиш ва дарахтлар панасидан бирин-сирин чиқиб, қуёшда жизиллаб ётган қум бўйлаб маймоқланиб келаётган бу бадбашара иблисларни кўриб, мени яна ваҳм босди. Моро билан Монтгомери эса заррача ҳаяжонланишгани ҳам йўқ, хуллас, истасам, истамасам — уларнинг ёнида қоққан қозикдек қотиб туришдан бошқа иложим қолмади. Биринчи бўлиб сатир одам етиб келди; тавба, аниқ соя ташлаб туришига ва туёғи теккан ердан чанг кўтарилаётганига қарамай, у бу дунё хилқатига сира ўхшамасди; унинг кетидан тўқайзордан яна бир алвасти — от билан каркидон қоришмаси чиқиб келди, биз томон яқинлашаркан, ҳамон пичан чайнамоқда эди у; ортидан чўчқасифат хотин ҳамда икки нафар қашқирсифат аёл пайдо бўлди; сўнг эса кўзлари қип-қизил, юзи қабариқ тулки ва айиқ қоришмаси ҳамда қолган-қутган бедаволар ошиқиб етиб келишди. Яқинлашар эканлар, улар Морога бўйлари баробар эгилиб, таъзим бажо айлашар, бир-бирларига эътибор бермаган ҳолда Қонуннинг савт қисмидан парча ўқиб, зикр тушишарди: "Янчгувчи қўл уникадир. Шифо бахш этгувчи қўл уникадир..." ва ҳоказо.

Бизгача, чамаси, ўттиз қадамча қолганда улар тўхташди ва ерга чўк тушиб, бошларидан тупроқ сепи бошлашди. Бир тасаввур қилинг-а! Биз, уч нафар кўкиш энгил-бошли шўрлик ҳамда бедаво турқи совуқ қарол мовий, мусаффо гардиш остида, офтоб жизгинак куйдираётган сарғимтир текис майдонда, чўк тушганча қилиқ кўрсатаётган алвастилар қуршовида, айримлари, юзлариди ва гавда тузилишларида акс этган айрим унсурларни ҳисобламаганда, туппа-тузук одамга ўхшовчи, айримлари майибу мажруҳ, яна бир қисми эса алоқ-чалоқ тушда кўрингувчи иблису алвасти монанд маҳлуқлар даврасида турардик. Бир томонда бош-кеги йўқ қамишзор, иккинчи томонда сайхонлик билан дара бағридаги уялар оралиғини қопламиш палмалар қуюқ ўсган ўрмон ва ниҳоят, учинчи томонда Тинч океанининг шимолга томон ястанган туманли уфқи кўзга ташланарди.

— Олтмиш икки, олтмиш уч, — дея санаб чиқди Моро. — Яна тўртта кам.

— Қоплонсифат одам кўринмайди, — дедим мен.

Моро шу заҳоти яна бурғуни чалди, унинг овозини эшитган ҳамон ҳайвонсифат одамлар ер бағирлаб эмаклаб, судрала бошладилар. Ниҳоят, қамишлар орасидан аста энгашганча, Моронинг кўзини шамғалат қилиб, жазава билан тупроқ тўзгитаётган подага яширинча қўшилиб олиш мақсадидаги қоплонсифат одам чиқиб келди. Ўша заҳоти кўзим унинг манглайидаги гуррани илғади. Охирида маймунсифат одам пайдо бўлди. Олдин келган жониворлар ер сулуравериб, тоқатлари тоқ бўлган, жиғи-бийронлари чиқиб, унга еб қўйгудек тикилардилар.

— Бас, жим бўлинглар! — деди Моро жаранглаган овозда, қатъий. Ҳайвонсифат одамлар дарров эмаклаш ва сифинишдан тўхтаб, кетларини ерга қўйдилар.

— Қонун жарчиси қани? — деб сўради Моро. Кулранг пахмоқ махлуқ шу заҳоти боши ерга теккудай эгилиб, таъзим қилди.

— Қани, бошла, — деди Моро ва ўтирган оломон яна чўккалаб, у ёндан бу ёнга чайқалганча, аввал ўнг, сўнг эса чап қўллари билан олтингугурт кукунини бошлари узра сочиб, зикр туша кетишди.

Навбат: "Гўшт ва балиқ хомлайн ейилмасин — бу Қонун", деган жумлага етганда, Моро оппоқ қоқсуяк қўлини юқорига кўтариб:

— Бас, тўхтанглар! — дея қичқирди ва ҳамманинг бирдан овози ўчди.

Назаримда, улар нима юз беришини ҳис этар ва бундан аллақачон ваҳимага тушаётган эдилар. Мен эсам уларнинг ҳайратомуз ваҳимали юзларига тикилардим. Титраб-қақшаб, мўлтиллаб турган кўзларида яширин даҳшат қотиб қолганини кўриб, уларни қачондир одам деб ҳисоблаганимга ажабланардим.

— Худди шу таъқиққа хилоф иш содир бўлган, — деди Моро.

— Шафқат йўқ, — деди юз деган нарсдан мосуво кумушранг пахмоқ махлуқ.

— Шафқат йўқ, — дея такрорлашди тиз чўкмиш ҳайвонсифат одамлар.

— Қонунни бузган муртад ким? — дея қичқирди Моро қўлидаги қамчини ерга тарсиллатиб уриб ва уларнинг юзига тикилди.

Сиртлон ва чўққа чатишмаси ҳамда қоплонсифат одам менга сал ўнғайсизланаётганга ўхшаб кўринишди. Моро чеккан азоб-уқубатларини ослаб, ваҳима оташида қовурилаётган махлуқларга тикилганча жим туриб қолди.

— Қонунни бузган ким, деяпман? — деб такрорлади Моро, овози момақалдироқдай гулдираб кетди.

— Қонунни бузганнинг касри тегмай қолмайди, — дея зикр тушарди Қонун жарчиси.

Моро қоплонсифат одамнинг кўзига шундай қаттиқ тикилдики, гўё шу қараши билан унинг ичини астар-аврасигача ағдариб, бор гапни билиб олмоқчидек туюлиб кетди.

— Қонунни бузган иблис... — деди Моро ундан кўзини узиб, биз томонга қараркан. Унинг овозида қандайдир тантана зоҳирдек эди.

— ...уқубат уйига қайтажак, — дея бараварига илиб кетишди ҳайвонсифат одамлар. — Уқубат уйига қайтажак, о, қудратли оға!

— Қайтажак уқубат уйига, қайтажак, — дея бидирларди маймунсифат одам, худди бу фикр унга лаззат бахш этаётгандек.

— Эшитдингми? — деди Моро айбдор томонга ўгириларкан. — Дўстлар... Ҳой!

У гапини тугатолмади — қоплонсифат одам, худди Моронинг нигоҳи сеҳридан қутулган каби, ўрнидан даст туриб, кўзларидан ўт чақнаганча йирик ваҳшиёна ўткир тишларини йилтиратиб, ўз жаллодига ташланди. Бундай ҳамлага фақат бошга тушажак чексиз уқубат ваҳимасигина туртки бўлиши мумкин эди. Олтмиш нафардан ортиқ махлуқ гув этиб оёққа қалқди. Дарҳол тўппончамни чиқардим. Шу сония Моро ўзи яратмиш махлуқ билан тўқнашди. Қоплонсифат одамнинг зарбидан у қалқиб кетди. Бақирӣқ-чақирӣқ ва увлашлар оламини тутди. Атроф чанг-тўзонга тўлди. Худди исён кўтарилди-ёв, деб ўйлардим мен шу тобда...

Қоплонсифат одамнинг ғазабнок юзи бир лаҳза лип этиб олдимдан ўтгандек бўлди — унинг кетидан Млинг таъқиб этарди. Шу пайт кўзим туйқус сариқ кўзлари ғазабдан ёниб турган сиртлон ва чўчқа қоришмасига тушди, важоҳатидан, у менга ташланмоқчидек эди. Унинг туртиб чиққан елкаси оша менга сатир одам қараб турарди. Моронинг ўқ узгани эшитилди ва оломон узра чақмоқ чаққандек бўлди. Тўда ҳеч балога қарамай, олға ташланди ва мени ҳам домига тортиб, суриб кетди. Алҳол, мен ҳам айюҳаннос солганча чопиб кетаётган тўда билан бирга қоплонсифат одам ортидан қувдим.

Эсимда қолган бори — шу. Қоплонсифат одамнинг Мороба ташланганини аниқ кўрдим, сўнгра ҳаммаёқ остин-устун бўлиб кетди, жоним ҳалқумимга тиқилиб чопиб кетганимни ҳам эслайман.

Млинг энг олдинда қувиб борар, қоплонсифат одам билан деярли бақамти келиб қолганди. Унинг ортидан тиллари бир қарич осилиб бўрисифат хотинлар йирик одимлар билан йўртиб боришарди. Улардан кейинда асабий ўкирганча оқ матога ўралган икки ҳукизсифат одам лўкилларди. Ана улардан сўнг қолган ҳайвонсифат одамлар қуршовида Моро чопиб борар, кенг айвонли похол шляпасини шамол учуриб кетган, қўлида тўппонча, ўсиқ оқ сочлари тўзғиб, ҳурпайган эди. Сиртлон ва чўчқа қоришмаси

менга елимдек ёпишганча, ёвуз нигоҳини узмай югуриб борарди. Қолган махлуқлар бақириб-чақирганча ортимиздан тапир-тупур чопиб келишарди.

Қоплонсифат одам қаршисидан чиққан баланд қамиш пояларини жонҳолатда қайириб, ўзига йўл очар, қамиш сўталари ортидан бақамти таъқиб этиб келаётган Млингнинг юзига тарсиллаб уриларди. Биз ҳам қамишзорга етиб, улар ортидан йўл солдик. Қамишлар оралаб қувди-қувди яқин ярим милга чўзилди, сўнг қалин ўрмонзор бошланиб, юриш хийла қийинлашди. Оломон бўлиб босиб бораётганимизга қарамай, шох-шаббалар юз-кўзимизни савалар, чирмовиққа ўхшаш нарсалар ёқамиздан тортиб, почамизга ўралар, танамизни тиканлар санчиб, тимдалаб, уст-бошимизни юз пора қилмоқда эди.

— Бу ерлардан у иблис тўрт оёқлаб ўтган, — деди Моро нафаси бўғзига тиқилиб, у энди мендан олдинга ўтиб олган эди.

— Шафқат йўқ, — деди қув-қув талвасасидаги бўри ва айиқ қоришмаси нақ тумшуғим тагида тиржайиб.

Қува-қува қоялар орасидан чиқдик, олдинда қочқин кўринди, у тўрт оёқлаб чопиб борар, елкаси оша қайрилиб, бизга ирилларди. Унга жавобан тўда ичидан бўри наслининг шодон увлаши янгради. Қоплонсифат одамнинг кийими ҳали эгнида эди, олисдан унинг юзи худди одамникига ўхшаб кўринар, фақат тўрт оёқлаб чопаётгани уни мушуксимонлар қавмидан эканини кўрсатар, елка куракларининг кўз илғар-илғамас чаққон ҳаракати ҳам таъқиб этилаётган мавжудотнинг ҳайвон эканидан далолат бериб турарди. У сариқ гулли қандайдир тиконсимон бута устидан сакраб ўтди-да, кўздан ғойиб бўлди. Млинг ҳам деярли ўша бута олдига етганди.

Кўпчилигимизнинг нафасимиз тиқилиб, ҳаракатларимиз сустлашиб қолганди. Яланг жойдан ўтаётганимизда ортга ўтирилдим: энди биз тўп эмас, баайни ипга тизилган каби кетиб борардик. Сиртлон ва чўчка чагишмаси ҳамон мендан кўзини узмай, ёнма-ён келар, онда-сонда мени майна қилаётгандек ишшайиб, ҳур-ҳурлаб қўярди.

Қоялар охирагач, қоплонсифат одам келган куним мени қувлаган бурунга қараб кетаётганини тушуниб қолдию туйқус йўлни яна чакалакзорга бурди. Унинг муддаосини англаган Монтгомери йўлини тўсмоққа ошиқди ва чекинишга мажбур қилди.

Шу кўйи нафасим бўғзимга тиқилиб, қоя-тошларга қоқилиб-урилиб, тиканак-чўкиртақларга шилиниб, қамишу қирққулоқлар орасида уриниб-суриниб, Қонунни бузган қоплонсифат одамни тутиш ишига имдод кўрсатмоқда эдим, сиртлону чўчка қоришмаси эса тишларини кўрсатиб, ваҳшиёна ишшайганча, ёнимдан бир қарич ҳам силжимай борарди. Бошим айланиб гандираклар, юрагим ҳовлиққанымдан қинига сиғмас, ўлардек чарчаганим,

буткул адойи тамом бўлганимга қарамай, шерикларимни кўздан қочирмасликка тиришардим. Акс ҳолда анави даҳшатли махлуқ билан ёлғиз қолишим турган гап эди. Ва мен куннинг қизигига ҳам, чарчаб, ит азобига тушганимга ҳам қарамай, олға чопардим.

Ниҳоят, қувди-қувди ҳовури бироз босилди. Биз у шўрликни оролнинг бир бурчига қисиб, олиб бориб қўйдик. Моро, қўлида камчи, бизни ёй шаклида жипс сафга тизиб, олға бошлади, олдинга интилар эканмиз, бир-биримизга алланималар деб товуш берар, бирга-бирга ҳаракат қилардик, ўлжамиз эса борган сари ҳалқа орасида сиқилиб бормоқда эди. У сассиз, сездирмай, ўзини ўша оқшом мен ундан қочиб, яширинган шох-шаббалар орасига олди.

— Эҳтиёт бўлинглар! — деб қичқирди Моро. — Эҳтиёт бўлинглар!

Сафимиз бу пайтда чакалакзорни қуршаб, қочқинни тўлиқ ҳалқа орасига олиб улгурганди.

Тўқайзор ичидан Монтгомерининг:

— Ташланиши мумкин, ҳушёр бўлинглар! — деган овози эшитилди.

Мен бу пайт чакалакзордаги дўнгда турардим. Монтгомери билан Моро эса пастда соҳилни тит-пит қилишмоқда эди. Хуллас, узун-қисқа бўлиб, шошилмай бир-бирига чирмашиб кетган шох-шаббалар орасидан ўтиб борардик. Қочқин дамани ичига ютиб, биқиниб олганди.

— Уқубат уйига қайтади, қайтади уқубат уйига, қайтади! — деган овози келарди маймун одамнинг йигирма қадамча наридан.

Буни эшитиб, раҳмим келганидан шўрлик қоплонсифат одамнинг ўзимга қилган зуғумини ҳам кечириб юборибман.

Ўнг томонда от ва каркидон қоришмасининг залворли туёғи остида шох-шабба ва новдаларнинг қисирлаб сингани эшитилди. Шу лайт кўзим тўсатдан бир-бирига чирмашиб кетган буталар орасида, қалин ўсган ўт-ўланлар панасида турган биз қувиб келаётган қочқинга тушди. Жойимда таққа тўхтадим. У ғужанак бўлиб олган, елкаси оша бош буриб, яшил йилтироқ кўзларини менга тикканча қотиб қолганди.

Балки бу сизга ғалати, номутаносиб туюлар-у, лекин шу тобада рўпарамдаги мавжудотнинг ҳаққоний ҳайвоний тарзини, йилтираб турган кўзларини қўрқувдан буришган, одамниқига унча ўхшамаган турқини кўриб туриб ҳам, барибир, унда одамга хос нимадир борлигини ҳис этардим. Яна бир мўддат ва уни бошқа таъқиб этувчилар ҳам кўришади, қўлидан нима ҳам келарди — шўрлик қўлга тушади, яна тош девор ортидаги азобу уқубатларга гирифтор этилади... Мен шартта тўппончамни чиқардим-да, унинг даҳшат қотиб қолган кўзлари ўртасини нишонга олиб, тепкини босдим.

Шу лаҳзада сиртлону чўчқа қоришмаси ҳам уни илғади,

илгадию жон-жаҳди билан чинқириб келиб, унга ташланди ва қонсираган тишларини унинг бўғзига ботирди. Теварак-атроф, қалин чакалакзор остин-устин бўлиб, ҳаммаёқни қасир-қусур овозлар тутиб кетди, ҳайвонсифат одамлар чумолидай ёпирилиб келишарди. Кўз олдимда уларнинг бири қўйиб, бири пайдо бўларди.

— Ҳлдирманг уни, Прендик! — дея қичқирди Моро. — Ҳлдирманг!

У йўғон қирққулоқлар орасидан энгашиб ўтиб келмоқда эди.

Етиб келиб, Моро қамчисининг сопи билан ура-ура сиртлону чўчқа қоришмасини ҳайдади, сўнг Монтгомери билан бирга ҳамон типирчилаётган ўлакساني тўсиб, унга сари талпинаётган асабий, қонга ташна ҳайвонсифат одамлар тўдасини (айниқса, Млинг улар орасида жонбозлик кўрсатарди) тарқата бошлади. Кумушранг пахмоқ махлуқ нақ қўлтиғим орасидан ўтиб, ҳид олганича иссиқ мурдага яқинлашди. Қолганлар ҳам ҳайвоний қутқу билан мени итариб, ўлик томон талпинардилар.

— Аттанг, Прендик! — деди Моро. — У менга тириклайин керак эди-я.

— Афсус, — дедим мен, аслида қилган ишимдан рози эсам-да.

— Бундай бўлади деб сира ўйламовдим.

Чарчоқ ва изтиробдан ҳолим қуриб, ўзимни оғир бетобдек ҳис қилардим. Ортимга бурилдим-да, оломон орасидан туртина-суртина ўтиб, қияликдан тўғри бурун юқорисига қараб кетдим. Моро томоғи қирилгудек бўлиб берган кўрсатмага биноан, оқ матога чирмалган уч хўкизсифат сўлоқмон жонсиз танани сувга томон судраб кетишганини эшитдим.

Энди ёлғиз қолиш унча хатарли эмасди. Ҳайвонсифат одамлар мурдага худди инсонлардек оқибат кўрсатиб, хўкизсифат махлуқлар уни денгиз томон судрашаркан, пишқириб, ғудиллаб, гала-гала бўлиб орлидан эргашишди. Мен эсам, зилдек оғир жасадни денгиз томон судраб кетаётган хўкизсифат одамларни кузатганча, бурун сари юқорилардим. Улар шом қоронғисида қорайиб кўринишарди. Шу тобда миямга худди денгиз тўлқинидек ёпирилиб, оролда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларнинг бари даҳшатли даражада бемаъни, беҳуда эмасми, деган фикр келди. Пастда, олис қоялар орасида Моро билан Монтгомерининг атрофида маймунсифат одам, сиртлону чўчқа қоришмаси ва яна бир неча ҳайвонсифат одамлар уймалашишарди. Уларни ҳали асабийлик тарк этмаган, барчаси бир бўлиб, уввос солганча муқаддас Қонунга нисбатан ўзларининг содиқлигини холисанилло намойиш этмоқчи бўлардилар. Бироқ мен ич-ичимдан қуёнлар ҳалокатида сиртлону чўчқа қоришмасининг ҳам ҳиссаси борлигини сезиб турардим. Мени яна бир ғалати ҳиссиёт чулғаб олгандики, тавба, шакл-шамойиллар нақадар хунук, беўхшов бўлишига қарамай, кўз ўнгимда инсон турмуш тарзи ўзининг бор ранг-баранглиги, тўйғулар олами ва тасодифлари билан акс эту

турарди. Фақат ўлган жонзот росмана одам эмас, қоплонсифат одам эди. Бор фарқи — шугина, холос.

Шўрлик махлуқлар! Кўз ўнгимда Моро даҳшати ўзининг бор қирралари билан намoн бўлиб борарди. Илгари Моронинг қўлига тушиб чиққан бу шўрпешона жониворларда даҳшат ва уқубат қандай муҳр қолдириши мумкинлигини сира ўйламаган эканман. Тош девор ортида кечирган азоб-уқубатларинигина ҳисобга олиб, даҳшатга тушиб юраверибман. Гап аслида бутунлай бошқа нарсада экан. Ҳайвонлик пайтлари уларнинг ҳис-туйғулари атроф-муҳитга уйғун мослашган бўлган ва тайинки, ҳар қандай жонзот ҳаётдан қанчалик баҳра олиб яшаса, улар ҳам шундай баҳраманд яшаганлар. Бироқ энди уларнинг оёқ-қўллари беғлиқ, ғайришуурий инсоний шартларга бўйсунганлар, ўзлари асло тушунмайдиган Қонун деб аталмиш тарки маҳол қўрқувга бандилар; инсон ҳаётига бундайин нобоп тақдир фақат азоб-уқубатлардан бошланди ва адоқсиз ички курашлардан, Морoga нисбатан ниҳоясиз қўрқувдан, ҳадикдан иборат бўлиб қолди. Буларнинг барчасидан кўзланган пировард мақсад нима? Айнан шу бемаънилик мени ғазаблантирарди.

Мабодо, Моро бирор менга ҳам тушунарли мақсадни кўзлаганда, жилла қурса, унга хайрихоҳлик билдирган бўлурдим. Мен ўзимни азоб-уқубатларга мутлақо қарши, ўта кўнглибўш одамлар тоифасидан деб ҳисобламайман. Башарти, унинг бу қилмишларига нафрат туртки бўлганида ҳам индамай кечирардим. Аммо у буларни хаёлига ҳам келтирмас, парвойи фалак, кўнглига нима келса, шунини бажарарди! Табиатан ҳар бало-баттарларга қизиқиши, мақсаду маслакисиз қабих изланишлари уни шу йўлга бошлаган ва унинг қўлидан янги тур махлуқлар курашиш, адашиш ҳамда охири дўзах азобида ўлиб кетиш учун потирлаб чиқарилаверган. Бадбахтлик уларнинг пешоналарига ёзилганди: қонларидаги наслий ҳайвоний қусурлари мудом қутқу солиб турар, фақат Қонунгина муқаррар қонли тўқнашувларга йўл қўймай келарди.

Ўша кунларда денг, ҳайвонсифат одамлардан қўрқиб юрган одам энди Мородан қўрқадиган бўлиб қолдим. Мазам қочиб, ниҳоясиз азобга гирифтор бўлдим, бу қўрқув, насваса охир-оқибат миямда шундай чуқур асорат қолдирдики, ҳеч сўраманг. Оролдаги бемаъни жабр-зулмини кўриб, боқий дунёнинг одиллигига ҳам ишонмай қўйдим. Қандайдир бешафқат тегирмон жонзотларни қийиб-қиймалаб, махлуқларни ясар, иттифоқо, мен ҳам, Моро ҳам (илмга муккадан кетгани туфайли), Монтгомери ҳам (ичкиликка ружу қўйгани боис), ҳис-туйғуларига содиқ, онг даражалари паст ҳайвонсифат одамлар ҳам — ҳаммамиз бир гўр бўлиб, ана шу тегирмоннинг беаёв гишлари орасида ражилаётгандек эдик. Бироқ бундай руҳий ҳолатга мен дарров тушганим йўқ... Чамаси, бу ҳақда гап очиб, мавзудан илгарилаб кет, аётганга ўхшайман.

Ф А Л О К А Т

Орадан беш-олти ҳафта ўтди ва Моронинг ғайриинсоний тажрибаларидан кўнглим бутунлай совиб, дилимда унга нисбатан нафратдан ўзга ҳеч нарса қолмади. Фикру зикрим қандай бўлмасин тезроқ одам зотини мазахловчи махлуқлар ярат-гувчисидан қутулиш, ўзимга ўхшаш кўнгилга хуш кимсалар билан чин инсоний муносабатларга қайтиш бўлиб қолган эди. Мендан йироқдаги ҳамтовоқ дўстларим кўзимга шу қадар тинч, роҳат-фароғатда кўринишардики айни дам, беихтиёр уларга ҳавасим келарди. Монтгомери билан қалинлигим ҳам узоққа чўзилмади. Одамлардан узоқ вақт йироқда бўлгани, ичкиликка ниҳоятда мойиллиги, ҳайвонсифат одамларга нисбатан очикдан-очиқ хайрихоҳлиги ундан аллақачон кўнглимни совутган эди. Бир неча марта анавилар олдига у билан бирга боришдан бош тортдим, Монтгомери ўзи бориб-келиб юрди. Мен шундоқ ҳам ўзи ҳайвонсифат одамлар билан мулоқотдан ўзимни олиб қочардим. Асосий вақтимни ёрлақиб, бирор халоскор кема кўриниб қолармикан, деган илинжда соҳилда ўтказардим. Кемадан-ку, тайинки, дарак йўқ эди. Умрим то бир кун бошимизга фалокат ёғилиб, оролдаги ҳаётни остин-устин қилиб юбормагунча, шу зайлда кечиб турди.

Бу воқеа оролга келганимдан етти-саккиз ҳафтача кейин содир бўлди. Балки, ундан ҳам кейинроқ юз бергандир — билмадим, вақт ҳисобини аниқ юритганим йўқ. Фожиа ҳеч кутилмаганда, эрта тонгда, чамаси, соат олтиларда содир бўлди. Ўша куни каллан саҳарлаб ҳовлига ўтин таший бошлаган ўнчача ҳайвонсифат одамнинг қий-чуvidан эрта уйғондим.

Нонушта қилиб, ташқарига чиқдим, очиқ дарвоза олдига бориб, мусаффо тонг ҳавосидан тўйиб симирдим-да, тамаки тутатдим. Кўп ўтмай тош девор бурчида Моро кўриниб, мен билан сўрашди. Ёнимдан ўтди-да, сўнг орқа томонимда тажрибахона эшигининг шарақлаб очилгани, унинг тап-туп қилиб ичкарига киргани эшитилди. Менда бу пайтга келиб оролдаги чексиз даҳшатларга аллақачон кўникма ҳосил бўлганди, шу боис Моро дўзах азобига гирифтор этаётган шўрлик пуманинг навбатдаги дод-фарёдини эгим жунжикмай, эътиборсиз қабул қилдим. У азроилини шунақа чинқириқ билан кутиб олдики, бундай жазавага фақат асаби қақшаган аёл зотигина қодирдек эди назаримда.

Сўнг эса нимадир бўлди. Ҳозирга қадар ўшанда ичкарида нима юз бергани менга қоронғу. Орқамда бақир-чақир ва ниманингдир гурсиллаб ағнагани эшитилди, ўгирилиб қарасам, мен томон даҳшатли бир нусха яқинлашиб келяпти, на одам ва на ҳайвонга ўхшайди, бамисоли ажина дейсиз, қоп-қора,

хаммаёғи қонталаш чандиқ, яраларидан қон томчилаяпти, киприксиз кўзлари йилтиллайди. Ҳзимни ҳимоя қилиш учун қўлимни кўтарганимни биламан, кучли зарбадан олдинга мукамдан кетдим, қўлим қирс этиб синганини сездим. Бошдан-оёқ танғиб боғланган, ҳаммаёғидан қонга беланган бинтлар осилиб турган баҳайбат иблис эса устимдан бир сакраб ўтди кўздан ғойиб бўлди. Мен ётган алфозда қирғоқ томон юмаладим, ўзимни ўнглаб, ўтиришга уриндим, бироқ синган қўлим тагимда қолса бўладими. Сўнг Моро кўринди, унинг ранги ўчиб кетган, бўлиқ кенг юзи пешонасидан сизиб оқаётган қонга бўялиб, талрифлаб бўлмас даҳшат касб этганди. У, қўлида тўппонча, менга шунчаки кўз қирини ташлади-да, пуманинг ортидан чопди.

Соғ қўлим билан уриниб, аранг ўтириб олдим. Рўпарамда қирғоқ бўйлаб катта-катта қадамлар билан сакраганча, аъзойи бадани ўраб-чирмалган иблис югуриб борар, унинг ортидан Моро қувиб кетмоқда эди. Махлуқ хиёл орқасига ўгирилиб, Морони кўриб қолди, ва кутилмаганда йўлни чакалакзорга бурди. Сакраб-сакраб, борган сари Мородан узоқлашмоқда эди у. Махлуқ бора солиб ўзини чакалакзорга урди, ушлаб олиш умидида қўлини олдинга чўзганча ортидан қувиб келаётган Моро иложсиз унга қарата ўқ узди, аммо ўқи хато кетди — иблис ғойиб бўлди. У билан изма-из яшил бутазор ичида Моро ҳам кўздан йўқолди.

Уларни кузатарканман, қўл оғригим шу қадар кучайдики, инграганча гандираклаб ўрнимдан туриб кетдим. Остонада Монтгомери пайдо бўлди, у кийиниб олган, қўлида тўппонча ушлаб турарди.

— Э худо, яна нима бало, Прендик?! — дея қичқирди у, қўлим синиб, майиб бўлганини ҳам сезмай. — Анави иблис қочдимми? Деворга қоқилган қозиклардан ҳам суғурилиб чиқибди-да! Уларни кўрдингизми? — Шу дам у қўлимни чангаллаб турганимни сизди ва: — Ие, нима қилди? — деб сўради.

— Эшик олдида тургандим, — дедим мен.

У яқин келиб, қўлимни ушлаб кўрди.

— Кўйлагингиз қон, — деди у, снгимни шимараркан. Тўппончасини чўнтагига солиб, қўлимни яна оғритиб пайпаслаб кўрди ва мени суяганча уйга етаклади.

— Қўлингиз синипти, — деди у ва: — Гапиринг, нима бўлди ўзи? — дея сўроқлади.

Бўлган воқеани узуқ-юлуқ, ора-сира инграб-синграб гапириб бердим, бу орада у тезгина қўлимни боғлаб, бўйним оша ўтказилган ипга осди-да, хиёл ўзини ортга ташлаб, менга тикилди.

— Жўйида, — деди у ва қўшиб қўйди: — Энди нима қилдик-а?

У ўйланиб қолди. Сўнг чиқиб дарвозаларни беркитди, нимагадир ҳаяллаб кетди.

Менинг бутун дарду фикрим қўлимда эди. Бўлиб ўтган воқеа оролда юз бермиш даҳшатли ҳодисаларнинг навбатдаги биттасидек туюларди худди. Оромкурсига жойлашиб ўтирдим-да, юракдан чиқариб оролни лаънатлай бошладим. Қўлим аввал зирқираб, сўнг эса бора-бора қаттиқ ачишиб оғрий бошлади, шу лаҳза остонада Монтгомери кўринди.

Унинг ранги қув ўчиб кетган, пастки лаби ҳар галгидан ҳам осилиб тушганди.

— Ер ютганми, нима бало, улардан ном-нишон йўқ, — деди у. — Балки Морога ёрдамим керакдир. — У маъносиз кўзларини менга тикди. — Кучли экан, иблис. Деворга қоқилган темир қоziқлардан суғурилиб чиқибди-я.

У олдин дераза, сўнг эшик ёнига борди-да, тагин менга ўгирилди.

— Топмасам бўлмайди, — деди у. — Мана бу тўппончани олинг, асқотиб қолар.

У тўппончасини олиб, ёнимга, столга ташлади ва мени гамга солиб чиқиб кетди. У кетгач, хонада узоқ ўтира олмадим. Тўппончани ушлаб, эшик томон йўналдим.

Атроф сукутга чўмган, ҳаёт нафаси сезилмасди. Қилт этган шабада йўқ, денгиз сатҳи ойнадек йилтирар, осмон мусаффо, соҳил бўм-бўш эди. Бу мудҳиш сукунат юрагимга баттар ваҳима солди.

Ҳуштакда куй ҳиргойи қилиб, чалғишга уриндим, аммо бундан ҳам бир наф чиқмади. Яна бўралаб сўкиндим, эрталабдан бери бу иккинчи сўкинишим эди. Сўнг тош девор бурчагига ўтиб, Моро билан Монтгомерини ютмиш кўм-кўк чакалакзорга тикилдим. Улар қачон келишади энди? Ишқилиб, соғмиканлар?

Қирғоқдан олисда митти кулранг ҳайвонсифат одам пайдо бўлди, чопқиллаб сувга тушди-да, шалоплатиб сув сачрата бошлади. Мен худди қўриқчи аскар каби эшикдан бурчакка, бурчакдан эшикка томон тинимсиз бориб-кела бошладим. Бир вақт қулогимга олисдан Монтгомерининг овози чалингандек бўлди, "Мо-о-ро! Мо-о-ро-ю!", деб чақирарди у. Қўлим энди унчалик қаттиқ оғримас, фақат иситмада ловуллаб ёнарди. Аъзойи баданимни безгак тутар, томоғим қуриб, сув ичгим келарди. Қўланкам борган сари қисқариб бормоқда эди. Олисда кўринаётган кулранг махлуқдан токи ғойиб бўлгунча кўз узмадим. Наҳот, Моро билан Монтгомери энди буткул қайтишмаса? Уч нафар денгиз қуши тўлқин қирғоққа чиқариб ташлаган аллақандай матоҳни таллашиб, чўқишарди.

Бир маҳал узоқда, тош девор ортида ўқ овози янгради. Узоқ жимликдан сўнг бу овоз яна такрорланди, яқингинадан кимнингдир қаттиқ бақиргани эшитилди ва яна мудҳиш сукунат

чулғади. Хаёлимга ҳар хил бўлмағур нарсалар кела бошлади. Яна шундоққина яқин жойда ўқ узилди.

Юрагим така-пука бўлиб, бурчакка чопдим, у ерда юзига қон тепчиган, сочлари тўзғиган, шимининг тиззалари йиртиқ Монтгомери турарди. Унинг мурданикини эслатувчи юзида даҳшат қотиб қолган эди. Ортидан оёқларини зўрга судраб босиб ҳайвонсифат одам — Млинг келар, даҳани теграсида қандайдир кўрқинчли қора-қура доғлар кўзга ташланарди.

— У қайтдимми? — деб сўроқлади Монтгомери.

— Моромми? — деб сўрадим. — Йўқ.

— Ё парвардигор! — дея худди ҳаво этишмаётгандек бўғилди Монтгомери. — Ичкарига кирайлик, — деди сўнг қўлимдан тутиб. — Улар бутунлай қутуриб кетишибди. Бари ҳар ёқда тўзғиб юрибди. Нима гап экан-а? Ҳеч балога ақлим етмай қолди. Сал нафасимни ростлаб олай, ҳаммасини айтиб бераман. Ичгани ҳеч нарса борми?

У мендан олдинда оқсоқланиб ичкарига кирди ва ўзини оромкурсига ташлади. Млинг остонага етмай ерга ётиб олди, у худди итга ўхшаб ҳиқилларди. Мен Монтгомерига озроқ ароқ ва сув келтирдим. У тўғридаги бўшлиққа тикилганча меровсираб ўтирарди, бироқ секин-аста ўзига келди ва пичадан сўнг рўй берган воқеани сўзлашга тушди.

Уларнинг изидан анча тентирабди. Пайҳон бўлган, синган шох-шаббалар, пумадан тушиб илиниб қолган оқ бинт парчалари, у ер-бу ерда баргу япроқларга томган қон томчилари изларидан боришига кўмак берибди. Бироқ мен қоплонсифат одамни сув ичаётганида кўрган жилгадан ўтиб, тошлоқ ерга етганда изни йўқотибди ва таваккалига, Моронинг исмини айтиб чақирганча ғарб томонга кетаверибди. Млинг, пуманинг қочганидан беҳабар, ўрмонда ўтин кесиб юрган экан, хўжасининг овозини эшитиб, олдига боришти. Улар икковлон Моронинг исмини айтиб чақирганча кетаверишибди. Йўлда икки нафар ҳайвонсифат одам пайдо бўлибди, писмайиб буталар орасидан изма-из келаверишибди, уларнинг хатти-ҳаракатлари сирли, имо-ишоралари бежо эмиш, Монтгомери дарров гумонсирабди. Уларни чақирган экан, худди гуноҳ иш қилгандек, тирақайлаб қочиб қолишибди. Шундан сўнг у Морони чақиршни бас қилиб, бирпас нима қиларини билмай сандироқлагач, ғордаги уяларни бир текшириб кўришга жазм этибди.

Ғор бўм-бўш экан.

Дам сайин юраги ҳаприқаверибди ва у изига қайтибди. Йўлда мен дастлабки кун ўрмонда рақс тушаётганини кузатган икки чўққасифат одамни учратибди, иккаласининг ҳам оғзи қон, асабий титрашармиш. Улар қирққулоқларни қасира-қусур синдириб чиқиб келишибди ва уни кўриб, ғазабу важоҳатда таққа тўхташибди. У хавотирга тушиб, қамчисини тарсиллатган экан, бирдан ташланиб қолишибди. Шу кунгача бирорта ҳам

хайвонсифат одам бундай қилишга журъат этолмаган экан. Монтгомери бирининг қоқ мясидан отиб улгурибди, Млинг эса иккинчисига ташланибди, улар юмалаб, олишиб кетибди. Млинг уни босиб, бўғзидан олган экан, Монтгомери фурсатдан фойдаланиб уни ҳам нариги дунёга жўнатибди. Млингни ортидан эргашишга мажбур қилиши осон кўчмаганмиш.

Шундан сўнг улар бу ёққа қайтишибди. Йўлда келаётиб, Млинг бирдан ўзини бутазорга урибди ва у ердан пакана ёввойи мушуксифат одамни ушлаб, судраб чиқибди, унинг ҳам тумшуги қон, оёғи эса ярадор, оқсармиш. У тавия ҳам озгина юргач, иш кўрсатибди: четга тисарилибди-да, важоҳат билан уларга ташланиб қолибди. Кўринишидан, Монтгомери уни осонгина ер тишлатган.

— Нима бало бўляпти-я, ўзи? — деб сўрадим мен.

У бошини сарак-сарак қилганча, яна стаканга қўл чўзди.

XVIII Б О Б

МОРО ТОПИЛДИ

Монтгомери учинчи қадаҳни ҳам бўшатгач, аралашишга мажбур бўлдим. Унинг аллақачон кайфи ошиб қолганди. Морога бир жиддий кор-қол бўлди, йўқса, шу пайтгача қаерда бўлмасин, етиб келарди, бундай қўлни қовуштириб ўтиравермайлик, излаш керак, дедим унга. Монтгомери бир оз тайсаллади-ю, лекин кўнди. Озгина тамадди қилиб олдик-да, учаламиз ҳам йўлга тушдик.

Бу, балки, ўша пайт асабим ниҳоятда таранглигидандир, бироқ ҳозир ҳам ўша илиқ тропик чошгоҳ паллада йўлга тушиб, тентираганларимиз кўз олдидан кетмайди. Млинг мункайганча олдинда борар, гаройиб, тим қора калласи шиддат билан у ён-бу ён бурилиб, йўлнинг ҳар икки томонини сергак кузатиб борарди. Унинг қўлида ҳеч нарса йўқ, болтачаси ҳам чўчқасифат одамлар билан тўқнашув чоғи йўқолган эди. Бордию иш яна олишувга тақалса, тиши бор, ҳар тугул, ундан фойдаланиш тажрибаси ҳам йўқ эмас. Монтгомери гандираклаганча унинг ортида борарди, икки қўли чўнтагида, боши қуйи солинган; ичишига монелик қилганимгами, кайф устида озгина мендан ранжиб қолганди. Менинг чап қўлим бўйнимга осигли (яхшики, чап қўлим), ўнг қўлимда тўппончани маҳкам ушлаб олгандим.

Оролнинг қалин ёввойи ўсимталари оралаб, тор сўқмоқдан шимоли гарб томон юрдик. Млинг дабдурустдан тўхтаб, ҳушёр тортди. Монтгомери унга урилиб кетай деб, тақалиб тўхтади. Қулоқ тутиб жим қолдик, пича ўтмай, дарахтлар орасидан овозлар ва оёқ товушлари эшитилди. Улар биз томон яқинлашарди.

— У ўлди, — деди қандайдир паст, титроқ товуш.

— Ўлгани йўқ, ўлгани йўқ, — дея гўнғиллади яна бири.
— Кўрдик-ку, кўрдик-ку, — деди бир неча овоз.
— Ҳой! — деб бирдан қичқириб қолди Монтгомери. — Ҳой, менга қараларинг!

— Оббо! — дедим мен ва дарҳол тўппончамни ҳозирладим. Орага жимлик чўқди, сўнг қалин кўм-кўк чакалакзорнинг ҳали у ери, ҳали бу ери шитирлаб, бирпасда атрофимизда беш-олтитача ғаройиб башара пайдо бўлди, уларнинг юз ифодалари янгича тус олиб, ўзгариб қолишганди. Млинг бўғзидаң ириллагандай товуш чиқарди. Улар орасидан маймунсифат одамни дарҳол ажратдим — уни олдинроқ овозидан таниган эдим; яна Монтгомери билан баркаса кўрганим — оқ матога ўраб-чирмалган иккита махлуқни ҳам осонгина илғадим. Уларнинг ёнида ҳамма ёғини доғ босган олачиפור иккита махлуқ турар, яна ўша букри, сочлари чаккасини ёппа қоплаган, қалин қошлари ўсиқ, эшилиб кетган тарам-тарам соч ўрамлари сўйри пешонаси узра ликиллаб ўйнаётган кумушранг пахмоқ — Қонун жарчиси ҳам бор эди; баҳайбат, юз деган нарсдан Мосуво бу махлуқ кўм-кўк тўқайзор ичида ғалати қизил кўзларини бизга тикканча турарди.

Анча вақт ҳеч кимдан садо чиқмади. Ниҳоят, Монтгомери хиқичоқ аралаш овозда:

— Ким, уни ўлди деяётган? — деб сўради.

Маймунсифат одам гуноҳкорларча кумушранг пахмоққа қаради.

— У ўлган, — деди пахмоқ махлуқ. — Манавилар кўришибди.

Аслида, рўпарамиздагилардан кўрқишнинг сира ҳожати йўқ эди. Уларнинг ўзлари биздан кўрқиб-писиб, юракларини ҳовучлаб туришарди.

— Қаерда у? — деб сўради Монтгомери.

— Анави ёқда, — деди кумушранг пахмоқ қўли билан кўрсатиб.

— Энди ҳам Қонун борми? — деб сўради маймунсифат одам.

— Энди ҳам у мумкин, бу мумкин эмас, деган гаплар борми?

— Унинг ўлгани ростми?

— Энди Қонун борми, йўқми? — дея такрор сўради оқ матога ўраб-чирмалган одам.

— Қонун борми, йўқми, сендан сўраяпман, иккинчи қамчидор оға? У ўлибди-ку, — деди кумушранг пахмоқ.

Ҳаммаларининг кўзи бирдек бизга қадалган эди.

— Прендик, — деди Монтгомери, сўниқ, нурсиз кўзларини менга тикиб. — Унинг ўлгани ростга ўхшайди.

Мен унинг орқасида турардим. Уларнинг авзойи ўзгараётганини дарров сездим. Монтгомерининг олдига лип этиб ўтдим-да, овозимни баралла қўйиб:

— Қонун фарзандлари, у ўлгани йўқ, — дея хитоб қилдим.

Млинг менга ўткир нигоҳини қадади.

— У ўз қиёфасини ўзгартирди, бошқа тусга кирди, — дея давом этдим мен. — Маълум вақтгача сиз энди уни кўрмайсиз. У... анави ёқда, — деб осмонга ишора қилдим. — Ўша ердан у сизларни кўриб туради. Фақат сиз уни кўрмайсиз, холос. У эса кўради. Қонундан қўрқингиз!

Шундай деб махлуқларнинг кўзларига тик боқдим. Улар иккиланиб қолишди.

— У буюк, у шафқатли, — деди маймунсифат одам, қалин дов-дарахтлар оша осмонга хавотирли текилиб.

— Анави махлуқ-чи? — деб сўрадим мен.

— Анави ҳаммаёғи қон, чинқириб, дод солиб қочган махлуқ ҳам ўлди, — деди менга текилиб турган кумушранг пахмоқ.

— Жуда соз бўпти, — дея гудранди Монтгомери.

— Иккинчи қамчидор ога... — деб оғиз очди тагин кумушранг пахмоқ.

— Хўш? — дедим мен.

— Уни ўлган, деди-ку.

Бахтимизга, Монтгомери нима учун Моронинг ўлимини рад этаётганимни тушунмас даражада кайф эмасди.

— Йўқ, у ўлган эмас, — деди у оҳиста. — Асло ўлгани йўқ. Мен қандай тирик бўлсам, у ҳам шундай тирик.

— Баъзилар, — дедим мен, — Қонунни бузишди, унга хилоф ишлар қилишди. Уларга шафқат йўқ. Уларнинг айримлари аллақачон ўлишди. Қани, кўрсатинг, қаерда унинг собиқ танаси? У бу танани тарк этган, чунки ортиқ унга муҳтож эмас.

— Анави ерда, о, кўрқмай денгизга қочган оғам, — деди кумушранг пахмоқ.

Шундай қилиб, биз қалин қирққулоқлар, чирмовуқ-лианалар, қаққайиб турган дарахтлар оралаб, шимоли ғарбга — олти алвасти бошлаган томонга қараб йўл олдик. Қандайдир қичқирик ва шохларнинг қирсиллагани эшитилди, ёнимиздан митти қизғиш жонивор чинқирганча чопиб ўтди. Зум ўтмай, унинг кетидан ҳамма ёғига қон сачраган, серюнг махлуқ пайдо бўлди, шу қадар шитоб билан чопиб келардики, ўзини тўхтатгунча бўлмай, олдимизга келиб қолди. Кумушранг пахмоқ бир сакраб ўзини четга олди; Млинг ирриллаб, серюнг махлуққа ташланди, бироқ ўзи ер тишлаб қолди. Монтгомери тўппончасини ишга солди, аммо ўқи хато кетиб, қўли билан бошини тўсганча қочишга чоғланди. Мен ҳам махлуққа қарата ўқ уздим, аммо у тап тортмай, бостириб келаверди; шунда унинг тасқара башарасини мўлжаллаб, яна тўппонча тепкисини босдим. Уни худди оловли чақин ургандек бўлиб, юзининг дабдаласи чиқиб кетди; шунга ҳам қарамай, у мени четлаб ўтиб, Монтгомерига ташланди, Уни ерга ағдарди-да, жон талвасасида ортидан судраб кетди.

Бир вақт қарасам, мену Млинг турибмиз, ерда жонсиз ҳайвон ҳамда одам юзтубан тушиб ётибди. Монтгомери зўрға ўзини

ўнглаб, қўзгалди ва ёнида қонга беланиб ётган ҳайвонсифат одамга донг қотиб тикилди. Бу унинг бор кайфини ҳам учириб юборди-ёв. Инқиллаб, аранг оёққа турди. Рўпарадаги дарахтлар орасидан эҳтиёткорлик билан мўралаб кумушранг пахмоқ кўринди.

— Кўриб қўй! — дея ўлиб ётган махлуққа ишора қилдим. — Хўш, Қонун йўқ эканми? Қонунни бузишнинг оқибати шу бўлади.

У ер тишлаб ётган жасадга тикилди.

— У жон олгувчи ўт пуркайди, — дея бўғиқ товушда Қонун жумлаларидан бирини такрорлади.

Қолганлар ҳам тўпланиб, мурдага тикилганча туриб қолишди.

Ниҳоят, биз оролнинг ғарбий бурчига ҳам етиб келдик. Сал юриб пуманинг ғажиб ташланган, дабдала жасади устидан чиқдик, елка суягини ўқ буткул ўпириб кетганди. Ундан йигирма қадамча наридан эса излаган нарсамизни топдик... Моро қамишзор орасидаги топталган ерда юзтубан тушганча ётарди. Унинг бир қўли билагидан узилган, кумушранг сочларида қон қотиб қолганди. Боши пуманинг кишани билан мажақланган кўринарди. Атрофидаги пайҳон бўлган қамишларга ҳам қон сачраган. Тўппончасини топа олмадик. Монтгомери жасадни чалқанчасига ағдарди.

* * *

Гоҳ-гоҳ тўхтаб, дам олганча, етти ҳайвонсифат одам кўмагида (у ниҳоятда бўлалди одам эди) жасадни қароргоҳимизга элтдик. Тун пардаси қорайиб, қуюқлашмоқда эди. Йўлда икки марта ёнимиздан бақириб-чинқириб, қандайдир жониворлар шарпасиз чопиб ўтишди, бир марта пакана ленивецга ўхшаш мавжудот юз кўрсатди-ю, бирпас тикилиб туриб, ғойиб бўлди. Йўлда қайта ҳужум хавфи туғилмади. Дарвоза олдигача кузаттгач, ҳайвонсифат шерикларимиз қайтишди, биз билан ичкарига фақат Млинг кирди. Дарвозани қулфлаб, Моронинг дабдаласи чиққан жасадни ҳовлидаги қуруқ шох-шаббалар устига қўйдик.

Шундан сўнг тажрибахонага кирдик-да, ниманики тирик топган бўлсак, барини битта қолдирмай ўлдириб чиқдик.

XIX Б О Б

МОНТГОМЕРИНИНГ "БАЙРАМИ"

Ишларни тинчитиб, ювиниб, овқатлангач, Монтгомери билан ҳужрамга кирдик-да, илк бор айна дамдаги аҳволимиз ҳақида жиддий мулоҳаза юритишга уннадик. Вақт ҳам ярим кечага яқинлашиб қолганди. Унинг кайфи деярли тарқаб кетган бўлса-да, барибир, боши ғум, гап уқмасди. Тайинки, у Моронинг таъсирига жуда берилган шахс эди. Моро ўлиши мумкин, деган гап унинг ақлига ҳеч сиғмасди. Юз берган фожиа унинг ўн йиллар

мобайнида, балки ундан ҳам ортиқ шу оролда яшаб, кўниккан бир йўсиндаги ҳаёт тарзига кутилмаганда берилган зарба эди. Унинг гаплари унча қовушмас, саволимга жавоб беришдан ўзини олиб қочар, умуман, юзаки гаплардан нарига ўтмасди.

— Бу бемаза дунё ўзи шунақа, — дея фалсафа сўқирди у. — Ҳаёт деганлари ҳам ғирт беҳуда нарса. Шунча яшаб, мен нимани ҳам кўрдим? Ҳеч балони! Ҳайронман, қачон кўрарканман. Роппа-роса ўн олти йил энага ва ўқитувчиларнинг амру фармойишларига бўйсуниб, титраб яшадим, беш йил Лондонда тиббийёт илмининг тагига етаман, деб оч, юпун, “ит ётиш, мирза туриш” қабилида кун кечирдим, гуноҳ ишлар қилдим ва бир куни келиб йўлдан оздим, ахмоқлигим оқибатида шу лаънати оролга тушиб қолдим. Ўн йил-а, ўн йилдан бери шу ерда сарсонман-а! Хўш, нима учун, Прендик? Наҳот, биз болалар пуфлаб учирадиган совун кўпиги бўлсак?

Унинг бемаза сафсаталари энсамни қотирарди.

— Ҳозир фақат бу оролдан қандай қилиб кетишни ўйлашимиз керак, — дедим мен.

— Хўш, кетганда нима фойда? Мен бир бадарға қилинган одам бўлсам. Қаерга ҳам бораман, кимга ҳам керакман? Сизнинг йўригингиз бошқа, Прендик. Бечора Моро! Уни қандай қилиб бу ерларга ташлаб кетамиз, суягини махлуқлар гажисинми? Бу турган гап, ахир... Қолаверса, анави шўрликлар-чи, уларни нима қиламиз?

— Хўй, майли, — дедим мен. — Бу ҳақда эртага гаплашармиз. Балки қуруқ шох-шаббалардан гулхан ёқиб, жасадини анави ёнидагиларга қўшиб, куйдирамиз... Нима, ҳайвонсифат одамларга жин тегармиди?

— Билмадим. Йиртқич ҳайвонлардан ясалганлари эртами, кечми — барибир, аслига қайтса керак. Улар, ахир, кўпчилик, ҳаммасини қириб юборолмаймиз-ку? Дарвоқе, кейин сизнинг инсонпарварлигингиз ҳам бунга йўл қўймаса керак... Бироқ улар барибир ўзгаришади. Мени айтди, дерсиз, шундай бўлади.

Унинг валдираши жаҳлим чиқиб, жоним бўғзимга келиб қадалгунга қадар давом этди.

— Садқай одам кетинг-э! — дея ўшқирди у, бир пайт гапини қайтарганимга жаҳли чиқиб. — Наҳот менинг аҳволим сизникидан юз чандон ночор эканини тушунмаяпсиз?

Шундай дея ўрнидан ирғиб турди-да, бренди олиб келгани йўналди.

— Мана бундан ичинг заҳрингизга, — деди у қайтиб келиб. — Ичинг, тийрак ақлли, олий ирққа мансуб, худосиз фаришта.

— Керак эмас, ичмайман, — дедим мен ва ичиб, гап уқмас, лақма бўлиб бораётганига зарда қилиб, чироқнинг сарғимтир нури ёритиб турган башарасига тикилганча, тумтайиб ўтиравердим. Ҳали-ҳали эсимда, итдек чарчаган эдим ўша куни. У эзилиб эзмаланар, энди Млинг ва бошқа ҳайвонсифат одамларга

тарафкашлик қилишга тушганди. Қадримга етган бирдан-бир одам — шу Млинг, деб айтарди у. Шу тобда бехос ниманидир эслади чоғи:

— Жин урсин мени! — деди у гандираклаб ўрнидан тураркан, бренди шишасини бўғзидан тутамлаб. Унинг ниятини ички бир сезгим билан пайқадим.

— Ҳайвонга ичкизиб бўлмайди, — дедим мен жойимдан ирғиб туриб, унга юзланарканман.

— Ҳайвон? — дея ўшқирди у. — Ўзингиз ҳайвонсиз! Бандаси ичган нарсани у ҳам ичади. Йўлдан қочинг, Прендик!

— Худо ҳаққи... — деб ёлворишга тушдим мен.

— Қоч!.. — дея ўшқирди у кутилмаганда тўппончасини чиқариб.

— Ҳўп, жуда соз, — дедим мен ва ўзимни четга олдим, унинг тўппонча лўкидонини тортаётганини кўриб, бир орқасидан ташланиб қолайми ҳам дедим, бироқ қўлим носоғлигини ўйлаб, фикримдан қайтдим. — Ғирт ҳайвоннинг ўзи бўп қопсиз, боринг, қўшмозор бўлинг ўша ҳайвонларингиз билан.

У шарақлатиб эшикни очди-да, менга хиёл ўгирилганча остонада тўхтади, уни бир томондан чироқнинг сарғиш ёғдуси, иккинчи томондан эса оянинг хира шуъласи ёритарди; қалин қошлари остидаги кўз косалари дона-дона, йирик қора доғларга ўхшаб кўринарди.

— Сиз, Прендик, ўта мутакаббир, ғирт ахлоқ одамсиз! Нуқул ваҳима қилганингиз қилган, яна аллаббалоларни ўйлаб чиқарганингиз ортиқча! Ўзи ҳаммаси тамом, охири кўриниб турибди. Эртами-индин куним битиши аниқ. Бироқ бугун оқшом шундай ажабтовур байрам қилайки!

У бурилиб, ой ёруғига чиқди.

— Млинг, — дея чақирди у. — Қадрдоним Млинг!

Нимқоронғи қирғоқда, олисда, оянинг хира ёғдуси остида уч нафар шарпа кезарди, бири оқ матога ўраб-чирмалган махлуқ эди, қолган иккитасини эса таниб бўлмасди, худди иккита қора доғ махлуққа эргашиб кетаётганга ўхшарди. Улар тўхтаб, тош девор томонга аланглашди. Худди шу фурсат тош девор бурчагида Млингнинг лўкиллаб келаётган гавдаси ҳам кўринди.

— Ичинглар! — дея қичқирарди Монтгомери. — Ҳой, ҳайвон биродарлар, ичиб қолинглар! Ичиб, одам бўлинглар! Худо ҳаққи, дунёда ҳаммадан ақлли ўзим эканман. Моро бунни билмади. Ниҳоят, сўнгги синов вақти ҳам етди. Ичинглар, деяпман, ичаверинглар, тортинманглар! — Шундай деб, у шишани боши узра айлантирганча ғарб томон йўртиб кетди, ортидан уч нафар шарпани эргаштирганча Млинг ҳам ўша томонга чопди.

Мен эшик олдига келдим. Оянинг хира ёруғида улар олислаб, ноаниқ шарпаларга айланиб улгуришганди. Бироқ шу лаҳза Монтгомери тўхтади ва Млингга брендини сувсиз, қуруқ ўзини

ичирди, пича ўтиб эса бешала шарпа ҳам қўшилиб, бир бутун, ноаниқ қора тўпга айланди.

— Қўшиқ айтинглар! — деган қичқириғи эшитилди Монтгомерининг. — Қани, баравар: "Прендикни жин урсин!", деб бақиринглар. Жуда соз. Яна такрорланглар: "Прендикни жин урсин!"

Қора тўп яна беш алоҳида шарпага ажралди-да, ойнинг хира ёғдуси остида қирғоқ бўйлаб аста узоқлай бошлади. Уларнинг барчаси кўнглига сиққанча бор овозда айюҳаннос солишар, шаънимга ҳар турли бўлмағур сўзларни айтишар, хуллас, ўз билгиларича илгари татиб кўрмаган ичкиликларининг кайфу сафосини суришарди.

Сал ўтиб олисдан Монтгомерининг:

— Ўнга марш! — деган буйруғи янгради ва улар бақириб-чақириб, соҳилдаги қорайиб турган дарахтлар қўйнига кириб кетишди. Секин-аста овозлар ҳам тинди.

Яна сокин тун сафоси ҳокимликни қўлга олди. Ой алақачон ғарбга оғмоқда эди. Вақт ярим тунга яқинлашган, шу боис у ҳозир роса тўлишиб, ўзидан ёрқин ёғду сочиб, чароғон осмонда аста сузарди. Тош девор сояси қорайиб, оёғим остига тушиб турарди. Шарқ томонда денгиз кулранг тусда товланиб, сирли йилтилларди. Денгиз ва тош девор оралиғидаги вулқон зарралари ҳамда кристалл кукунидан тўшалган кулранг қумлоқ йилт-йилт этиб товланарди. Ортимда эса қизғиш-сарғимтир нур таратиб, чироқ милтилларди.

Эшикни ёпиб қулфладим-да, ўзининг сўнги қурбонлари — този итлар, лама ва бошқа бир неча шўрлик жониворлар билан ётган Моро олдига, ҳовлига чиқдим. Унинг бўлиқ юз қиёфаси ўзгармаган, ҳатто даҳшатли ўлимдан сўнг ҳам бамайлихотир кўринар, ҳамини жиддий кўзлари очиқ, кўкдаги оппоқ, руҳсиз ойга тикилганча ётарди. Мен оқава сувларга мўлжалланган мўри четига кетимни қўйиб, жасадлар узра омихта ўйнаётган ойнинг кумушсимон нури ҳамда ваҳимали ўланкаларга тикилганча, бу ёғига қандай иш тутиш маъқуллиги ҳақида ўй суриб қолдим.

Эрталаб унча-мунча озиқ-овқат жамғариб, қайиққа жойлайман-да, манави жасадларга ўт қўйиб, очиқ океанга чиқаман. Монтгомери ҳақида ўйлаш энди бефойда; у ҳайвонсифат одамлар билан руҳан бир, инсоний ҳаётга кўника олмайди. Шу асно бу ерда қанча хаёл суриб ўтирдим — билмайман. Бир соатдан кам ўтирмаган бўлсам кераг-ов. Диққатимни яна шу яқин ўртада пайдо бўлган Монтгомери бўлди. Бир тўда махлуқнинг шодон бақириб-чақириблари эшитилди, улар чуввос солиб ҳайқириб, чинқириб, увлаганча қирғоқ томон ўтиб боришарди, сув бўйига етиб тўхташди. Қий-чув бир авж олиб, сўнг босилгандек бўлди, қулогимга тарақа-туруқ овозлар, ёғочларнинг қасир-қусур сингани эшитилди, бироқ бунга ўша пайт унча парво қилмабман. Пича ўтиб қовушмаган овозда қандайдир ашула бошлашди.

Яна миямда қандай қилиб бу ердан қочиш, қутулиш мумкин, деган ўй чарх урди. Ўтирган еримдан туриб, чиरोқни олдим-да, саройга, сув солинган бочкаларни текширгани юрдим. Сўнг сухарили бонкаларни бир кўрай-чи, деб, бирининг оғзини очдим. Шу лаҳза кўзимга қизғиш алламбало гавда кўрингандек бўлдию ортимга ўгирилдим.

Ҳовлида қоронғулик ичра ой нури кезиб юарди. Ўртада Моро ва унинг қийма-нимта қурбонлари ётқизилган қуруқ шох-шаббалар уйилган. Улар, худди ҳаёт-мамот жангига киришгандек, айқаш-уйқаш ётишарди. Моронинг яралари баайни тун каби қорайиб, очилиб қолган, ерга томган қон қум устида қорамтир доғ касб этиб, қотиб қолганди. Сўнг — кўзимга кўриндими, билмай қолдим — рўпарамдаги деворга ўйноқлаб қизғиш нур тушгандек бўлди. Ўзимча, керосин чироқ липиллаган бўлса керак-да, деб қўя қолдим, сўнг яна саройдаги озиқ-овқатни текширишга тушдим. Бир қўли чўлоқ одам даражасида титкилаб, тимирскилаб, ўзимга керакли нарсаларни топдим-да, эртага қайиққа юклайман деб бир четга уйиб қўявердим. Мен имиллар, вақт эса шитоб билан югурарди. Тонг ҳам мўралаб қолганди.

Соҳилдаги қўшиқбозлик шовқин билан алмашди, сўнг яна ашула бошланди ва кўп ўтмай тўсатдан тўс-тўполон, қий-чув қўзғолди. "Яна, яна!", деган қичқириқлар қулоққа чалинди. Кимдир жанжаллашаётганга ўхшарди, туйқус қулоқни тешиб юборгудек чинқириқ эшитилди. Қий-чув тарзи ва оҳанги шу қадар ваҳимали тўс олдики, беихтиёр бутун эътиборимни ўша ёққа қаратдим. Ҳовлига чиқиб, аста қулоқ солдим. Бир махал қий-чув овозларни ўткир пичоқдек кесиб, тўппонча пангиллади. Шу заҳоти ҳужрамни кесиб ўтиб, кичкина эшик сари чопдим. Эшик олдида етганимда, орқамда саройдаги яшиқларнинг сирғаниб тушиб, шарақлаб сингани эшитилди. Бироқ мен ҳозир бунга эътибор берадиган аҳволда эмасдим. Эшикни даст очиб, ташқарига қарадим.

Қирғоқда, бандаргоҳ ёнида ёришиб келаётган хира осмон бағрига сон-саноқсиз учқун сачратиб, олов тиллари ўрларди. Гулхан теварагида қора-қура шарпалар ғимирларди. Монтгомерининг мени чақиргани эшитилди. Тўппончамни маҳкам ушлаганча гулхан томон чопдим. Узоқда, деярли қум бағирлаб, Монтгомерининг тўппончасидан ўт чақнади. Демак, у йиқилган. Овозим борича бақириб, осмонга қарата ўқ уздим.

Кимнингдир: "Хўжайин!", деб қичқиргани эшитилди. Тўп бўлиб ғимирлаётган ола-ғовур оломон атрофга сочилди, гулхандаги олов лоп этиб ўчди. Саросимага тушган ҳайвонсифат одамлар қирғоқ бўйлаб тум-тарақай қоча бошлашди. Қизишиб, чакалакзор ичига ўзларини ураётган ҳайвонсифат одамлар ортидан ўқ уздим. Сўнг қумда чўзилиб ётган қора-қура шарпаларга қарадим.

Монтгомери чалқанча ағанаб ётар, кумушранг пахмоқ унинг устида, маҳкам чангаллаб олганди. Алвасти ўлган, бироқ ўткир

ўсиқ тирноқлари ҳамон Монтгомерининг бўғзида эди. Уларнинг шундоқ биқинида мук тушганча қимирламай Млинг ётар, елкаси аралаш бўйни нақ ўпириб узиб олинган, қўлида синган бренди шишасининг бўғзи кўринарди. Яна иккита шарпа гулхан олдида чўзилиб қолган, бири қимир этмас, иккинчиси эса инграб, онда-сонда бошини кўтариб қўярди.

Кумушранг пахмоқни Монтгомеридан ажратар эканман, махлуқнинг тирноқлари рақиби кийимига қўйиб юборишни истамагандек илинарди. Монтгомерининг юзи кўкариб кетган, зўрға нафас оларди. Дарров юзига шўр сувдан сепдим, камзулимни тахлаб, боши остига қўйдим. Млинг ўлган эди. Гулхан олдидаги ярадор махлуқ — башарасини ўсиқ кулранг юнг босган бўрисифат одам, кўкси билан ҳануз жизиллаб турган чўғни босиб ётарди. Шўрлик қийналиб, шу қадар азоб тортардики, чидаёлмадим — бориб, битта ўқ билан уни бу дунё азоб-уқубатларидан ҳалос этдим. Ёнидаги гавда оқ матога ўраб-чирмалган ҳўкизсифат одам экан. Унинг ҳам жони узилиб бўлганди.

Қолган ҳайвонсифат одамлар жуфтакни ростлашган эди. Яна Монтгомерининг олдига келдим, табобат илмидан беҳабарлигимдан нолиб, ёнига чўк тушдим.

Гулхан бутунлай ўчди, фақат яккам-дуккам ўтин майдаларигина шамолда чўгланиб турар, чала куйик тарашалар тутамоқда эди. Монтгомери ўтинни қаердан олди экан, деб бошим қотарди. Тонг отиб қолган, ёришиб, оқариб келаётган осмон қўйнида ой хира тортиб, йўқолиб борарди. Шарқ томонда эса уфқ қизармоқда эди.

Баногоҳ орқамдан қасир-қусур ва пишиллаган овозлар эшитилди. Атрофга алангладиму даҳшатдан уввос солиб, ўрнимдан туриб кетдим. Тонгги шафақ томон қароргоҳ узра бурқсиб, қуюқ қора тутун кўтарилар, унинг буралиб эшилаётган қуюндек туфони ичра қизил аланга тиллари очкўзлик билан тамшанарди. Похол ёпилган томга ҳам ўт кетди. Аланганинг қайрилма учи сўйри томдаги похолларни ямлай бошлагани аниқ кўриниб турарди. Ҳужрамнинг деразасидан ҳам шитоб билан аланга отилиб чиқди.

Нима бўлганини дарров фаҳмладим. Уйдан чиқаётганимдаги тарақлаган овоз ёдимга тушди. Монтгомерига кўмак бергани шошилиб, хужрамдаги керосин чироқни ағдариб юборган эдим.

Қароргоҳдаги ҳеч бир нарсани ёнгиндан қутқариб қолишнинг иложи йўқ эди. Миямга лоп бу ердан кетиш хаёли урилди, даст бурилиб, қирғоққа чиқариб қўйилган қайиқларга қарадим. Не кўз билан кўрайки, иккала қайиқдан асар ҳам йўқ эди. Қум устида болта ва майда тарашаю ёғоч бўлаклари сочилиб ётар, сал нарида гулхан кул тортиб тутамоқда эди. Монтгомери қайиқларни қасдан — ахир, ўзи қайтиб кетолмайди, — мени ҳам бу ердан қайтиб кетолмасин, деб ёқиб юборганини англадим.

Бирдан жиним қўзиди. Ўзи-ку, оёғим остида ётибди, бир

уриб бошини мажақлайми ҳам дедим. Бироқ шу лаҳза у қўлини аранг, бирам аянчли қимирлатиб қолдики, беихтиёр дилимни раҳм-шафқат чулғади, унга нисбатан бор кек-адоватим сўнди. У инграб, бир дақиқа кўзини очди.

Дарҳол чўк тушиб, бошини кафтларим орасига олдим. У яна кўзларини очиб, жимгина субҳидамга термулди, сўнг аста нигоҳини менга қаратди ва бир лаҳза кўзларимиз тўқнашди. Унинг яна қовоқлари юмилди.

— Афсус, — деди у ниҳоят, бор кучини тўплаб. Афтидан, у фикрларини бир ерга жамлашга уринарди. — Тамом, — дея пичирлади у, — бу тентак дунёдан форигман... Ҳаммаси беҳуда экан...

Мен индамай тиз чўкиб турардим. Унинг боши бир томонга осилиб бормоқда эди. Зорманда, бир қултум сув бўлсами, у сал ўзига келармиди, деб ўйлардим мен. Яқин ўртадан сув олиб келай, десам, савил, бирор идиш ҳам йўқ. Монтгомерининг танаси бирдан оғирлашгандек бўлди. Этим жунжикиб кетди.

Юзига энгашиб, ёқасининг очиқ жойидан қўлимни суқдим. Унинг жони узилиб бўлган эди; шу сония шарқдан, бурун ортидан ярқ этиб илиқ қуёш баркаши балқиб чиқди, ўзининг беҳисоб нурлари билан қорамтир денгиз сатҳини кўзни қамаштиргудек жимирлатиб юборди. Офтоб Монтгомерининг ўлим даҳшати қотиб қолган юзини ҳам зарҳал гулчамбарга кўмди.

Бошини оҳиста қўлбола ёстиққа ётқизиб, ўрнимдан турдим. Кўз ўнгимда яна жимирлаб ётган кимсасиз денгизу аллақачон доғини тотиб кўрганам — ёлғизлик намоён бўлди; ортимда эса шафақ нурларига йўғрилмиш сокин орол ястанган, унинг ҳайвонсифат одамлари кўринмас, товуш беришмасди. Қароргоҳ барча озиқ-овқати ва омборлари билан бирга аланга олиб ёнар, гоҳ-гоҳ у ердан қасир-қусур, гумбурлаган товушлар эшитилиб қоларди. Тутам-тутам қуюқ қора тутун буралганча бошим узра ўтиб, қирғоқ бўйлаб таралар, дарахтлар учини ялаганча унғурдаги уялар томон кетмоқда эди. Ёнимда эса қайиқлардан қолган тахта-тараша ва беш нафар жасад ётарди.

Мана, чакалакзор томонда учта ҳайвонсифат одам пайдо бўлди, елкалари туртиб чиққан, букрисифат, бошлари олдинга мункиган, беўхшов қўллари ерга теккудек осилиб тушган, кўзлари эса сергак, ола-кула, мен томон қўрқа-писа яқинлаша бошлашди.

Х Х Б О Б

МАХЛУҚЛАР ОРАСИДА ЁЛҒИЗ

Мен, бир қўлим чўлоқ, бўлғуси қисматимни уларнинг кўзидан уқиб олишга тиришиб, соҳилда ёлғиз қаққайиб турардим. Бисотимда фақат битта тўппонча, унинг ҳам учта ўқи кам.

Қирғоқ бўйлаб бетартиб сочилган тарашалар орасида қайиқларни бузишда ишлатилган иккита болта ётибди. Ортимда тўлқинлар шовиллайди.

Хуллас, ўз матонатимга таянмоқдан бошқа иложим қолмаган эди. Борган сари яқинлашиб келаётган махлуқларнинг башарасига тик қарадим. Улар шу заҳоти кўзларини олиб қочишди, бурун катаклари пирпираб титраб, мендан сал нарида ётган ўлик таналар ҳидини олди. Дарров уч-тўрт ҳатлаб, бўрисифат одам жасади ёнига етдим ва энгашиб, ердан қон юқи қамчини олдим. Олдим шу заҳоти ерга тарсиллатиб урдим.

Улар менга бақрайганча таққа қотишди.

— Тиз чўкинглар, — деб буюрдим мен. — Тиз чўкинглар, деяпман!

Улар каловланиб қолишди. Бириси дарҳол чўккалади. Юрагим кинидан чиқиб кетай-чиқиб кетай деб турганига қарамай, буйруғимни такрорлаганча уларга яқин бордим. Яна биттаси тиз чўкди, кетидан қолган иккитаси ҳам таъзим бажо айлашди.

Шартта бурилдим-да, тиззалаб ўтирган ҳайвонсифат одамларни назардан қочирмай, худди актёрлар сахнани томошабинга юзланиб кесиб ўтган каби, чўзилиб ётган ўликлар олдига бордим.

— Булар Қонунни бузишди, — дедим мен, бир оёғимни Қонун жарчиси устига қўйиб. — Улар ўз бошларига ўзлари етдилар. Ҳатто манави Қонун жарчиси ҳам. Ҳаттоки, иккинчи қамчидор оға ҳам. Қонун нақадар қудратли! Яқинроқ келиб кўринг.

— Шафқат йўқ, — деди улардан бири яқинроқ сурилиб, менга кўз қирини ташларкан.

— Асло, — дедим мен. — Шунинг учун энди менга қулоқ солинглар, фақат айтганимни қилинглар.

Улар аста ўринларидан туриб, бир-бирларига савол назари билан тикилиб қолишди.

— Қимирламанглар, — деб буюрдим мен.

Кейин иккала болтани ҳам ердан кўтариб, бош томони билан бўйнимга осиглиқ латтага илдим, Монтгомерини тўнтариб, тўппончасини қўлимга ушладим, унда ҳали отилмаган иккита ўқ бор экан, ёнини тимирскилаб, чўнтагидан яна тўрт-бештача ўқ топдим.

— Қани, кўтаринглар уни, — дедим қаддимни ростлаб, қамчи билан Монтгомерининг жасадига ишора қиларканман. — Олиб бориб денгизга ташланглар.

Улар Монтгомерининг жасадига қараб юрдилар, ҳануз ундан чўчиётганлари сезилиб турарди, бироқ қўлимдаги қон юқи қамчи бошлари узра тарсиллаб қолиши мумкинлиги ҳам уларга маълум эди. Бироз чўчиб, каловланиб тургач, қамчи овози ва менинг ўшқирғимдан сўнг, ниҳоят, уни авайлаб кўтариб, қирғоқдан пастига олиб тушиб кетишди, сувни шалолатганча ялтиллаб, кўзни қамаштираётган тўлқинлар бағрига кирдилар.

— Нарироққа, — дедим мен, — яна ҳам ичкарироққа олиб киришлар.

Улар сув қўлтиқларига етгунча юрдилар, сўнг тўхтаб, менга қарадилар.

— Ташланглар, — дедим мен. Монтгомерининг оғир жасади сувни бир шалолатдию тўлқинлар қаърида кўринмай кетди. Чап кўкрагимни нимадир қаттиқ ёғимлагандек бўлди. — Яхши! — дедим овозим титраб. Улар, юзларида ваҳима, шошилиб, кумушдек товланаётган денгиз сатҳида узун қора чизиклар қолдирганча қирғоққа қайтишди. Соҳилга етгач, гўё Монтгомери қайтиб чиқиб, улардан ўч оладигандек, ортга ўгирилиб тўхтаб қолишди.

— Энди манавиларни олинглар, — дедим мен қолган жасадаларни кўрсатиб.

Улар Монтгомерининг жасадини ташлаган жойларига қайта йўлашмади, узоқ бўлса ҳам, қирғоқ бўйлаб юз қадамча нарига тўрттала ўлик ҳайвонсифат одамни битталаб ташиб, денгизга ташлаб келишди.

Млингнинг дабдала танасини сувга олиб бориб ташлаётганларини кузатиб турарканман, орқамдан енгил оёқ шарпаси эшитилди, ўгирилиб қарасам, мендан ўн қадамча нарида баҳайбат чўчқа ва сиртлон қоришмаси турибди. Боши қуйи солинган, келишмаган дағал қўллари мушт бўлиб тугилган, йилтироқ кўзлари менга томон бақрайган. Орқамга ўгирилганим ҳамон у таққа тўхтади, кўзи кўзимга тушиб, нигоҳини олиб қочди.

Бир дақиқа шундай юзма-юз туриб қолдик. Қамчини ташлаб, чўнтагимдаги тўппончани пайпасладим, қулай имконият туғилган ҳамон уни отиб ўлдиришни кўнглимга тугдим, зеро, қолган ҳайвонсифат одамлар ичида энг расвоси ҳам шу эди. Бир жиҳатдан, бу ваҳшийликдек туюлади, бироқ ўша топдаги қатъий қарорим шу бўлди. Унинг бир ўзи мен учун барча ҳайвонсифат одамлардан кўпроқ хавф туғдирарди. Токи у тирик экан, ўзимни хотиржам ҳис қилолмас эдим.

Ниҳоят, ўзимни қўлга олиб, унга қараб:

— Таъзим қил, тиз чўк! — дея бақирдим.

У тишларини иржайтириб қичқирди:

— Сен ўзи кимсан, менга...

Аъзойи баданим титраб, шартта тўппончамни чиқардим-да, унга қарата ўқ уздим. У чинқириб, ўзини четга отди-да, ортига бурилиб қочди. Тушундимки, ўқ хато кетди, дарҳол бош бармоғим билан тўппонча лўкидонини орқага қайирдим. Яна мўлжалга олмоқчи эдим, қарасам, лапанлаганча қочиб боряпти, анча узоқлашиб кетган, қуй, ўқ зое кетмасин, деб фикримдан қайтдим. У бошини хиёл буриб, менга аланглаб қараганча қочиб борарди. Ёнаётган ҳовлидан ҳануз буралиб-буралиб чиқаётган қуюқ тутун пардаси панасига ўтиб, ниҳоят, кўздан йўқолди. Анча вақт унинг ортидан қараб турдим. Сўнг итоатгүй уч нафар ҳайвонсифат

одамимга ўгирилиб, ҳануз сувга ташламай, кўтариб турган қўлларидаги жасадни улоқтиришга ишора қилдим. Кейин гулхан ёнига, ўликлар уйилган жойга келиб, қорамтир қон доғлари кўмилиб, билинмай кетгунча қумни эзгиладим.

Қўл ишорам билан уч итоатгўй ҳайвонсифат одамга "Бўлди, бўшсизлар", деб, соҳилнинг юқори томонидаги тўқайзорга бурилдим. Тўппончам қўлимда, қамчи билан болталар чўлоқ қўлим илиғли бандга осилган. Шу дақиқа ягона хаёлим, қани энди менга ҳеч ким халақит бермаса-ю, хотиржам ўтириб, шароитни бир тарозига солиб олсам, дердим.

Шу дамда хаёлимга келиб, мени ўйлантириб қўйган яна бир даҳшатли нарса оролнинг бирор бурчида ҳам бамайлихотир оёқни узатиб, дам олиб ўтиришим ёки озроқ мизғиб олишим мумкин бўлган жойнинг йўқлиги эди. Тўғри, бу ерга келганимдан буён ўзимни яхши ҳис этиб, анча кучга кириб қолдим, бироқ асабларим ҳануз чатоқ, сал нарсага бўғилиб, жигибийрон бўлаверардим. Оролнинг у томонига, ҳайвонсифат одамлар олдига кўчиб ўтишимга, уларнинг ишончларини қозонишимга тўғри келишини ич-ичимдан ҳис қилиб турардим. Бироқ бундай қилишга сира юрагим дов бермасди. Яна соҳилга қайтиб, шарқий йўналишга бурилдим-да, ёнгин чулғаган қароргоҳ яқинидан ўтиб, маржон қояларга олиб борадиган, юзаси юпқа, йилтироқ қум билан қопланган ёлғизоёқ йўлакка чиқдим. Айнан шу ерда денгизга орқа қилиб ўтириб, хавфу хатардан бохабар, бемалол мулохаза юритса бўларди. Мен иягимни тиззамга тираганча ўтирар, офтоб бошим узра беаёв ўт пуркар, дилимда борган сари ваҳима кучайиб, бу балолардан қачон халос бўларканман, умуман, халос бўлиш насиб этармикан, деб хаёл сурардим. Мавжуд аҳволни хотиржам ўтириб, совуққонлик билан, бафуржа ўйлаб олишим керак эди, бироқ лаънати ваҳима бунга сира имкон бермасди.

Монтгомерининг умидсизликка тушиши сабабларини излардим. "Улар ўзгаришади, — деган эди у, — албатта ўзгаради". Моро-чи? Моро нима деган эди? "Уларда ўжар ҳайвоний ҳис-туйғулар кун сайин уйғониб боради". Кейин сиртлон ва чўчқа қоришмасини ўйладим. Агар уни мен ўлдирмасам, у албатта мени бир куни ўлдириши аниқ эди. Қонун жарчиси ҳам ўлган, бу ҳам пешонамнинг шўрлигидан! Биз — қамчидор оғаларнинг ҳам барча сингари ўлишимиз мумкинлиги уларга энди сир эмас...

Балки, ҳозир улар ҳув анави қирққулоқ ва палмалар панасига биқиниб, туйқус човут солиш мақсадида яқин боришимни пойлашаётгандир? Ким билсин, балки менга қарши мутлақо даҳшатли, бошқа бирор чорани ўйлаб қўйишгандир? Сиртлон ва чўчқа қоришмаси уларга нима деяётган экан? Хаёл мени тинмай асоссиз ваҳималар ботқоғига тортқиларди.

Диққатимни ногоҳ қароргоҳ яқинида қирғоққа тўлқин суриб чиқарган қандайдир қорамтир нарсага денгиз қушларининг

чувиллаб ёпирилиши тортди. Унинг нималиги менга маълум ва равшан эди, бироқ бориб, қушларни ҳайдашга юрагим дов бермасди. Ғордаги уяларга тузоқ эҳтимоли бор тўқайзордан эмас, оролнинг шарқий четидан боришга қарор қилдим ва қирғоқ бўйлаб қарама-қарши томонга йўналдим.

Ярим милча юргач, тил топишганим — уч нафар ҳайвонсифат одамдан бирининг соҳилдаги тўқайзордан чиқиб, тўппа-тўғри мен томонга қараб келаётганини кўрдим. Миямда чарх урмиш ваҳимали ўй-хаёллар гирдобиди, шу қадар асабим таранглашган эдики, ўйлаб-нетиб ўтирмай, шартта тўппончамни чиқардим. Унинг раҳм-шафқатга ундовчи имо-ишоралари ҳам мени тинчлантирмади. У менга саросималаниб яқинлашарди.

— Йўқол, — деб бақирдим мен.

Унинг бошини солинтирганча таъзим қилиб туришида итга хос нимадир зоҳир эди. Бақиргимни эшитиб, худди ҳайдаб солинган ит каби нари кетди, сўнг тўхтаб, вафодор кўзлари билан ялинганнамо тикилди.

— Йўқол, деяпман, — дедим мен тагин. — Яқинлаша кўрма.

— Яқинлашиш мумкин эмасми? — деб сўради у.

— Мумкин эмас, жонингдан умидинг бўлса, яқин келма, — дея забтига олдим мен қамчини тарсиллатиб. Сўнг қамчини тишлаб, ерда ётган тошга қўл чўзгандим, у қочиб қолди.

Айланма йўл бўйлаб ёлғиз ҳайвонсифат одамлар яшайдиган дарага келиб, унғурдаги уялар ҳамда денгиз оралиғидаги қамишзорга биқиниб олдим, мақсадим — уларни кузатиб, юз-кўзлари, хатти-ҳаракатларидан Моро ва Монтгомернинг ўлими, тош девор билан ўралган Уқубат уйининг куйиб кул бўлгани уларга қандай таъсир этганини билиш эди. Ахмоқ бўлмасам, шунчалик ҳам қўрқаманми? Эрта тонгдаги дову-раклигимда тураверсам, ваҳимали ўй-хаёллар, васвасаларга берилмасам, Моро салтанатининг бўш қолган тахти ўзимга насиб этармиди, ҳайвонсифат одамларга ҳукмрон бўлиб олармидим? Бироқ мен шундай имкониятни бой бердим ва энди уларга шунчаки бошман, холос.

Тушга яқин уларнинг беш-ўнтаси ташқарига чиқиб, иссиқ қумга чўнқайиб ўтирганча, офтобда исинишга тушишди. Бу пайтга келиб, очлик ва ташналик дилимни чулгамиш ваҳимадан устунлик қила бошлаган эди. Шартта биқиниб турган еримдан чиқдим-да, тўппончамни ўқталганча исиниб ўтирганларни кўзлаб боравердим. Улардан бири — бўрисифат хотин бошини бурди-да, менга синчков тикилиб қолди, сўнг бошқалар ҳам мен томон ўгирилишди. Тиз чўкиб таъзим қилиш у ёқда турсин, бирортаси жилақурса қимир этиб ҳам қўймади. Менда эса бир ерга тўпланмиш шунча ҳайвонсифат одамни тиз чўкишга мажбур этишга на куч ва на бир ҳол бор эди, хуллас, қулай фурсатни бой беришга мажбур бўлдим.

— Қорним оч, — дедим мен айбдорларча ва аста яқин юрдим.

— Емиш ичкарида, — деди мудроқ оғушидаги хўкиз ва ўнғиз омихтаси терс бурилиб.

Уларнинг ёнидан ўтиб, юҳодай жарликнинг зим-зиё, бадбўй ҳаърига йўналдим. Бўш уяларнинг биридан озроқ мева топиб, иштаҳа билан туширдим, сўнг ифлос, ярим чирик шох-шабба ва новдаларни тўплаб, уя оғзини беркитдим, беркитдиму қўлимда гўппончани маҳкам тутганча тўсиққа бошимни қўйдим. Салкам ўттиз соатлик уйқусизлик азоби ўз хукмини ўтказди ва мен, уя оғзини номига тўсиб қўйганимга қарамай, биров тегса, шох-шаббалар шитирилаб, уйғотади, гафлатда қолмайман, деган ўмидда енгил уйқуга кетдим.

XXI Б О Б

ҲАЙВОНСИФАТ ОДАМЛАР АСЛ ҲОЛИГА ҚАЙТДИЛАР

Шундай қилиб, мен доктор Моро оролида ҳайвонсифат одамлар билан ёлғиз қолдим. Уйғонганимда, аллақачон атрофни қоронғилик чулғанди. Майиб қўлим зирқираб оғирди. Уйқусираб, аввал қаердалигимни англаёлмай ўтирдим. Ташқаридан қандайдир гўлдираган, қўпол овозлар келарди. Қарасам, уя оғзидаги тўсиқ йўқ. Тўппончам эса боягидек қўлимда.

Ёнгинамда кимнингдир нафасини туйдим, шундоққина биқинимда аллақандай гавда пайпаслангандек бўлди. Нима бало экан, деб, нафас ютиб ўша ёққа тикилдим. У жуда ҳам аста қимирларди. Сўнг қўлимни юмшоқ, илиқ, ҳўл нимадир ялагандек бўлди. Этим жунжикиб кетди. Шу заҳоти қўлимни тортиб олдим. Даҳшатдан бўғзимга бир фарёд келиб тиқилди. Шундагина гап нимадалигини англаб, ўқ узишдан ўзимни тийдим.

— Ким бу? — деб сўрадим мен хирқираб, тўппончамни ўқталганча.

— Мен, хўжайин.

— Кимсан?

— Улар, энди хўжайинимиз йўқ, дейишяпти. Лекин мен биламан, биламан. Ҳўв, мурдаларни денгизга ташидим-ку, ўша мурдаларни сиз ўлдиргансиз, о, денгиздан қўрқмаган оғам. Қулингизман, хўжайин.

— Соҳилда учратганим сен эмасмидинг? — деб сўрадим мен.

— Мен эдим, хўжайин.

У чиндан ҳам содиқ эди, акс ҳолда, ухлаб ётган пайтим ташланмасмиди.

— Яхши, майли, — дедим мен, у ўпиб яласин учун қўлимни

узатиб. Унинг нега бу ерда эканига энди ақлим ета бошлади, яхши, у дилимга анча далда бўлди.

— Бошқалар қаерда? — деб сўрадим мен.

— Улар ғирт жинни, — деди итсифат одам. — Анави ерда ҳозир гаплашиб ўтиришибди. "Хўжайинимиз ўлди, иккинчи қамчидор оға ҳам ўлди. Анави денгиздан қўрқмаган оға бизга ўхшаш оддий одам. Энди бизга хўжайин йўқ, қамчи йўқ, қутулдик, уқубат Уйи энди бўлмайди, ҳаммаси тамом. Биз Қонунни суямиз, унга риоя қиламиз; аммо уқубат Уйи энди йўқ, бизга хўжайин йўқ, қамчи йўқ", дейишяпти. Лекин мен биламан, хўжайин, мен биламан.

Мен қоронғида итсифат одамнинг бошини пайпаслаб топиб, силаб қўйдим.

— Майли, ғам ема, — дедим унга.

— Энди уларни ўлдирасиз-а? — деди итсифат одам.

— Ўлдираман, — дедим мен, — ҳаммасининг адабини бераман ҳали. Лекин бир-икки кун ўтсин, бир нарсалар рўй берсин, кейин. Ҳаммасининг, сен қолсин, деб айтганлардан ташқари ҳаммасининг қиронини келтираман.

— Хўжайин кимни хоҳласа ўлдиради, — деди итсифат одам мамнун оҳангда.

— Гуноҳлари кўпайсин учун уларни вақтинча ўз ҳолларига қўямиз, — дея давом этдим мен. — Майли, кўнгилларига сиққанча қутураверишсин, менинг хўжайин эканимни билишмасин.

— Хўжайиннинг айтгани қонун, — деди итсифат одам итларга хос сезгирлик билан.

— Битгаси катта гуноҳ қилди, — дедим мен. — Ўшани кўрсам, ўлдираман. Қачон, қаерда бўлмасин, сенга "Мана шу", десам, унга ташланасан, хўпми? Энди мен анави тўпланишиб ўтирганлар олдига чиқай.

Бир лаҳза ичкари қоп-қоронғи бўлиб қолди: итсифат одам чиқаётиб, гавдаси билан уя оғзини тўсди. Унинг ортидан мен ҳам чиқдим, тўхтаб, у ёқ-бу ёққа қарадим, кўрдимки, бир пайт Моро тозиси билан орқамдан қувиб келганда, овозини илк бор эшитган ерда турибман. Бироқ ҳозир тун, сассиқ унгур зим-зиё қоронғи эди; ўшанда қуёш чарақлаб, ям-яшил бўлиб товланиб ётган тўғридаги ёнбағирликда эса айни дам гулхан ловиллар, атрофида букчайган, беўхшов шарпалар ҳаракати кўзга ташланарди. Ундан нарида юқоридан шох-шаббалар билан чегараланмиш қоронғи ўрмонзор ястанганди. Жар узра ой кўтарилиб келар, оролдаги ҳамиша тутаб турувчи вулқонлардан тараламиш тутун унинг юзини оҳиста сийпалаб, сузмоқда эди.

— Ёнимдан жилма, — деб буюрдим итсифат одамга, ҳарна далда бўлсин учун. Биз уялардан бош чиқараётган қора-қура шарпаларга аҳамият бермай, тор йўлакдан пастга эндик.

Гулхан олдидагилар мени кўриб, таъзим қилиш у ёқда турсин,

жойларидан қимирламадилар ҳам. Кўпчилиги кўриб кўрмасликка олди. Мен аланглаб, сиртлон ва чўчқа қоришмасини қидирардим, бироқ у кўринмади. Ҳаммаси бўлиб, бу ерда йигирматача ҳайвонсифат одам чўк тушганча оловга тикилиб ёки гаплашиб ўтирарди.

Бирдан ўнг томонидан маймунсифат одамнинг:

— У ўлган, у ўлган, хўжайин ўлган, — деган овози янгради.

— Уқубат Уйи-чи, уқубат Уйи энди йўқ.

— У ўлгани йўқ, у ўлмаган, — дедим мен баланд овозда.

— Ҳозир, шу дақиқада ҳам у бизни кузатиб турибди.

Бу уларни эсанкиратиб қўйди. Йигирма жуфт кўз менга қадалди.

— Уқубат Уйи йўқ бўлди, — дедим мен. — Аммо у қайтиб бино бўлиши мумкин. Хўжайинни эса сиз кўрмайсиз, бироқ у ҳозир юқоридан ҳамма гапингизни эшитиб турибди.

— Тўғри, тўғри, — деб тасдиқлади итсифат одам.

Улар шошиб қолишди. Ҳайвонлар ёвуз ёхуд айёр бўлишлари мумкин, бироқ алдай олишмайди, алдашни, ёлгонни одамзотга чиқарган.

— Қўли боғлиқ одам ғалати гапиряпти-ку, — деди ҳайвонсифат одамлардан бири.

— Бор гапни айтяпман, — дедим мен. — Хўжайин ва уқубат

Уйи яна қайтажак. Қонунни бузганнинг ҳали ҳоли вой бўлади.

Улар ҳеч балони тушунмай, бир-бирларига ҳайрон қараб қолдилар. Мен эсам ясама хотиржамлик билан, эринганнамо қўлимдаги болтани ерга ура бошладим. Улар чимда қолаётган чуқур болта изларидан кўз узишолмаётганини яққол сезиб турардим.

Гапларимга сатир одам шубҳа билдирганди, унга бошлаб жавобини бердим. Сўнг олачипор махлуқлардан бири эътироз билдирди ва баҳс авжга минди. Худога минг қатла шукрки, менга ҳеч қандай хавф таҳдид солмаётганига тобора ишончим ортиб бормоқда эди. Мен энди дамим ичимга тушмай, тутилмай, бошда қизиққонлик билан қандай дадил сўзлаган бўлсам, шундай гапирардим. Бир соатдан ортиқ уриниб, ниҳоят, ҳайвонсифат одамларнинг бир нечасини ҳақ эканимга ишонтиришга, қолганларининг дилида эса озгина бўлса ҳам майл уйғотишга эришдим. Лекин бир дақиқа бўлсин, ашаддий душманам — сиртлон ва чўчқа қоришмасини ёддан чиқарганим йўқ, кўзим олма териб, уни ахтарардим, бироқ ундан сира дарак бўлмасди. Гоҳо шубҳали ҳаракат сезиб, юрагим бир шув этиб кетар, лекин илгаригичалик хавотир чекмасдим. Ниҳоят, ой оғди, суҳбатдошларим, бири олиб, бири қўйиб, эснай бошлашди (сўниб бораётган гулхан шуъласида уларнинг эсноқ тутган башаралари, қинғир-қийшиқ тишлари яққол кўринарди), хуллас, навбатма навбат унгурдаги уяларига кириб, ғойиб бўлишди. Мен ҳам кўзғолиб, уларнинг изидан йўналдим, чунки тун ниҳоятда ваҳимали, бирортаси

билан бу ерда ёлғиз қолгандан, кўп ичида бўлганим афзалроқ эди.

Доктор Моро оролидаги омонат ҳаётимнинг энг узоқ даври ана шу тарз бошланди. Ўша оқшомдан то охири кунгача — беҳисоб майда-чуйда кўнгилсизлик ва сурункали бесаранжомликларни ҳисобга олмаганда, — айтишга арзигули фақат битта воқеа юз берди, холос. Инчунун, мен у даврни тўла тавсифлаб ўтирмайман, фақат чала одам, чала ҳайвон мавжудотлар билан бирга кечирилган ўн ой мобайнида юз берган энг муҳим воқеа ҳақида тўхталмоқчиман. Хотирамда ёзишга туртки бериши мумкин бўлган тафсилотлар кўп, ёзиш не, агар уларни хотирадан ўчириб ташлаш имконияти бўлса, бутун мол-дунёмни ҳам аямас эдим. Бироқ айтмоқчи бўлган гапларимга уларнинг заррача дахли йўқ. Ўша кунларга ҳаёлан қайтиб, гоҳида ёқа ушлайман: қандай қилиб махлуқлар билан бу қадар тез тил топишдим, уларнинг муҳитига мослаша билдим, бунга қандай ўзимда куч топдим? Тўғри, улар билан жанжаллашган кунларим ҳам кўп бўлди, танамдаги чандиқлар, тиш излари бунинг исботи, лекин барибир секин-аста улар менинг тошотарлик ўқувим ҳамда болтамнинг зарби билан ҳисоблашадиган бўлишди. Айниқса, менга итсифат одамнинг вафодорлиги қўл келди. Тез орада шунга амин бўлдимки, улар олган жароҳатлари даражасига қараб бировни иззат қилишаркан. Мақтаниш эмас-у, улар орасида нуфузим жуда баланд эди. Бир-икки тортишувда у ер-бу ери лат еган айримлари мендан аламзада, кўрганда, афтларини буриштиришар, лекин буни ҳам мендан яширин, ё бош буриб, ёки орқаваротдан қилишарди.

Сиртлон ва чўчқа қоричмаси нуқул ўзини мендан олиб қочар, мен эгам унинг орқасидан пойлаганим пойлаган эди. Ажралмас дўстим — итсифат одам ҳам уни жинидан баттар ёмон кўрар, ҳам ундан қўрқарди. Мендан ажралмаслигининг боиси ҳам асли шу бўлса керак. Тез орада менга шу нарса аён бўлдики, у иблис аллақачон қон таъмини тотиб кўрган ва қоплонсифат одам куйига тушиб қолган экан. У ўрмоннинг қасригадир уя қурган, ўша ерда ёлғиз кун кечирарди. Бир ҳайвонсифат одамларни гиж-гижлаб, уни ушлайми ҳам дедим, бироқ уларнинг бошларини бир ишга қовуштиришга ҳали обрўйим старли эмасди. Бир неча бор уясига бостириб бориб, кутилмаганда хужум қилмоқчи ҳам бўлдим, бироқ у номард ўта эҳтиёткор, кўриб ё сезиб қолар ва ўша заҳоти яширинарди. У ўрмондаги барча сўқмоғу йўлларда пусиб, биқиниб, менга ва иттифоқчиларимга таҳдид соларди. Итсифат одамнинг мендан ажраб, ёлғиз юришига сира йўл қўймас эдим.

Биринчи ой ҳайвонсифат одамлар кейинги даврга нисбатан ўзларини хийла инсонга яқин тутдилар ва мен итсифат одамдан ташқари яна уч-тўрттасининг ишончини қозондим. Ленивенга ўхшаш пекана махлуқ менга ажабтовур тарзда боғланиб қолди

— қаерга бормайин, изимдан соядек эргашгани эргашган эди. Маймунсифат одам-ку, асти қўявериз, ўлгудек безор қилиб юборди. "Иккимиз ҳам беш панжали, демак, баробармиз", дейдими-ей, бир бало, нуқул бидирлаб, бошимни қотиргани-қотирган. Ундаги бир хислат мени ҳайрон қолдирарди: янги сўз топишга ниҳоятда устаси фаранг эди. Инсон учун тил тинимсиз сафсата сотиш учун берилган, деб ўйларди у чамаси. Оғзидан чиққан бу маза-бемаза сўзларни у "мислсиз фикрлар" деб атар, шу тахлит уларни кундалик муомаладаги сўзлардан, яъни "майда фикрлар"дан фарқларди. Оғзимдан унга тушунарсиз бирор гап чиққудек бўлса, дарров оғзининг таноби қочар, яна бир такрорланг, деб оёқ тираб туриб олар, ёдлаб олишга тиришарди, сўзларнинг оёғини осмондан қилиб бўлса ҳам, бориб, текин қулоқ биродарларига мақтанарди. Оддий, тушунарли нарсаларни у назарига илмасди. Ҳозир ўйласам, умрим бино бўлиб бунақа ахмоқни кўрмаган эканман; унда инсоний телбалик маймунга хос туғма фаросатсизлик билан уйқашиб кетган эди.

Ҳайвонсифат одамлар орасида ёлғиз дастлабки ҳафталарни шу тарзда ўтказдим. Бу пайт улар ҳали Қонун ақидаларига бўйсинишар, бебошлик қилишмас, ахлоқ-одоб чегарасидан чиқишмасди. Тўғри, бир кун яна битта қуённи гажиб ташланган ҳолда топдик — шубҳа йўқки, бу сиртлон ва чўчка қоришмасининг иши эди, бироқ бўлак бундай ҳодиса рўй бермади. Май ойларига келиб, уларнинг хатти-ҳаракати ва нутқиди маълум ўзгаришлар юзага келди: товушлари ноаниқ чиқиб, кўп гапиришни истамай қолишди. Маймунсифат ошнам ҳануз ўша-ўша — жағи жағига тегмас, бироқ борган сари нутқи тушунарсиз бўлиб, кўпроқ маймуннамо тус олаётганди. Қолган махлуқлар худди тилларини йўқотиб, гунг бўлиб қолганга ўхшашар, бироқ гапирсам, ҳануз айтганимни ўқишарди. Бип-бинойи, равон нутқнинг қутилмаганда ғализлашиб бориб, охири тушунарсиз, қўпол товушлар йиғиндисига айланишини бир тасаввур қилинг-а?! Кундан-кунга уларнинг гавда тутишлари ҳам ўзгариб, тобора мункайиб боришарди. Бундан ўзлари ҳам уялиб, имкон қадар яширишга ҳаракат қилишса-да, айримларининг тўрт оёқлаб чопиб кетаётганини бир неча бор ўз кўзим билан кўрдим — улар энди тик юролмасликлари муқаррар эди. Бирон нарсани ушламан, дейишса, қўллари қовушмас, сувни аллақачон тиллари билан чалпиллатиб ичишар, овқатни ҳам ҳайвончасига тановвул қилишарди, хатти-ҳаракатлари, тана тузилишлари кун сайин дағаллашиб бормоқда эди. Моронинг айтгани — "ўжар ҳайвоний ҳис-туйғулар"нинг амал қилаётганига сира шак-шубҳа қолмаганди. Улар ақл бовар қилмас даражада шитоб билан асл ҳолларига қайтишмоқда эди.

Айримлар — ҳайрон қоларли жойи шундаки, асосан аёл жинсидагилар — шарм-ҳаёни ҳам йиғиштириб қўйишаётган эди, тўғри, кўп ҳолларда бу яширинча юз берарди. Айримлар сира

тортинмай сўққабощлик ҳақидаги қонунга оёқ қўйишмоқда эди. Умуман, вақт ўтгани сари Қонуннинг писта пўчоғичалик қадри қолмай борарди. Бу ҳақда гапириш менга ниҳоятда оғир. Итсифат ошнам кўз ўнгимда росмана итга айланиб борарди: кундан-кунга гапдан қолиб, асосан тўрт оёқлаб юрар, аъзойи баданини жун қоплаётган эди. Туппа-тузук ёнимда юрган одамнинг кутилмаганда орқамдан эргашиб юрадиган итга айланиб бораётгани қизиқ эди. Кундан-кун авж олиш бетартиблик ва ювиқсизлик боис, тор, диққинафас гор ҳавоси шу қадар айниб кетдики, у ерни тарк этишга мажбур бўлдим, яна ўша эски тос, эски ҳаммом — келиб, Моронинг куйиб кул бўлган қароргоҳи ҳовлисида шох ва новдалардан ўзимга қапа тикладим. Бу ернинг яна бир афзал томони шунда эдики, ҳайвонсифат одамлар ҳали-ҳануз чеккан азоб-уқубатларини унутганларича йўқ, ҳовлига яқинлашишга ҳам кўрқардилар.

Одамсифат махлуқлар инқирозининг ҳар бир қадамини тасвирлаш, қай тахлит кунма-кун инсоний жиҳатларини йўқотиб боришганини батафсил сўзлаш жуда қийин; уларнинг қай йўсинда ўраб-чирмалган латта-путталарини ечиб, шир яланғоч қолга келишгани, юз ва тумшуклари бўртиб чиққани ва ўша, ёлғиз ўзим қолган биринчи ой уларнинг айримлари билан худди одамдек дўстлашиб, яқинлашиб кетганим — ҳамма-ҳаммасини ҳозир даҳшатли туш каби эслайман.

Аслига қайтиш жараёни аста-секин, бир маромда амалга ошди. Ҳеч бир ўзгариш кескин содир бўлгани йўқ. Мен анча вақтгача уларга аралашиб, бемалол юравердим, чунки ҳали уларда мавжуд инсоний хислатларни сиқиб чиқаришга қодир ҳайвоний унсурлар юзага қалқишига туртки етилмаган эди. Бироқ бу туртки эртами индин юзага чиқиши муқаррар, мен шундан хавотирда эдим. Вафодор итсифат ошнам тош девор ортида уйқумни қўриқлар, шу сабаб анча тинч ухлардим. Пакана ленивецга ўхшаш махлуқ ўта ҳуркак, қуш пир этса, юраги шир этадиган бўлиб қолди ва мени тарк этиб, яна аслий ҳаёт тарзига — дарахт шохларида яшашга ўрганди. Биз худди ҳайвон ўргатувчилар барчага кўз-кўз қилиш учун турли жониворларни бир қафасга тиқиб, сўнг уларнинг тенглигига эришган ва бунга "бахтиёр оила" деб ном берган, лекин кейин ўргатувчисиз қолган ҳайвонлар ҳолига тушгандик.

Албатта, бу махлуқлар китобхон ҳайвонот боғларида кўрган оддий айиқ, бўри, йўлбарс, ҳўкиз, чўчқа ва маймунга шунчаки айланиб қолишаётгани йўқ эди. Барчаларида ғалати хислатлар мавжуд эди; ҳар қайсинисини Моро қориштириб, турли ҳайвонлардан ясаганди; бири айиқсимонлар асосида ясалган бўлса, иккинчиси мушуксимонлар, учинчиси эса ҳўкизлар асосида яратилганди, хуллас, ҳар бири бир эмас, бир неча ҳайвондан таркиб топганди, барининг ўзига хос жиҳатлари бўлса-да, лекин умуман ҳайвон эканлари аниқ кўзга ташланарди. Одам

ажабланадиган яна бир жойи, инсоний жиҳатлар ҳам туриб-туриб уларда юзага чиқаверарди; бирдан тиллари чиқиб, гапириб юборишлари, кутилмаганда олд оёқлари билан эпчил ҳаракат қилишлари, тик туриб юришга интилишларини кузатиш мумкин эди.

Менда ҳам ғалати ўзгаришлар юз бермай қолмади, албатта. Устимдаги кийимларнинг кийимлиги қолмаган, жулдур латта-путталар осиб қўйилган рўдапога ўхшаб қолгандим, тешикларидан офтобда қорайган баданим бемалол кўринарди. Сочим шу қадар ўсиб, ҳурпайиб кетдики, охири ўриб, кокил қилиб олдим. Кўзим эса қандайдир ғалати йилтиллаб, атрофга нуқул сергак, олазарак боқардики, буни менда ҳозир ҳам кузатишади.

Дастлабки кунлар кундузлари жанубий қирғоқда кўзим тешилгудек бўлиб, денгизга тикилиб ўтирдим, бирор кема ўтиб қолса-чи, деб худонинг зорини қилдим. Мен "Ипекакуана"нинг қайтишига умид қилардим, бироқ оролга тушганимга бир йил бўлибдики, ҳануз ундан дарак йўқ эди. Беш марта олисда елкан, икки марта тутун кўрдим, лекин оролга яқинлаб ҳеч нарса ўтмасди. Бирор кема кўринса, дарров ўт ёқиб, ишора беришга қирғоққа қуруқ шох-шабба ҳам жамлаб қўйгандим, бироқ оролда гутаб ётган вулқон қолдиқлари борлигидан хабардор денгизчилар бунга аҳамият бермасликлари ҳам мумкин эди.

Сентябр ё октябр ойлари эди чамамда, мен сол ясаш ҳақида ўйлай бошладим. Бу пайтга келиб қўлим тузалиб кетган, иккаласи билан ҳам бемалол ишлай олардим. Дафъатан ҳеч нарса қўлимдан келмай, роса куйиндим. Устачилик ҳунаридан мутлақо хабарим йўқ, ўрмонда кунларни беҳуда кеч қилар, куйиб-пишиб дарахт кесиб, чопиб, уринганим-уринган эди. Ёгочларни бир-бирига боғлаш учун арқон мутлақо йўқ, қаердан топсам, ўрнига нимани ишлатсам экан, деб бош қотирганим қотирган эди; оролда тўлиб-тошиб ётган чирмовиқлар эгилувчан, пишиқ бўлса ҳам гўрга эди, чала-чулла илмим билан эса ўрнига бирор нарса кашф этиш қўлимдан келмасди. Икки ҳафтадан зиёд умрим куйиб кул бўлган қароргоҳ ҳовлисида, қайиқлар ёқилган қирғоқда тентираб, занг босган мих, темир-терсак бўлаклари қидириш билан ўтди. Гоҳи-гоҳида айрим ҳайвонсифат одамлар лип этиб кўзга ташланишар, чақирсам, шаталоқ отиб қочиб қолишарди. Бунинг устига, гумбур-гумбур жомақалдироқ, ёгин-сочинлар вақти келиб, ишимнинг белига тепди, бироқ шунга ҳам қарамай, барибир солни ясаб битказдим. Севинчим ичимга сифмасди. Буни қарангки, уқувсизликдан — бу менинг ҳаётдаги энг катта камчилигим эди — солни денгиздан бир чақиримдан ҳам узоқроқ жойда ясабман, эпини қилиб, қирғоққа судраб боргунимча бузилиб, бўлак-бўлак бўлиб кетди. Бир томондан, яхши ҳам бўлди, агар бу солни сувга солиб, йўлга чиққанимдан сўнг юз берганда-чи? Аммо ишим юришмагани менга шундай қаттиқ таъсир қилдики, бир неча кун қирғоқда денгизга

термулганча карахт санқидим, кўзимга фақат ўлим кўринди, холос.

Бироқ ўлимга ким ҳам осонгина рози бўларди, дейсиз? Бир воқеа юз берди-ю, пешонамга дўққиллатиб уриб, кунларни бундай нодонлик билан беҳуда ўтказишнинг охири вой бўлиши ҳақида огоҳлантирди, чунки ўтаётган ҳар бир кун ёввойи махуқлар томонидан хавфни кучайтирмоқда эди. Бир кунни тош девор соясида оёғимни узатиб, денгизга тикилиб ётгандим, товонимга муздай нимадир теккандек бўлдию чўчиб ўрнимдан туриб кетдим. Оёғим остида ленивецга ўхшаш кичкина жониворнинг менга мўлтиллаб кўз тикиб турганини кўрдим. У аллақачон тилдан қолган, хатти-ҳаракатлари ҳам қўполлашган, танасидаги юмшоқ, момиқ юнг кун сайин қалинлашиб борар, ўткир тирноқли қинғир оёқлари эса борган сари йўғонлашмоқда эди. У жуда бир аянчли товуш чиқарди, ҳушёр торганимни кўриб, бутазор томон юрди ва яна менга ўгирилди.

Дафъатан мен уни тушунмадим, сўнг бир гап бўлган шекилли, деб аста орқасидан юрдим. Кун ниҳоятда иссиқ эди. Бутазорга келгач, у дарахтга осилиб, чиқиб кетди, чунки ердан кўра, шохларда осонроқ ҳаракат қиларди.

Тўқайзордаги роса пайҳон бўлган ерда даҳшатли ходиса устидан чиқдим. Шўрлик итсифат дўстим ўлиб ётар, жасади узра сиртлон ва чўчқа қоришмаси мук тушиб, ҳали совиб улгурмаган танани қўпол панжалари билан тутамлаб ғажир, оғзидан сўлаги оқиб, ириллаб қўярди. Аста яқинлашар эканман, у бошини кўтариб, йилтиллаган кўзларини менга тикди, лаблари титраб, қон юқи сўйлоқ тишлари кўзга ташланди ва таҳдид солиб ириллади. Йиртқич шу тобда на қўрқар ва на қилган ишидан хижолат тортарди; унда инсонийликдан асар ҳам қолмаган эди. Олдинга яна бир қадам ташладим-да, тўппончамни чиқардим. Кута-кута, ниҳоят, бугун бу аблаҳ билан юзма-юз келгандим.

Иблис ўрnidан қимир этмади. Аксинча, қулоқлари диккайиб, юнги ҳурпайиб, ҳужумга хозирланди. Қоқ пешонасини нишонга олиб, шартта тепкини босдим. Ўқ варанглаганини биламан, у бир сакраб, мени чалқанча ағанатди. Беўхшов панжалари юзимга урилди. Бор кучи билан сакрагани боис устимдан ошиб, ўтиб кетди, кўзимни очсам, оёғи остида ётибман, бахтимга, ўқ нишонга тегибди, у жон талвасасида ирғиган экан. Унинг ифлос, зилдек оғир оёқлари остидан чиқиб, титраб-қақшаганча, жон таслим қилаётган ўлаксага тикилдим. Ҳар тугул, бир хавф ариган эди. Бироқ бу хали таҳдид солиши муқаррар хавф-хатарлар олдида ҳолва эди.

Қуруқ шох-шаббалардан гулхан ёқиб, иккала жасадни ҳам ёндирдим. Токи бу оролни тарк этмас эканман, ўлигим муқаррар экани аниқ эди. Битта-иккитасини айтмаса, анави махлуқларнинг бари дарани тарк этиб, ўрмон бўйлаб тарқаб кетган, тўқайнинг

ҳар ер-ҳар ерида ўзларига ин қуриб олишганди. Фақат айримларигина кундуз кунлари инидан чиқар, аксарияти бу пайтда уйқуда бўларди; четдан қараган кишига орол дафъатан кимсасиздек туюлиши турган гап эди. Кечқурунлари эса еру кўк ҳар хил ёввойи товуш ва бақириқ-чақириқлардан ларзага келарди.

Баъзан, бу ярамастарни тузоқ қўйибми ёки бир бошдан пичоқлабми, қириб ташласаммикан, ҳам дердим. Ўқларим етарли бўлганда ҳам, ўйлаб ўтирмай, қиронларини келтирардим-ку. Ваҳшийларидан ҳозир қолган бўлса, йигирматача қолган, холос; энг ашаддийлари ўлиб бўлган. Вафодор итсифат дўстим ўлиб, мен ҳам фақат кундуз кунлари мизғишни одат этдим, тунда ўзимни қўриқламасам бўлмасди. Ҳовлидаги қапанни ҳам бошқатдан қурдим, оғзини шу қадар тор қилдимки, кирмоқчи бўлган жонзотнинг товуш чиқариши тайин эди. Бахтимга, махлуқлар ўт ёқишни унутишган, ундан қўрқадиган бўлиб қолишганди. Мен яна гўла ва шох-шабба йиғиб, янги сол ясашга астойдил киришдим.

Ҳар қадамда юзлаб қийинчиликларга дуч келардим. Ўзим асли нотавон, қўлидан ҳеч иш келмайдиган, уқувсиз одам эдим, аксига олиб, мен ўқиган мактабда меҳнат дарси ҳам ўтилмасди, шунга қарамай, сол ясаш учун зарур нарсаларнинг барини эплаб-сеплаб топдим, бу сафар асосий эътиборни унинг мустаҳкам, пишиқ бўлишига қаратдим. Ҳал этиш зарур ягона муаммо бу сув идиш масаласи эди, йўлга чиқсам, кимсасиз океанда чанқоғимни қандай қондираман? Лойдан сопол идиш ясай, десам, бу лаънати оролда тупроқ ҳам йўқ. Бошим қотиб, нима қилсам экан, деб бутун оролни кезиб чиқдим. Баъзан асабийлашиб, жазавам қўзир, чидаёлмай, бирор бечора дарахтни майда-майда қилиб, хумордан чиқардим. Лекин барибир ҳеч қандай чора топилмасди.

Лекин барибир ахийри мен орзиқиб кутган кун келди. Хурсандчилигимнинг чеки йўқ эди! Жануби ғарб томонда кема кўринди, кичкинагина шхунага ўхшаш кема. Дарҳол тўплаб қўйилган шохлардан катта гулхан ёқдим-да, ўзим ёнига туриб олдим, бир томонимдан гулхан қиздирса, иккинчи томондан офтоб ёндирарди, бироқ мен бунга бепарво, икки кўзим ҳам кемада эди. Кун бўйи емадим, ичмадим, фақат ўша ёққа қараб серрайиб туравердим; охири кўнглим озиб, бошим айланиб кетди; ҳайвонсифат одамлар аста яқин келиб, менга ҳайрон тикилиб, сўнг қайтиб кетишарди. Қош қорайгач ҳам кема жойидан жилмади, бора-бора қоронғида кўринмай қолди, мен шўринг қурғур эса, кечаси билан ухламай, ўтин ташиб, гулханни ловиллатиб чиқдим. Гоҳ-гоҳ қоронғилик ичра ҳайрон боқаятган ҳайвонсифат одамларнинг кўзлари ҳам милт-милт ёниб, кўриниб қоларди. Ниҳоят, кема эрта саҳарда яқин келди, у ҳеч қанақа кема эмас, ифлос бир елканли қайиқ экан. Уйқусизликдан

толиққанимга ҳам қарамай, унга тикилар, сира кўзларимга ишонгим келмасди. Қайиқда икки киши бор эди, бири қайиқ учида ўтирар, иккинчиси пастроқдан, рул олдидан жой олганди. Қайиқ жуда ғалати сузмоқда эди. У шамол йўналишида эмас, оқимда сурилиб келарди.

Тонг ёришиб қолган эди; камзулимнинг эгнимда қолган парчасини ечиб, силкита бошладим. Бироқ улар менга эътибор беришмас, бир-бирларига қараганча қимир этмай ўтиришарди. Мен буруннинг ясси учига қараб чопдим, қўл силкитиб, бақирини давом этдим. Улар жавоб беришмас, қайиқ эса ўз ҳолича кўрфазга секин-аста яқинлашиб келарди. Қайиқдан бир вақт пирр этиб каттакон оқ қуш ҳавога кўтарилди, бунга ўтирганларнинг на униси ва на буниси парво қилди. Қуш улар узра бир чарх урди-да, бақувват қанотларини бор бўйи ёзиб, силкитганча учиб кетди.

Мен бақириндан тўхтаб, ерга чўкдим ва қўлларимни иягимга тираганча олис-олисларга термулдим. Қайиқ имиллаб ғарб томон йўналмоқда эди. Унгача сузиб етсам ҳам бўларди, бироқ қандайдир тушуниб бўлмас ваҳима бунга йўл бермасди. Чошгоҳга яқин денгиз кўтарилиб, уни ғарбий соҳилга, тош девор вайроналаридан юз қадамча нарига келтириб қўйди.

Қайиқдагилар ўлик эди. Жонлари чиққанига анча бўлган экан, қайиқни ёнбошлашиб, бўшатаман, дегандим, тўкилиб тушишди. Бирининг сочи худди "Ипекакуана" капитаниники каби қизғиш, ҳурпайган эди, ифлос оқ фуражкиси қайиқ тубида ётарди. Қайиқ билан овора пайтим буталар орасидан пусиб уч нафар ҳайвонсифат махлуқ чиқди, бурун катаклари пирпираб, ҳид олганча мен томон кела бошлашди. Айти дам улардан шу қадар жирканиб кетдимки, асти қўяверасиз. Қайиқни шартта сувга туширдим-да, тирмашиб чиқиб олдим. Қирғоққа чиққанларнинг иккитаси бўри эди, бурун катаклари титраб, кўзлари ловуллаб ёнарди; учинчиси эса таърифлаб бўлмас даражада даҳшатли махлуқ — айиқ ва хўкиз қоришмаси эди.

Уларнинг бир-бирларига тишларини иржайтирганча, бошига абадий мусибат қўнмиш мурдаларга яқинлашаётганларини кўриб, мендаги жирканиш яна даҳшат билан алмашди. Уларга орқа ўгириб, елканни туширдим-да, денгиз ичкарисига қараб эшкак эша кетдим. Ўлай агар, сира орқамга ўтирилиб қарай олмасдим.

Ўша оқшом маржон қоялар ва орол оралиғида тунадим, эртаси куни саҳарлаб жилға томонга айланиб ўтдим-да, қайиқдан топилган бўш бочкани сувга тўлдирдим. Сўнг бор матонатимни жамлаб, меза-чева тердим, қолган учта ўқим билан иккита қуённи отиб олдим. Бу юмушлар билан машғул эканман, қайиқни, эҳтиёт шарт, ҳайвонсифат одамлар тағин бузиб-нетиб қўйишмасин, деган ҳадикда маржон қоялардан бирининг ортига кўринмайдиган қилиб боғлаб қўйдим.

ТАНҲОЛИККА МУБТАЛО

Кечга томон йўлга чиқдим; денгиз узра жануби ғарбдан эсаётган енгил шамол қайиғимни оҳиста, бир маромда ҳайдаб борарди. Орол узоқлашганим сари тобора кичраяр, ундан кўтарилаётган билакдек тутун ботаётган қуёш шафағига нурсизланиб, сингиб кетмоқда эди. Қора нуқта кичрайиб-кичрайиб, охири кўздан йўқолди, тўрт томондан сув билан қуршалганча қолдим. Кундуз билан Ҳамоҳанг, қуёшнинг ёйиқ шафағи худди юзига рангли парда тортилгандек, кўкдан сидирилиб, сўнди ва унинг ўрнини қуёш ортида пинҳон турган ҳадсиз, худудсиз милтиллаган юлдузларга тўла осмон эгаллади. Денгиз — жим, осмон — жим; бу сукут ва қоронғилик бағрида мен яккаю ёлғиз эдим.

Шу тахлит денгизда уч кун тентирадим, томоғимдан овқат ҳам, сув ҳам ўтмади ҳисоб, фақат бошимга тушган савдоларни хотирлаб, ўй суриб ўтиравердим, негадир одамлар билан юз кўришишга унча ошиқмасдим. Устимда кийим-бош ўрнида фақат ифлос латта-путта, бошимда соч эмас, моғор босган, чигал қора пўстак. Мени топганлар ҳам шубҳасиз жинни-пинни деб ўйлашар. Қизиқ, одамлар оламига сира қайтгим келмасди. Фақат ҳайвонсифат махлуқлар исканжасидан қутулганимга шукур қилардим, холос.

Хуллас, уч кун деганда Апиядан Сан Франсискога кетаётган кема мени топиб, олиб кетди. Ҳикоямга на капитан ва на унинг ёрдамчиси ишонса денг, ёлғизлиги ўлим даҳшати уни ақлдан оздирибди, деб ўйлашди улар. Бошқалар орасида ҳам шундай гап чиқмасин, деб бу тўғрида бошқа оғиз очмасликка қарор қилдим, "Леди Вейн" ҳалокатидан бошлаб то кема топиб олган кунга қадар ўтган бир йил ичида нима бўлгани эсимда йўқ, деб қўя қолдим.

Бутунлай жиннига чиқариб қўйишмасин, деб ниҳоятда эҳтиёткорлик билан иш тутардим. Анави Қонун, иккала ўлик денгизчи, тундаги пистирмалар, қамишзордаги мурда дам сайин кўзимга кўриниб, тинчлик бермасди. Тескари дунёни кўринг, одамларга қўшилгач, уларга нисбатан майл ва ишонч туйғулари пайдо бўлиши ўрнига, қандайдир ғалати, худди анави машъум оролда бошдан кечирганимга ўхшаш ноумидлик ва ваҳима кучайди. Гапларимга ҳеч ким ишонмади, лекин мен аввал ҳайвонсифат одамларга қандай муносабатда бўлсам, одамлар билан ҳам ҳозир шундай муносабатда эдим. Чамаси, улардаги ёввойилик менга юқиб қолганди.

Ваҳима ҳам касаллик, дейишарди, тўғри экан, мана, неча йилдирки, ўзим буни бошдан кечираман, миямга қўрқув муқим ўрнашиб қолган, бу шундай қўрқувки, уни, дейлик, қўлга яхши

ўрганмаган шерваччанинг оломон олдида қалтирашига қиёс этиш мумкин. Дардимни ўзим яхши биламан-ку, бундай касаллик бошқа ҳеч кимда учрамасди. Мен билан мулоқотда бўлаётган эркагу аёллар инсон тусига омонат киритилган қандайдир ҳайвонсифат одамлар эмас, деб ўзимни сира ишонтиролмасдим; худди улар ҳадемай асл насабларига қайта бошлайдигандек, бирин-сирин ҳайвоний хислатлари намоён бўладигандек туюлаверарди. Охири бу ҳақда Морони шахсан танийдиган ўткир бир олимга айтдим, у, ҳар тугул, гапларимга ишонгандек бўлди, ўзи асаб касалликлари бўйича мутахассис эди, менга кўп фойдаси тегди.

Бироқ ўшанг машъум оролда кўрган даҳшатларим бир куни келиб бутунлай хотирамдан ўчишига умид ҳам қилолмасдим; улар, худди узоқдаги майда булутларга ўхшаб, олис хотира, ўлимтик шубҳа ҳолида қалбим тўридан жой олган, шундай кунлар бўлардики, майда булутлар катталашиб, бутун осмонни қоплаб оларди. Шунда атрофимдаги одамларга тикилар, дилимни таърифлаб бўлмас ваҳима чулғарди. Баъзи чехралар кўзимга ювош ва очиқ, баъзилари нохуш ва хавфли, яна бошқаси ўзгарувчан, носамимий кўринаверарди; бирортасида ҳам инсонга хос соф оқиллик фазилатини сезмасдим. Ичларида худди ҳайвон яшириндек туюлаверар, оролдаги каби таназзул ҳадемай янада каттароқ кўламда такрорланади, деб ўйлардим. Биламан, бу ҳаммаси хом хаёл, атрофимдаги эркагу аёл бари росмана одам, ҳеч қачон ўзгаришмайди, ҳеч вақт уларни ақл-идрок, фаросат тарк этмайди, инсоний орзу ва интилишлари, меҳрибончиликлари боқий, қандайдир ҳайвоний туйғуларга, бўлмагур Қонунга ҳеч қачон қул бўлишмайди — мен кўрган ҳайвонсифат одамлардан бутунлай фарқ қилишади. Лекин барибир улардан негадир ўзимни олиб қочганим-қочган, менга ҳеч нарса — уларнинг қизиқсиниб қарашгани ҳам, сўроқ-саволга тутишлари ҳам, ҳатто кўрсатган илтифотлари ҳам ёқмайди, ҳеч ким яқинлашмаса, ёлғиз ўзим бўлсам, дейман.

Шу сабабдан ҳам бепоён, кимсасиз адир яқинида танда қурганман, дилимни қоронғилик чулғади, дегунча ўша ёқларга чиқиб кетаман. Фақат шу кимсасиз яйдоқ адир жонимга оро киради, булутсиз мусаффо гардиш остида роса хумордан чиқаман. Лондонда яшаган пайтим ваҳима туйғуси мазамни қочирарди. Одамлардан қаерга қочиб яширинишни билмай қолардим, деразалардан ҳар хил овозлар, шовқин кираверарди; эшикни қулфласам ҳам барибир фойдаси тегмасди. Шунда васвасани енгаман, деб кўчага отилардим, хаёл оғушида кетиб борарканман, ортимдан хотинлар миёв-миёв қилишар, қонга ташна эркаклар тамшаниб, еб қўйгудек тикилишар, хориб-толган рангпар ишчилар "ўҳ-ҳў, ўҳ-ҳў" деб йўталганча ёнимдан ўтишар, кўзлари ҳорғин, сўنيқ, худди қони томиб кетаётган ярадор охуларга ўхшашарди; мункайган, маъюс қариялар ўзларича бир нималар деб

дичирлашар, саёқ болакайлар ҳиринглаб, ортимдан дум каби эргашишгани эргашган эди. Черковга кирсам (шу қадар кучли эди касалим), у ерда ҳам шу аҳвол, руҳоний худди маймунсифат одамга ўхшаб "улкан фикрлар"ни жавраётган бўларди; кутубхонага кирсам, китобга термулган одамлар сабр-тоқат билан ўлжаларига кўз тиккан махлуқларни эслатишарди. Айниқса, поезд ва автобуслардаги одамларнинг турқи совуқлигини айтмайсизми, улар одам эмас, худди жонсиз жасадларни эслатишарди, шундан сўнг улар билан бирга кета олармидим, токи бўм-бўш улов учрамагунича кутиб ўтираверардим. Ҳатто ўзимни ҳам онгли мавжудот сифатида эмас, қандайдир ғалати дардга чалинган ва шунинг оқибатида адашган қўй каби ёлғиз сарсон-саргардон кезинишга маҳқум хаста бир ҳайвон деб ҳис қилардим.

Бироқ, худога шукрки, бундай ҳолатга ҳозир кам тушаман. Катта шаҳарларга хос бесаранжомлик, оломон гўс-тўполонидан йироқдаман, кунларим қалбни қуёш каби порлоқ аҳли дониш томонидан ёзилган, ҳаёт йўлларимизни нурафшон айлагувчи нодир китобларни мутолаа қилиш билан ўтмоқда. Нотаниш кимсаларни кам кўраман, турмушим ҳам одмигина. Кўп вақтимни китоб ўқишга, кимёдан ҳар хил тажрибалар ўтказишга бағишлайман, мусаффо оқшомлар илми нужум билан шуғулланаман. Нега, нима учун — билмадим-у, осмонда чарх урмиш юлдузлар чаманидан чексиз хотиржамлик ва ҳузур-қаловат туяман. Менинг фикримча, биздаги жамики инсоний туйғулар таскин ва умидни айрим кундалик ғам-ташвишлар, қилмиш-қидирмишлардан эмас, балки оламшумул, боқий коинот сирларидан, қонуниятларидан ахтармоғи керакдир. Инсон мудом умид билан яшайди, мен ҳам бундан мустасно эмасман, акс ҳолда, яшай олмас эдим. Ва ана шундай умид билан, яккаю ёлғизликда ҳикоямга нуқта қўяман.

Эдуард Прендик

Изоҳ. — Ҳикоянинг асл моҳиятини ифодаловчи "Доктор Моронинг тушунтиргани" дея номланмиш боб мазмуни "Сэтиди Ревю" газетининг 1895 йил январ ойи сонида чиққан мақолани эсга солади. Бу бежиз эмас: бобдаги тафсилотлар айнан ўша мақоладан келтирилган, фақат ҳикоя услубига хос тарзда қайта ишланган, холос. Илмий тайёргарлиги йўқ ўқувчига китобда тасвирланган бедаво махлуқлар — майли, уларни чала одам, чала ҳайвон деб атай қолайлик, — ҳақидаги ҳақиқат, умуман, бундай жонзотларни яратиш мумкинлиги эриш туюлиши мумкин, бироқ шунини эътироф этмай иложимиз йўқки, бу ҳол асло вивисекция имкониятларидан йироқ ҳам эмас.

Т А М О М

ФАНТАСТИКА ҚИРОЛИ

Одам ясаш! Ҳар хил ҳайвонларни қирқиш-қиймалаш, яна боз устига этни ўлдирмай, наркозсиз тана аъзоларини кўчириш! Тўрт оёқли жониворлардан икки оёқда ғоз юрадиган инсонлар яратиш! Ҳаммаси мумкин, фақат бир нарса — онг масаласи ҳал этилса бўлгани! "Сизга менинг бу махлуқларим кўзингиз тушгани ҳамоно ғаройиб, жирканч кўринади, менга эса улар яратилиши биланоқ сўзсиз одамга ўхшаб қолади. Фақат кейинчалик, уларни анча вақт кузатиб юрганимдан кейин ҳафсалам совийди. Бирин-кетин ҳайвонлик аломатлари қалқиб юзага чиқаверади, кўзга аниқ ташланаверади... Барибир мен ғалаба қозонишим керак... Ҳар гал тирик жонзотни ўт ловиллаб турган уқубат ўчоғига ташлаганимда, ўзимга-ўзим шу сафар ундаги барча ҳайвоний сифатлар куйиб кул бўлди, лоақал шу гал ундан ўзим кўзлаган жонзотни бино қиларман, дейман, қани энди муддаом ҳосил бўлса! Бир томондан мундоқ ўйлаб кўриладиган бўлса, ўн йил муддат нима муддат? Инсон ўзи минг йиллар мобайнида инсон бўлган... ...Мақсадга етишимга ҳам оз қолди..." Мана, инсон ясашга аҳд қилган, ҳар галгидек ҳассос олим — Уэллс қаҳрамони доктор Моронинг ўкинчли сўзлари. Эҳ, инсон, хаёл, орзу, мақсад, интилиш! Нега инсон тафаккури унга бир дамгина тинчлик, хотиржамлик ато этмайди? Нега инсон яралибдики, у беҳаловат, интиқ, нега? Асли насли, яратилиши ҳали ҳаммо муаммо инсон ўзи яна инсон яратмоқчи, фақат табиий йўл билан эмас, тафаккури билан. Доктор Моро фикр қаловига ёлқин илашган, энди уни бу қутқу сира тарк этмайди, ҳаётдан воз кечса кечадики, бу йўлдан қайтмайди. У энди ёлғиз ва дарбадар, кимсасиз оролда дўст-ёрсиз, аёл дунёси, оила қаловатларидан бегона, ушбу маслага йўлида ўзини қурбон қилади. Унга на лавозим, на илмий даража керак. Ҳеч нарса! Маслак, мақсаду мурод. Номсиз-нишонсиз оролда у ўз

тажрибаларини бошлаб юборди ва одам яшашга жон-жаҳди билан киришиб кетади. Мана, унинг қуйидаги гапига қулоқ тутинг: "Ўша (ясалган жонзот. — Т.Ж.) қўлига тушган нарсанинг ҳаммасини бошини еди. Уни ушлаймиз деб икки кун овора бўлдик. Тасодифан занжирдан бўшаб кетган эди, қочади деб ким ҳам ўйлабди. Ўзи энди ясалаётган нарса эди. Шунчаки тажриба қилаётувдик... Ўзиям шунақанги нарса бўлган эдики, оёқ-қўли йўқ, калласи ақл бовар қилмайдиган даҳшатнинг ўзгинаси, ерда илонга ўхшаб судралади, кучи танасига сиғмайди, қимирлаган сари оғриқдан тўлғониб биланглайди, ернинг устида денгиз чўчқаси сузаётганга ўхшаб ҳаракатланади. У юрган йўлида нима тўғри келса, уйини куйдириб анча вақтгача ўрмонда яширин кун кечирди, изига тушганимиздан кейин оролнинг шимол томонига қараб қочди, уни ҳибсга олиш учун иккига бўлинишга тўғри келди. Монтгомери фақат сиз билан бораман деб туриб олди. Канакада эса милтиқ бор эди, қаранг, канаkning ганасини топганимизда милтиқнинг стволи "S"га ўхшаб букланган, бутунлай ғажиб ташланган эди... Иблисни Монтгомери отиб ўлдирди. Ўшандан кейин яасам, майда-чуйда нарса-ю, фақат одам ясайин деб қўйдим."

Бу инсон тафаккурининг парвози, албатта. Доктор Моро тимсолида буюк инглиз фантаст ёзувчиси Герберт Уэллснинг хаёлий парвози. Юқорида таъкидланганидек, ҳар қандай интиқ маслакли одам сингари Уэллс тафаккур "қанотлари" уни қаерларга олиб бормади, не тақдирлар билан тўқнаштиради. У ойга парвоз этди, ерга ташриф буюрган марсликлар билан учрашди, улар ерни босиб олганларининг гувоҳи бўлди, кўринмас ҳилқатга айланиб кундалик турмуш можаролари ва бани одам психологиясининг не томонларини кашф этмади, вақт машинасига ўтириб, неча минг йиллар олдинга, келажакка сафар этди... Албатта, буларнинг ҳаммаси хаёл, фараз. Ўз номи ўзи билан фантастика. У ҳеч қачон юз бермаслиги ҳам мумкин. Бироқ мазкур фикримиз бир томонлама бўлиб, у фантастиканинг асл моҳиятини очишга ёрдам қилади, холос. Зеро, инсон ақл-заковати бир неча ўн йиллар олдиндан кўп нарсани башорат қила олишга қодирлиги сир эмас. Фикримизнинг бир далили сифатида "Доктор Моро ороли" (The Island of Dr. Moreau, 1896) ёзилганидан атиги ярим аср ўтмай немис концлагерларида шафқатсиз жарроҳларнинг инсонлар устида олиб борган стерилизация, вивисекция, трансплантация сингари кўплаб ваҳшиёна ғайриинсоний тажрибалари Уэллс башорати, Уэллс ҳадиғи, Уэллс огоҳи эмасмиди.

"Доктор Моро ороли" Уэллсга дунёвий шуҳрат келтирган "Вақт машинаси" (The Time Machine, 1895) романидан бир йил

кейин ёзилган бўлиб, кўпчилик адабий танқидчиларнинг, жумладан, Ю.Кагарлицкий фикрича, ёзувчи шухратини бирмунча "хиралаштирган" асардир. Шунини таъкидлаш лозимки, Доктор Моро қанчалик қонхўр, жаллод бўлмасин, Герберт Уэллс табиий жараёни қанчалик инкор этмасин, унинг жиловини шафқатсиз олим қўлига топшириб қўймасин, унга ҳар ким ҳар қандай ёрликлар тақамасин, оламшумул аҳамиятга эга бўлган буюк фалсафий асар дунёга келган эди.

"Доктор Моро ороли" моҳият эътибори билан 1896 йилдаёқ Дарвин таълимоти беҳуда зоҳир бўлмаганлиги, инсон ва ҳайвонлар ўртасида маълум муштараклик мавжудлигини, табиатни бир бутун тизим сифатида тушуниш лозимлигини, инсон устида эмас, балки ҳайвонлар устида олиб бориладиган ҳар қандай тажриба ғайриқонуний эканлигини, олий мақомга эришиб келаётган инсон фақат ўзини эмас, балки табиатни, унинг жами ҳилқатларини севишини, уларга жабр, зулм ўтказиш мумкин эмаслиги, ҳар қандай зулмнинг охири вой эканлигини исботлаган эди. Роман танқидчиларининг бирига ёзган мактубида Уэллс асарни "даҳшат уйғотувчи роман" деб ҳисоблашдан кўра моҳиятига чуқур ёндошмоқ лозим, деб ёзгани ҳам бежиз бўлмаса керак.

"Доктор Моро ороли" яна бир жиҳати билан Г.Уэллснинг бошқа фантастик романларидан фарқ қилади. Худди "Доктор Моро ороли" романида Г.Уэллс инглиз фантастикасида тасвирийликнинг кучини кўрсатган эди... Маълумки, фантастик асар табиатига ҳамда воқеа-ҳодисаларнинг макон ва замондаги муносабатларига кўра, маиший романлардан фарқ қилиши турган гап. Ушбу фарқ ўз навбатида асар қаҳрамонларининг маиший роман образларидан ўзгачалигида, сунъийлигида, метафорик характерда эканлигида, макон ва замоннинг ўта шартлилигида ўз аксини топади. Хусусан, "Доктор Моро ороли" ушбу ўлчовда мутлақо ҳаёлий асарга ўхшамайди. Аслида фантастик асар бош қаҳрамон Эдуард Прендик тўғрисидаги саргузашт романга ўхшаб қолган. Асар бошдан оёқ қаҳрамон тилидан ҳикоя қилинади. Барча воқеа-ҳодисалар китобхона Прендик нигоҳи ва гувоҳлигида етказилади. Асарни ўқиш давомида китобхон ғайриоддий қаҳрамонлар, тақдирлар, воқеалар билан юзма-юз келса-да, уларнинг ғайритабиийлигини ҳис қилмайди. Г.Уэллснинг фантастикани реаллаштира билиш иқтидори худди ана шунда ўз аксини топади. Бунга у фантастикада маиший ҳаёт талқинини бера билиш, фантастик қаҳрамонлар образини реал инсон образига яқинлаштириш, маиший деталлардан унумли фойдаланиш орқали эришадикки, аслида ёзувчи маҳсули бўлган

фантастик қаҳрамони — тип ҳақиқий, росмана одамга айланади, китобхонда унинг мавжудлигига, ўзига ўхшаган одамлигига заррача шак-шубха қолмайди.

Уэллсда деталлар шунчаки зохир бўлмай, бир-бирини тўлдиради. Ушбу изчиллик асосида тасвирий образ эмас, реал ҳаётий образ вужудга келади. Асар учун характерли бўлган деталлар бир қарашда асар давомида сочилиб ётгандек кўринса-да, аслида бир бутунликни ташкил этади. Бундай деталлар асар бошидаёқ учрайди, китобхонни асарга ишонтиради, қизиқишини орттиради, асарни қўлдан қўймай ўқишга мажбур этади.

Уэллс асарларидан қаҳрамон ички дунёсини очиб бериш, қаҳрамон фикр-мулоҳазаларига ҳам катта ўрин берилади. Бироқ қаҳрамонларнинг тафаккур ҳаракати асосий ўринда турмайди, балки асар мақсадига бўйсундирилган ҳолда учрайди. Уэллс XIX аср бошларида адабиётга янги кириб келган "тафаккур оқими"ни ҳайрихоҳлик билан кутиб олди. Модернистик оқимнинг оталаридан бири Жеймс Жойснинг илк нашрларига кўрсатган беадад ёрдамлари ҳам фикримизнинг ёрқин далилидир. Бироқ кўпчилик замондошлари қатори Уэллс ҳам "тафаккур оқими" адабиётини ўзига тўлақонли сингдира олмади. Ж.Жойснинг "Улисс"и билан танишиб чиққач, у шундай фикрга келган эди: "Сиз асли католиксиз, бошқачароқ қилиб айтганда, Сиз борлиққа бутунлай қарама-қарши нуқтаи назардан боқасиз. Сизнинг онгингиз мудҳиш инкорлар гирдобига тушиб қолган. Сиз ахлоқий софликка, шахсий худонгизга шубҳасиз инонасиз, шу боис доимо оҳу воҳ чекасиз... Сизнинг асл иддаонгиз — қарши турмоқ ва орани очиқ қилмоқ. Менга келганда мутлақо бундай эмас. Энди Сизнинг адабий фаолиятингизга келсак, бу билан Сиз бирон нарсага эришасиз, дея олмайман. Сиз оддий, одми фуқародан юз ўгиргансиз, уларнинг кундалик турмуш эҳтиёжлари Сиз учун аҳамиятсиз; уларнинг замонга нисбатан, идрок қобилиятига нисбатан чекланганлиги Сиз учун бефарқ. Сиз эса бор иқтидорингизни ишга солдингиз. Хўш, натижаси? Турган-битгани топишмоқ, бошқотирма. Ким билади, Сиз ҳақдирсиз. Ахир орқангизда жойсчиларингиз бор. Майли, ўшалар Сизни давом эттирсинлар. Менга эса бу — боши берк кўча."*

Ҳар бир соҳада ҳам биргина муваффақиятли "яроқ" этган топилманинг яралиши унинг эгасига дархол шуҳрат келтиради. "Доктор Моро ороли"га қадар атиги бир йил олдин ёзилган "Вақт машинаси" Герберт Уэллс ижодидаги ана шундай тақдирли асар эди. "Вақт машинаси" журналистликка боши билан шўнғиган

*Вопросы литературы, 1959, №8.

Уэллснинг шу соҳадаги изланишлари самарасидир. Г.Уэллс нуфузли матбуотларнинг биридан қатор илмий оммабоп қиссалар учун буюртма олади ва бунинг натижаси ўлароқ "Вақт машинаси" дунёга келади. Г.Уэллснинг ушбу илк романини адабий жамоатчилик шов-шув билан кутиб олади ва у тез орада Уэллс номини машҳур этади. Асар қаҳрамони Уэллс учун типик бўлган илмга ташна, шаддод олим вақт машинаси ихтиро этади ва эрамиздан 802701 йилга, келажакка парвоз этади. Дастлаб қаҳрамон кўзи ўнгида ажойиб, башарият ҳамиша орзу этган жаннатмакон олам, ўта чиройли ва келишган соф, бироқ майда ва мўрт жамоа — элойлар намоён бўлади. Кишилиқ жамиятининг бахтли интиқоси. Воқеалар ривожлана боргач, Уэллс учун характерли бўлган контраст юз беради. Қаҳрамон — олим саодатли жамиятнинг яширин ва қора томонлари гувоҳи бўлади. Ер юзидаги тўкин-сочин ҳаёт ер остидаги манқуртлар — марлоқлар меҳнати эвазига амал қилинишини кашф этади. Рамзий маънодаги элойлар ва марлоқлар, биринчидан, Уэллс яшаб турган жамиятдаги социал табақаланишни чуқур ифода этиб, ижтимоий антагонизм объектив-тарихий категория, ҳар қандай жамият структурасининг таркибий қисми эканлигини исбот этса, иккинчи томондан XX аср инглиз буржуазиясининг кайфиятини, яратувчи оммага муносабатини акс эттиради.

"Доктор Моро ороли" романидан бир йил кейин яратилган "Кўринмас одам" (The Invisible Man, 1897) 31 ёшли Г.Уэллс адабий шуҳратининг боқийлигини яна бир карра исботлади. Мазкур асар қаҳрамони энди вақт машинасини ихтиро этган физик, узоқ ва кимсасиз оролдаги иқтидорли жарроҳ доктор Моро эмас, балки илмий ғояси сира ўзига тинчлик бермаган тажрибасини ўзида синаб кўрган ва натижада кўринмас одамга айланган Гриффин эди. Бир қараганда, мавзу янгиллик эмас. Халқ орасида кўринмас руҳлар, уларнинг сезилмас ҳаракатлари эртақларда жинларнинг тўсатдан кўздан йўқолиши ва ҳок. тез-тез учраб турадиган ҳодисалардир. Иложи бўлса, кўзга кўринмай ғойибона не-не ишларни қилишни орзу этмайди одам! Уэллс тасвирийлиги бу ерда ҳам ўз қудратини намойиш этади. "Бироқ Уэллс, — деб ёзади Б.А.Гиленсон, — ҳақиқий табиий илмий иқтидорга эга бу ёзувчи гипотетик саробий характердаги пуч хаёлга ҳам росманалик касб эта олган".*

Гриффин машаққатли уринишлари эвазига машҳур физик постулатни амалга оширади ва ўзида синаб кўради: унинг танаси

*Б.А.Гиленсон. Предисловие к сборнику Г.Уэллс. Избранное. На англ.яз. М.:Прогресс, 1981. 16-17 стр.

ёруғликни акс эттирмай, ўзига сингдирмай ва ютмай қўяди, натижада Гриффин кўринмас одамга айланади.

"Кўринмас одам" яна шуниси билан диққатга сазовор эдики, олдинги романлардек энди воқеа-ходисалар аллақандай сунъий жойларда эмас, китобхонга қадрдон, уни бевосита ўраб турган муҳитда содир бўлади. Энди нозиктаб ва ўжар, эгоист ва қасоскор Гриффин ғаройиб имкониятларга эга бўлади ва ўзининг манфур ниятларини амалга ошира бошлайди. Шаҳарчада ғаройиб шарпа пайдо бўлади, Айпнинг аҳолиси ёхуд меҳмонхона хўжайини, ёхуд руҳоний, муаллим фақат кийим-бошнинг жонли одамдек ҳаракатланаётганини, ёхуд бирон нарсага жон кириб кетганини, ёки ўзига нимадир тегинганини, гоҳида йўқ ердан зарба еганини ҳис қиладилар. Кулгили ҳолатлар, ур-сур тўполон, қоч-қоч... Охир-оқибатда ғаройиб "ажина" жамиятда бегоналигича қолади ва безор бўлган оломон томонидан калтакланиб ўлдирилади.

Романда Уэллснинг яна илмга бўлган интиқлиги, илм, ҳар қандай илмий янгиллик шахс манфаатига эмас, балки кўп эҳтиёжига хизмат қилиши лозимлиги, акс холда фожиага олиб келиши очиқ-ойдин ўз аксини топган. Илмда ғаразлик, манфаат йўлида фойдаланиб бўлмасликка, у эзгуликка қаратилган бўлишига яна бир карра имон келтирамиз. Асар ниҳоясида қувлаб, калтаклаб ҳаллослаган таъқибчилар кўзи ўнгиде юзтубан ётган ўттиз ёшлар чамасидаги йигитнинг яланғоч пажмурда гавдаси аста-секин шамойилга кираркан, оломон иблис эмас, оддий, ўзи сингари инсоннинг фожиаси гувоҳи бўлади.

"Кўринмас одам", — деб ёзади Ю.Кагарлицкий, — чуқур социал-психологик романдир".* Дарҳақиқат, фантастиканинг уэллсчасига реализмга айланиб кетиши, Уэллс ипидан-игнасигача биладиган ва ҳис қиладиган маиший турмуш икир-чикирлари, халқ психологияси фантастика билан шу қадар уйғунлашиб кетганки, асарни ўқиганда китобхон унинг фантастик роман эканини бутунлай унутиб қўяди. Ушбу асари билан Уэллс фантастика осмонида эмас, шубҳасиз ёнимизда, кўз ўнгимизда эканини исбот этади.

Кўринмас одамдан сўнг "Дунёлар жанги" (The War of the Worlds, 1898) дунёга келди. Мазкур романда Г.Уэллс ўзини ташвишга солаётган муаммо — жамиятда борган сари ривожланиб бораётган шахс дегуманизми масаласини кўтаради. Асарга космик

*Ю.Кагарлицкий. Великий фантаст. Вступительная статья к сборнику Г.Уэллс "Машина времени, Война миров. Рассказы". М.:Худлит. 1983. 12

сюжет асос қилиб олинган, деярли одам тушунчасига сиғмайдиган жинссиз сунъий марсликлар ерга тушадилар ва одамзот билан улар ўртасида ҳаёт-мамот жанги бошланади. Насл-насаби узоқ ерлик бўлган марсликлар ўз аждодларидан ўта узоқлашиб кетганлар, уларга ҳис-ҳаяжон аллақачон ёт, ҳатто одамнинг қонини вампирдек сўриб, азоб бериш ва ўлдириш улар учун ҳаётий лаззат. Шуниси диққатга сазоворки, Уэллснинг бу қармонлари ҳам худди кўринмас одам каби оддий бандаларга қондош ва жондош. Бинобарин, ушбу холат одамни ҳар қандай бало инсоннинг ўз оёғи остидан чиқади, жамиятдаги салбий табақаланиш пировардида ҳалокатга олиб боради деган фалсафий фикрга ундайди.

Модомики, "Дунёлар жанги" мавзуси ва ғояси Уэллсда анча илгари, талабалик чоғларидаёқ туғилган эди. 1885 йили у студентлар жамияти йиғинларининг бирида "Инсон ирқининг ўтмиши ва келажаги" номли рефератини ўқийди, бироз муддат кейинроқ "Миллионинчи йиллар кишиси" очеркини ёзади. Ю.Кагарлицкийнинг ёзишича, Уэллс ўша даврларда эволюция муаммолари билан қизиқади, эволюция аллақачон барҳам еди, деган қарашларга қарши туради. Худди шу аснода у миллионинчи йил кишиси қиёфасини чизади: у бизга мутлақо ўхшамайди, эволюция инсон тана қисмларининг деярли ҳаммасига таъсир кўрсатади, аъзолар ўзгаришга юз тутадилар. Масалан, инсон қўли янада кучли ва ихчамликка томон ривожланади, нозик ҳаракатларга мослашади. Бошқа мускуллар эса кучсизланиб, бир-биридан деярли фарқи қолмайди. Ўта ривожланган миянинг қутиси — бош ғайритабiiий катталашади, олдингига ўхшамай қолади: юз ифодалари йўқолади, қулоқлар, бурун, қош таги ёйлари бўртиқлигини йўқотиб, текисланиб кетади, оғиз билан жағ кичкина бўлиб қолади. Тараққий этган кимё озиқ-овқатни таблеткаларга айлантиради, улар тайёр озуқа холида бўлгани учун ошқозон фаолиятига эҳтиёж қолмайди, ошқозон барҳам ейди, ҳатто одам нафас олгани сингари озиқ моддаларга атроф-муҳитдан тўйинаберади, миллионинчи йиллар "ошхона-ресторанлари" улкан ҳавзалардан иборат бўлади, озиқланиш учун ҳавзаларда чўмилишнинг ўзи кифоя қилади.

Вақт ўтган сайин инсон ҳайвонлар дунёсидан узоқлашиб борар экан, унда ҳис-ҳаяжон барҳам топади, мантиқий, ҳис-ҳаяжонсиз тафаккур қобилияти ривожланади. Буларнинг барчаси аллақачонлар Уэллс онгидан ўрин олиб, сўнг марсликлар тимсолида "Дунёлар жанги" романига айланди. Таъкидлаш лозимки, ушбу муаммолар мазкур роман мундарижасидан четга чиқиб ўзга

асарлар саҳифаларида ҳам турли хилда акс этади ва ўзининг мантиқий чўққиси томон ривожлантирилади.

Келажак учун қайғуриш, башарият тақдирдан хавотирлик "Ухлоқ одам уйғонса" (When the Sleeper Wakes, 1899) романида яна ўзгача оҳангда жаранглайди. Бутун борлиқнинг ягона эгасига айланаётган йирик монополистик капитал диктатураси халқ қаршилигига учраб дарз кетади. Сўнгра эса "Ойга чиққан биринчи одамлар" (The First Men in the Moon, 1901) яратилди ва унда меҳнат тақсимотининг ғайриинсоний томонлари очиб берилди. Кейинги фантастик асарларида Г.Уэллс алоҳида қувватдори кашф этилгани, уни истеъмол қилган одамнинг бўйи ақл бовар қилмас даражада ўсиб кетиши, жисмоний ва ақлий жиҳатдан ривож топган девсифат одамлар ҳақида ҳикоя қилади ("Худолар таоми", "The Food of the Gods and How it Came to Earth, 1904). Сирли комета пайдо бўлгани, унинг одамларга самарали таъсири ҳақида "Комета кунда" (In the Days of the Comet, 1906), харбий авиация ривожи ва келажаги, атом уруши ҳақида эса "Ҳаводаги жанг" (The War in the Air and Particularly How Mr. Bert Smallways while it Lasted, 1908)да ўқиймиз, ғаройиб фан ютуқлари, яна ўша Уэллс тасвирийлигининг асосий унсурларидан бири контраст образлиқнинг гувоҳи бўламиз.

Юқорида санаб ўтилган асарлар Герберт Уэллс номини буюк фантаст сифатида кишилик тарихига абадий муҳрлади ва инсон заковатининг қанчалик шиддат билан олдинга интилишини, башорат қудратини исбот этди. Чунончи, Уэллс башоратлари ҳозирги авлод учун мўъжиза эмас. Ҳарбий техниканинг инсон ақли бовар қилмайдиган даражадаги ривожи, стратегик ракетаалар, юлдуз мудофааси, космик парвозлар, ойга қўниш, нурли қуроллар, тиббий ютуқлар кечагина Уэллс хаёли эди.

Гарчанд фантастик асарлар Уэллс номини оламга ёйган бўлса-да, бу кучли ва кенг иқтидор эгаси ушбу адабий мерос билан чегараланиб қолмайди, маиший романлар бобида ҳам баракали ижод этади. Маиший асарларида у ўз даври ҳаётининг кенг ижтимоий манзарасини яратди. Ҳаётни ҳар томонлама чуқур идрок қилган, ўрта табақага мансуб Уэллс болалик кезларида гувоҳи бўлган қадрдон жойлар, сиймолар, воқеа-ҳодисалар, тақдирлар чизгиларини барпо қилади. Шу боис унинг маиший мавзудаги романлари автобиографик характерга эгадир.

Герберт Уэллс 1866 йили Лондоннинг биқинидаги Бромли шаҳарчасида боғбон оиласида дунёга келди. Аввалда боғбонлик билан шуғулланган отаси Жозеф Уэллс спортга қизиқар ва эмадини крикет ўйинида синаб кўрмоқчи бўлади. Дастлаб крикет унга яхши даромад келтира бошлайди ва у тез орада бутунлай

профессионал крикетчига айланади. Аммо бу ҳам узоққа бормайди, Жозеф идиш билан савдо қилувчи дўкон очади, омадсиз Жозеф нима ишга қўл урса, охири муваффақиятсиз тугайди. Уэллснинг онаси Сара Уэллс рўзгор юкини енгиллаштириш учун туну кун ишлайди, ўзига тўқ оилаларнинг бирида иқтисодчилик қилади. Ушбу хонадон кейинчалик Уэллснинг "Тоно Бенге" (Топо-Bungay, 1909) романида ўз аксини топади. Болалар тақдирига Жозефга нисбатан Сара кўпроқ қайғуради, хаёлан оила мануфактура билан шуғулланса, болалар унга жалб этилса, гўё ҳаётини муаммолар, турмуш ташвишлари барҳам топадигандай, Бертидан (Гербертни қисқача шундай атар эдилар) ҳам биноийдек мануфактурачи чиқадигандай кўринади. Нима деган гап, олдин шоғирд тушишади, кейин бошқарувчи, қарабсанки, мануфактура эгалари. Бироқ онаизорнинг бу орзулари рўёбга чиқмайди. Ун уч ёшидан ишлашга мажбур бўлган Берти вазифасидан кўра китобни кўпроқ ўйлар, имкон топди дегунча ёлғиз, яширин ўқиш, хаёл суриш билан машғул бўларди. Китобга муҳаббат Бертининг ёшлигида оёғи синиб узоқ вақт кўрпага қадалиб қолган чоғида уйғонган эди. Кўп ўқиган Берти тенгдошлари ичида ақлан етук, билагон ва ҳушёр эди, мануфактурага ишга кириши боис узилиб қолган мактабда ҳам энг аълочилардан бири саналарди. Онасининг раъйини қайтара олмаган Герберт мануфактурага кассир бўлиб ишга ёлланади, бироқ дилига ўтирмаган бу ишда узоқ ишлай олмайди. Мактабда муаллимлик қиладиган тоғаси Алфред Уилямсга шоғирдликка тушади. Гербертда ўчмас из қолдирган ўша давр ҳаёти ва тоғаси Алфред Уилямс "Севги ва мистер Люишем" (Love and Mr. Lewisham, 1900) романидан ўрин олган. Мазкур асарни ёш Уэллснинг пессимистик руҳдаги биографияси, десак ҳам янглишмаймиз. Люишем образи балки худо ёрлақанган Уэллснинг умр бўйи тирикчилик ташвишида меҳнатдан бош кўтармаган омадсиз, қадрдон тоғасига қўйган ҳайкали бўлса ажаб эмас. Кейинча дорихонада, тижорат дўконларида ишлаган Уэллс ўзининг меҳнат машаққатларини "Киппс" (Kipps, the Story of a Simple Soul, 1905) романида қаламга олади. Ота-онаси ва ўз ҳаёти чизгиларини "Мистер Полли тарихи" (The History of Mr. Polly, 1910) романида яна бир бор учратамиз. Худди шу даврларда у маиший характердаги "Анна Вероника" (Ann Veronica. A Modern Love Story, 1909), "Уйланиш" (Marriage, 1912), "Сер Айзек Харманнинг рафиқаси" (The wife of Sir Isaac Harman, 1914) асарларини ҳам ёзди.

Илмга ташна, тиришқоқ Уэллс турмуш оғирликлари, тақдир ўйинларига қарамай, Лондонга келади ва Нормал мактаб

талабасига айланади. У табиий фанлар билан шуғулланиб, физиология, анатомия, биологияни қунт билан ўрганеди, илмий лабораторияларда тажрибалар ўтказди. Тақдир бу ерда уни машҳур табиатшунос, туғма олим Томас Хаксли (Thomas Henry Huxley, 1825—1895) билан учраштиради ва у Хакслига шоғирд тушади. Истеъдодли олим ёш Уэллс талантини дархол ҳис қилади ва унга "олим ва гуманистнинг ўта камчил пайванди" деб баҳо беради. Маълум фурсат кейин Уэллс олимлик унвонига эришади ва иккита мактаб дарслиги чоп эттиради.

Бироқ ёзувчиликка бўлган интилиш барча мақсадларидан устун келади ва у 1893 йиллариёқ ўзининг илк эссе ва новеқдаларини нашр эта бошлайди. Уэллс новеллалари ўта серқирра, юмор ва лиризмга бойдир. Уларнинг асосий хусусиятларидан бири кундалик маиший турмуш мавзусининг фантастика билан уйғунлашиб кетишидир. Уэллс новеллалари ва ҳикоялари унинг фантастик шоҳ асарлари билан бир даврда ёзилган ҳамда чоп этилган. "Вақт машинаси" билан бир пайтда "Ўғирланган бацилла ҳамда бошқа воқеалар" (The Stolen Bacillus and Other Insidents, 1895), ундан сўнг эса қатор шингил ҳикоялар тўпламлари — "Платтнер тарихи ва бошқалар" (The Plattner Story and Others, 1897), "Макон ва замон ҳикоялари" (Talers of Space and Taime, 1899), "Ўн икки ҳикоя ва туш" (Twelve Stories and a Dream, 1903), "Кўзи ожизлар мамлакати ва бошқа ҳикоялар" (The Country of the Blind and Other Stories, 1911) босмадан чиқди.

Герберт Уэллс машҳур ёзувчигина бўлиб қолмасдан, балки ўз замони ижтимоий ҳаётида ҳам фаол иштирок этди. Қозонган эътиборини, иқтидори ва кучини ўз қарашларини ҳимоя этишга, жамият ҳаётига ижобий ҳисса қўшишга сарфлади. У дунёнинг барча узоқ-яқин нуқталарида юз бераётган ижтимоий-сиёсий воқеаларга хушёр муносабатда бўлди. Авж олиб келаётган фашизмга қарши ҳаракатнинг энг асосий ташкилотчи ва курашчиларидан бирига айланди. Қатор ижтимоий-публицистик асарлар, роман-трактатлар битди. Жумладан, "Башоратнома" (Anticipations of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress upon Human Life and Thought, 1901), "Башариятнинг туғилиши" (Manking in the Making, 1903) фикримизнинг далилидир.

Деярли барча жанрларда ижод этган шоир ва романист, фантастик ва маиший романлар устаси, қиссанавис ва новеллист, киносценарий ҳамда мемуарлар муаллифи, публицист ва ҳужжатнавис, илмий трактат ва дарсликлар автори, адабий танқидчи ва фаол жамоатчи, буюк иқтидор эгаси Герберт Уэллс

эллик йилдан зиёд адабий фаолияти давомида авлодларига 110 та ўлмас асар қолдирди.

Уэллс автобиографик асар ёзишда ҳам ақлни лол қолдирди. 1934 йили у ўз биографиясининг икки томлигини чоп этди, учинчиси эса 1984 йили чиқди. Биринчи икки томликда Уэллс 1930 йилгача бўлган ҳаётини қамраб олади, сабаб, ўз фикрига кўра ёзмоқчи бўлган одамларининг ҳаётлиги эди. Ю.Кагарлицкийнинг келтиришича, Уэллс учинчи томни ҳам ёзади, бироқ ундаги энг сўнги тилга олинган аёл дунёдан ўтмагунча китобни нашр этмаслик талабини қўяди. Бу "сўнги тилга олинган аёл" — таниқли адиба Ребекка Вест эди.*

Буюк фантаст 1946 йили дунёдан кўз юмган бўлса, ўз ортида уч томлик биография қолдирган бўлишига қарамай, унинг ҳаёти ва ижодига қизиқиш, ўрганиш, уни атрофлича кашф этиш бир дақиқа сўнгани йўқ. 1973 йили турмушдош Маккензиларнинг "Вақт сайёҳи" китоби босмадан чиқди. Улар Уэллс ҳаётини ипидан игнасигача чуқур самимият ва садоқат билан ўргандилар, ҳатто ёзувчи ўз биографиясида йўл қўйган хатоларни ҳам тузатишга муваффақ бўлдилар. Қолаверса, Ребекка Вест ҳам Уэллс билан ораларидаги муносабатни узоқ яшириб ўтирмади. 1984 йили адибанинг ўғли Энтони Вест ҳам Уэллс ҳақидаги биографик китобни нашр этди. Кўриниб турибдики, бор иқтидори ва салоҳиятини авлоди учун сарф этган сермахсул табаррук инсоннинг қадр-қиймати асрлар оша устивор бўлажак.

Тилаволди ЖЎРАЕВ

*Ю.Кагарлицкий. Послесловие к сборнику Г.Уэллс "Колесо фортуны, Любовь и мистер Люшем, История мистера Полли". М.:Правда, 1987, 625 стр.

Герберт Уэлс. Доктор Моро ороли. Фантастик қисса. "Наврўз" нашриёти — 1993 йил, 128 бет.

Машҳур инглиз фантаст ёзувчиси Герберт Уэлс номи китобхонларга яхши таниш. Унинг "Вақт машинаси", "Кўринмас одам" номли қиссалари жаҳон адабиёти дурдоналари қаторида туради. "Доктор Моро ороли" асари адибнинг учинчи машҳур қиссаси. Мазкур асарда табиат қонунларига қарши бориб, инсонни ҳайвон билан қўшиш ва шу асно янги бир махлуқ яратишга аҳд этган ёвуз олимнинг фожиаси бутун даҳшати билан ўз ифодасини топган.

**"Меърож" кичик корхонаси буюртмасига биноан
1993 йилда қуйидаги китоб чоп этилди:**

**КЎЗ — КЎРМАГАН, ҚУЛОҚ — ЭШИТМАГАН.
"Гиннеснинг рекордлар китоби" — Ўзбекистонда! Гафур
Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1993
йил. 80 бет. 50.000 нусхада чоп этилган.**

"Гиннеснинг рекордлар китоби" ҳақида ўқимаган ёки эшитмаган одам топилмаса керак. Мазкур маълум ва машҳур китобдаги энг беқиёс, ақлни шоширувчи маълумотлар жамланган ушбу мажмуани биз "Кўз — кўрмаган, қулоқ — эшитмаган" деб номладик. Маълумотлар мажмуада ўзига хос, ниҳоятда ўқишли тарзда истифода этилганки, бу жиҳатдан у нафақат мамлакатимизда, балки бутун дунёда беқиёсдир.

Ниҳоят, "Гиннес рекордлар китоби" — Ўзбекистонда! Зеро, ушбу мажмуани "Рекордлар китоби"нинг ўзбекча нашри сари ташланган илк қадам сифатида баҳоламоқ жоиздир.

**"Меърож" кичик корхонаси буюртмасига биноан
1993 йилда қуйидаги китоб чоп этилади:**

Тўхтамурод Рустам. СЕВГИНИНГ СУВРАТИ.
Ҳикоялар. "Ёшлик кутубхонаси". 128 бет. Жами 20.000
нусада.

Инсон инсон бўлибдики, нурга интилади. Умид, ишонч, муҳаббат — ушбу заррин туйғулар унга ҳамиша йўлдош. Албатта, бахт аталмиш олий манзил сари йўл доим ҳам текис кечавермайди. Бу йўлда қоқилишлар ҳам, туйқус тойиб йиқилишлар ҳам рўй бериши табиий. Аммо қандай тўсиқларга дуч келмасин, қандай азобларга гирифтормасин, инсон барибир олға интилади. Билъакс, яшашнинг маъноси қолмаган бўлурди.

"Севгининг суврати" тўпламидан ўрин олмиш аксарият ҳикояларнинг қаҳрамонлари катта ҳаётга қадам қўяётган, Бахт йўлида эндигина атак-чечак қилаётган ёшлар. Адиб нозик адабий умумлашмалар, топилмалар, бадиий сўз воситасида уларнинг ажиб, бетакрор оламини чизади, қувонч ва ташвишларига бизни ошно этади. Илк муҳаббат изтиробини, биринчи бўса тотини, эҳтирос, хиёнат, алам... буларнинг барчасини яхлит, бир бутун СЕВГИНИНГ СУВРАТИни ташкил этади.

Ўзининг гўзал ҳикоялари билан китобхонлар қалбидан жой олган бу истеъдодли ёш адибнинг янги китоби шубҳасини ҳеч бир ўқувчини бефарқ қолдирмайди.

ГЕРБЕРТ УЭЛЛС

ДОКТОР
МОРО
ОРОЛИ

Рисола "Меърож" корхонаси ижодий жамоаси
буюртмаси асосида нашр этилди.

Тақризчи Эркин АЗИМОВ
Нашр учун масъул Эркин АБДУРАҲМОН
Муҳаррир Тўхтамурод РУСТАМ
Бадий муҳаррир Ғофур УСМОН ўғли
Мусаввир Владимир ШУМИЛОВ

ИБ

Босишга 22.05.93 да ружсат этилди. Бичими 60x90 1/16 1-босма қозоғга
офсет усулида босилди. Нашр табоғи 7,0. Тиражи 35.000 Буюртма 7684.
Шартнома 29—93. Баҳоси шартнома асосида.

"НАВРЎЗ" нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ижара пудратигади Тошкент полиграфия комбинати, 700129, Тошкент,
Навоий кўчаси, 30.